

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ ФІНАНСІВ
КАФЕДРА ПОДАТКІВ І ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

НАВЧАЛЬНО – МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

з курсу

Методологія наукових досліджень

ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 7.050114 та 8.050114

«ОПОДАТКУВАННЯ»

денної та заочної форми навчання

Тернопіль 2009

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІНАНСІВ
КАФЕДРА ПОДАТКІВ І ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

НАВЧАЛЬНО –МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

з курсу

Методологія наукових досліджень

ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 7.050114 та 8.050114

«ОПОДАТКУВАННЯ»

денної та заочної форми навчання

Тернопіль 2009

Навчально – методичний посібник з курсу «Методологія наукових досліджень» для студентів денної та заочної форми навчання. – Тернопіль : ТНЕУ, 2009.- с. 142

Укладач:

Сидорович О.Ю. – к.е.н., ст. викладач кафедри податків і фіскальної політики

Рецензенти:

Дем'янюк О.Б., к.е.н., доц. кафедри податків і фіскальної політики ТНЕУ

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої Ради факультету фінансів

Тернопільського національного економічного університету

(протокол № 6 від 22.12.2008 року.)

Відповідальний за випуск:

Крисоватий А.І. – д.е.н., проф., завідувач кафедри податків і фіскальної політики
ТНЕУ

УДК 001.89
ББК 72я73

Сидорович О.Ю. *Методологія наукових досліджень: Навчальний посібник.*-
Тернопіль : ТНЕУ, 2009. с.142

Навчальний посібник включає комплекс методичного забезпечення для самостійного вивчення дисципліни "Методологія наукових досліджень" : опорний конспект лекцій, перелік рекомендованої літератури, завдання для самостійної роботи.

Посібник включає 6 тем. При його написанні були використані окремі положення із навчальних праць авторів Білухи М. Т. (*Основи наукових досліджень : Підручник.*- К.:Вища шк., 1997. - с. 131.), Кравчук Н. Я. (*Основи наукових досліджень: Навчально-методичний посібник.* -Тернопіль : Економічна думка, 2006), Крушельницької О.В. (*Методологія і організація наукових досліджень : Навчальний посібник.* -К.: Кондор, 2003), Нариняна А.Р., Поздеева В.А. (*Основи научных исследований:Учебн. Пособие.* -К.: Изд -во Европ.у-та, 2002), Шейка В.М., Кушнаренка Н.М. (*Організація та методика науково -дослідницької діяльності : Підручник.* -5-те вид., стер.-К.: Знання, 2006).

Передмова

Перехід до ринкової економіки вимагає певних змін у підготовці економістів у вищих учбових закладах. Крім теоретичних та практичних знань важливе місце відводиться навикам науково-дослідної роботи. Таке положення особливо стосується спеціалістів у царині оподаткування та митної справи, які повинні засвоїти теоретично-практичні аспекти методології наукових досліджень. Тому, кожен фахівець повинен мати уявлення про методіку, методологію й організацію науково-дослідницької діяльності, про науку та основні її поняття.

Як специфічна сфера людської діяльності наука є результатом суспільного розподілу праці, відокремлення розумової праці від фізичної, перетворення пізнавальної діяльності в особливу галузь занять певної групи людей. Необхідність наукового підходу до всіх видів людської діяльності змушує науку розвиватися швидшими темпами, ніж будь-яку іншу галузь діяльності.

Курс "Методологія наукових досліджень" відноситься до дисциплін, що викладаються за вибором навчального закладу і передбачає послідовне та систематизоване вивчення даної дисципліни, знання якої необхідні для теоретичної та практичної підготовки спеціалістів та магістрів з спеціальності "Оподаткування" та спеціалізації «Фінанси в системі митних органів».

Метою даного курсу є формування у студентів, майбутніх працівників податкових та митних органів, уявлення про організаційні аспекти науково-дослідної роботи та їх прояв на всіх стадіях фіскальних процесів, про характер взаємозв'язку теорії і практики. В структуру курсу включено два основних блоки питань. Перший стосується дослідження структури організації науково-дослідної роботи студентів та методик виконання наукових досліджень, другий блок спрямований на дослідження інформаційно-аналітичного забезпечення наукових досліджень, систематизації їх результатів та ефективності від їх впровадження на практиці.

Після вивчення курсу "Методологія наукових досліджень" студенти повинні

знати:

методи наукового пізнання, основні поняття, дедуктивні і індуктивні методи пізнання;

методи теоретичних і емпіричних досліджень;

специфіку організації роботи з науковою літературою;

систему впровадження науково-дослідної роботи на практиці і методики оцінки її ефективності;

вміти:

застосовувати набуті знання в процесі науково-дослідної роботи;

проявити навик пошуку і використання необхідної літератури і довідкових даних;

правильно викладати свої думки при написанні реферату, статті, в ході публічних виступів з науково-практичних питань.

Завданням курсу є:

- ознайомлення слухачів з сучасними зарубіжними та вітчизняними теоретичними концепціями, а також з історичними етапами їх становлення, значенням та роллю наукових досліджень в житті суспільства;

- формування уявлення про механізми наукового дослідження економічних процесів на макро-, мікро-, мезо- та метарівнях;

- розкриття методики виконання наукових досліджень в економічній сфері;
- формування науково-орієнтованого світогляду, розуміння соціальних та економічних наслідків впровадження результатів наукових досліджень на практиці.

Вирішення поставлених завдань передбачається здійснити в процесі проведення лекційних та практичних занять. Мета проведення лекцій полягає у ознайомленні студентів із організаційними аспектами науково-дослідної роботи та методикою виконання наукових досліджень економічного характеру. Мета проведення практичних занять полягає у виробленні у студентів практичних навичок соціального, економічного аналізу з метою їх використання в практичній діяльності.

В ході проведення практичних занять студенти повинні:

- навчитися використовувати теоретичні концепції в процесі наукового пошуку при здійсненні аналізу соціальних та економічних процесів, що відбуваються в суспільстві з метою подальшого їх застосування у практичній діяльності;

- глибше засвоїти та закріпити теоретичні знання, одержані на лекціях;

- сформувати уміння здійснювати науковий пошук з систематизацією результатів діяльності та оцінки ефективності їх впровадження на практиці.

Посібник включає 6 тем. При його написанні були використані окремі положення із навчальних праць авторів : Білухи М. Т. (Основи наукових досліджень : Підручник.- К.:Вища шк., 1997. - с. 131.), Кравчук Н. Я. (Основи наукових досліджень:Навчально-методичний посібник. -Тернопіль : Економічна думка, 2006), Крушельницької О.В. (Методологія і організація наукових досліджень : Навчальний посібник. -К.: Кондор, 2003), Нариняна А.Р., Поздеева В.А. (Основи научных исследований:Учебн. Пособие. -К.: Изд -во Европ.у-та, 2002), Шейка В.М., Кушнарєнка Н.М. (Організація та методика науково -дослідницької діяльності : Підручник. -5-те вид., стер.-К.: Знання, 2006).

Програма дисципліни “Методологія наукових досліджень”

Змістовий модуль 1. Історія становлення та розвиток науки. Науковий пошук.

Тема 1. Методологія науки.

Історичні етапи розвитку науки. Теоретичні концепції. Концепція логічного позитивізму. Теорія наукових революцій. Історична модель розвитку наукового знання. Поняття наукового закону. Філософське осмислення теоретичних концепцій.

Тема 2. Організаційні аспекти науково-дослідної роботи.

Суть, зміст, значення та роль наукових досліджень в житті суспільства. Завдання наукових досліджень у підготовці економістів та фахівців з питань оподаткування. Поняття, зміст та функції науки. Види та форми науково-дослідної роботи студентів. Планування, облік і контроль науково-дослідної роботи студентів.

Тема 3. Методи наукового дослідження та їх класифікація.

Поняття об'єкта наукового дослідження. Класифікація об'єктів наукового дослідження. Об'єкти наукового дослідження на макро-, мікро-, мезо- та мета рівнях. Предмет наукового дослідження та його визначення. Співвідношення між предметом та об'єктом наукових досліджень. Методи наукового дослідження та їх класифікація. Загальнонаукові та емпіричні методи наукових досліджень: загальна характеристика. Загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, абстрагування, конкретизація, системний аналіз. Теоретичні методи: формалізація, гіпотетичний метод, аксіоматичний метод, метод створення нової теорії. Емпіричні прийоми у наукових дослідженнях: розрахунково-аналітичні, документалістика, спостереження, експеримент, впровадження результатів у практичну діяльність. Поняття гіпотези у наукових дослідженнях. Способи виконання гіпотези: безпосередній та опосередкований. Структура доказу: теза, аргумент і форма.

Змістовий модуль 2. Методологічні основи наукових досліджень.

Тема 4. Методика виконання наукових досліджень в економіці.

Організація науково-дослідного процесу. Характеристика процесу наукового дослідження. Організаційна стадія наукового дослідження. Вивчення стану об'єкту дослідження. Конкретизація теми, попереднє визначення теоретичних основ розробки теми в економічних дослідженнях. Визначення теоретичних посилань теми, історії питання і сучасного стану проблеми. Збір, відбирання та обґрунтування гіпотез. Організаційно –методична підготовка та техніко-економічне обґрунтування. Формування плану дослідження теми. Вибір методики дослідження. Робочий план.

Тема 5. Організація науково-дослідного процесу.

Основи наукової організації дослідного процесу. Основні принципи організації науково-дослідного процесу. Особливості творчої праці у дослідницькій діяльності: організації та планування. Принципи організації праці у науковій діяльності: постійність, колективність, динамічність, мобільність, самоорганізація, творчий підхід. Плани дослідження: попередній, робочий, індивідуальний. Графік виконання роботи. Трудовий режим дослідника. Організація робочого місяця дослідника.

Тема 6. Інформаційно –аналітичне забезпечення наукових досліджень.

Класифікація інформаційного забезпечення наукових досліджень: професійна інформаційна консультація, пізнавальність інформації, зміст інформаційного забезпечення. Робоча інформація, інформаційна пряма, інформаційна непряма, інформаційна опосередкована, нова інформація, релевантна інформація. Економічна інформація: класифікація і призначення у науково-дослідному процесі. Кодування економічної інформації. Фактографічна інформація та основні принципи її використання у науково-дослідному процесі. Носії інформації. Бібліографічно-опубліковані джерела інформації.

Змістовний модуль 3. Оформлення результатів дослідження

Тема 7. Систематизація результатів дослідження.

Види систематизації результатів наукових досліджень. Реферат. Науковий реферат. Інформативний реферат. Наукова стаття: структура та методика підготовки. Монографія. Звіт про виконану науково –дослідну роботу. Дисертація. Опис джерел використаних у науковому дослідженні. Бібліографічний опис.

Тема 8. Впровадження результатів наукових досліджень та їх ефективність.

Поняття необхідності впровадження результатів наукових досліджень. Види і форми документів про впровадження результатів наукових досліджень. Акт про впровадження результатів наукових досліджень: структура, вимоги щодо складання та затвердження. Протоколи про впровадження результатів дослідження. Ефективність результатів наукових досліджень та її критерії. Поняття ефекту досліджень. Критерії ефективності наукових досліджень. Розрахунок економічної ефективності наукових досліджень.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Історія становлення та розвитку науки як системи знань.

1. Суть наукового пізнання, знання та наукового дослідження.

Наука – явище складне і багатогранне. Як сфера людської діяльності вона спрямована на вироблення нових знань про природу, суспільство і мислення. Під терміном «наука» слід розуміти сукупність соціальних інструментів або доцільну діяльність певної спрямованості чи систему знань, що постійно розвивається як безпосередня продуктивна сила суспільства.

Наука – це особливий різновид людської діяльності, що складається історично і має своїм результатом цілеспрямовано відібрані факти, гіпотези, теорії, закони і методи дослідження.

Наука виникла у момент усвідомлення незнання, що в свою чергу викликало необхідність здобуття знання.

Знання – це перевірений практикою результат пізнання дійсності, адекватне її відбиттю у свідомості людини. Це ідеальне відтворення умовною формою узагальнених уявлень про закономірні зв'язки об'єктивної реальності.

Загалом, наукове пізнання являє собою відносно самостійну, цілеспрямовану пізнавальну діяльність, яка складається із взаємодії таких компонентів:

1) пізнавальної діяльності спеціально підготовлених груп людей, які досягли певного рівня знань, навичок, розуміння, виробили відповідні світоглядні та методологічні установки з приводу своєї професійної діяльності;

2) об'єктів пізнання, які можуть не збігатися безпосередньо з об'єктами виробничої діяльності, а також практики в цілому;

3) предмета пізнання, який детермінується об'єктом пізнання і проявляється в певних логічних формах;

4) особливих методів та засобів пізнання;

5) уже сформованих логічних форм пізнання та мовних засобів;

6) результатів пізнання, що виражаються головним чином у законах, теоріях, наукових гіпотезах;

7) цілей, що спрямовані на досягнення істинного та достовірного, систематизованого знання, здатного пояснити явища, передбачити їхні можливі зміни і бути застосованим на практиці.

Наукове пізнання, - це цілеспрямований процес, який вирішує чітко визначені пізнавальні завдання, що визначаються цілями пізнання. Цілі пізнання, в свою чергу, детермінуються, з одного боку, практичними потребами суспільства, а з іншого --- потребами розвитку самого наукового пізнання.

Наукове дослідження – це головний шлях набуття, примноження й оновлення знань, який передбачає уміння ставити наукові завдання, планувати їх виконання, організувати збір і обробку інформації, а також створювати умови для генерування нових ідей та їх подальшої практичної реалізації. Загалом наукове дослідження – це цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають як система понять, законів і теорій.

2. *Історичні етапи розвитку науки. Історична модель розвитку наукового знання.*

Початок ХХІ століття знаменує собою бурхливий розвиток науки, вдосконалення виробничих технологій, науково-технічних інновацій що призводить до значних соціальних, правових, політичних та економічних наслідків не лише на рівні конкретної країни але і на загальнопланетарному рівні.

Вплив науки позначається на розвитку суспільств, навколишнього світу, техніки, мікро- і макрокосму, природи і суспільства, і зумовлюється універсальністю, багатогранністю і глибиною впливу.

Значні соціальні наслідки зумовлені як позитивними так і негативними результатами розвитку науки і техніки зумовлюють необхідність перегляду специфіки наукової діяльності та загострюють необхідність посилення пізнавальності та результатами наукової творчості.

Питання розвитку науки і її вплив здавна перебувають в сфері інтересів людини. Так, біблійний проповідник Еклезіаст стверджував, що: «...той, хто помножує знання, помножує скорботу». В античному суспільстві знання цінували високо і вважали (Сократ), що творіння лиха відбувається лише через незнання.

Проте, існували і протилежні точки зору. Так, у ХVІІІ ст. французький філософ Жан-Жак Руссо, прийшов до висновку про те, що розвиток науки не сприяє моральному прогресу людства, а німецький соціолог Макс Вебер вважав, що науку не слід розглядати дорогою до щастя або шляхом до Бога, тому що наука не дає відповіді на питання: що робити, як жити, чи є в такому світі сенс та чи є сенс існувати в світі...

Англійський філософ Карл Поппер вважав науку не лише збором фактів, але й одним з найважливіших духовних досягнень сучасності, що є досить небезпечним для людської цивілізації. Вітчизняний науковець Микола Берляев звертав увагу на неприпустимість абсолютизації наукового знання, вважаючи, що, крім раціонального, існують і інші безмірні і безмежні галузі пізнання.

Однак важливою необхідною складовою розвитку науки є наявність людини – дослідника, для якої науковий інтерес стоїть вище багатьох суспільних і матеріальних привілей. Ще Арістотель підкреслював, що справжня наука існує заради самої себе. Вчений прагне до знання заради розуміння, а не заради будь-якої користі. Не як зробити, а як зрозуміти (пояснити) – ось та головна русійна сила що визначала і зумовлювала розвиток науки.

Витоки науки сягають періоду раннях людських суспільств, де нероздільно поєднувались пізнавальні і виробничі риси. Першопочаткові знання носили практичний зміст, виконуючи роль методичних вказівок конкретним видам людської діяльності.

В країнах Давнього Сходу (Вавілонії, Єгипті, Індії, Китаї) було акумульовано значну кількість такого роду знань, які багато в чому визначили подальші орієнтири розвитку науки.

Віддаленою спробою формування науки як системи знань можна вважати і міфологію, в якій вперше була зроблена спроба побудови цілісної загальної ситеми уявлень про оточуюче людину середовище.

Проте, для виникнення науки потрібні соціальні умови, а саме: достатньо високий рівень розвитку виробництва і суспільних відносин, а також наявність багатой культурної традиції, що допускала сприйняття і використання досягнень різних культур і народів.

Вказані умови склалися в 6 ст. до н.е. в Давній Греції, де і виникли перші теоретичні системи (Фалес, Демокріт та ін.), які на відміну від міфології здійснювали спробу пояснити дійсність на основі філософського обґрунтування умозаклучень. Цей етап розвитку науки характеризувався об'єктивністю і логічною обґрунтованістю, що дозволило здійснити опис закономірностей розвитку природи, суспільства і мислення, побудову системи абстрактних понять, започаткувати традицію пошуку об'єктивних законів та сформуувати основи доказового способу викладу матеріалу. Це в свою чергу зумовило створення першооснов теоретичних систем в сфері геометрії (Евклід), механіки (Архімед) і астрономії (Птолемей).

Окремі фрагменти наукових знань почали складатися уже в стародавніх цивілізаціях (Шумерська культура, Китай, Єгипет, Індія) що зумовлювалось розвитком суспільства, процесом нагромадження різних знань у сфері будівництва, іригації, регулювання циклу сільськогосподарських робіт, що слугувало необхідною базою для розвитку різного роду наук.

Необхідність передавати нагромаджений досвід та знання з виміру площі, обчислення розташування небесних світил, розрахунку будівельних конструкцій зумовило потребу в створенні спеціальних шкіл, оскільки знання носили прикладний характер і включались у світогляд і діяльність людини.

Наукові досягнення у Китаї не сприяли виникненню науки за аналогією з Новим періодом історії, а здобуті знання мали прикладний характер, розумілися і оцінювалися утилітарно.

Загалом, наука виникає тоді, коли знання у вигляді практичних закономірностей, схем розрахунку, та ін. не просто закріплюються у вигляді ідеальних планів практичної діяльності, а перетворюються на предмет спеціалізованої діяльності, що як форма теоретичної уяви вперше одержує розвиток лише в античній Греції.

Виникнення науки припадає на період до VI ст. до н. е., коли в Стародавній Греції склалися перші теоретичні системи, сформувалися сприятливі соціальні умови - відповідна духовна атмосфера для розвитку науки (ріст опору релігії, криза міфологічного мислення, нагромадження наукових знань та ін.).

Першою наукою, що розвивалася у формі теоретичного знання, стала математика, предметом вивчення якої у піфагорійців стало число. Уся піфагорійська філософія стає певним тлумаченням нагромадженого стародавніми цивілізаціями пізнавального досвіду, що дозволив звести всю різноманітність зв'язків і відносин до числових співвідношень, а саме осмислення світу чисел, проникнення у їх природу сприймалося як ключ до таємної суті світу та основоположний елемент світосприйняття. В Стародавній Греції закладені наукові основи не лише математики, але й багатьох інших наук: фізики, астрономії, медицини, історії та ін.

Розвиток наук тривав і в середні віки, зокрема набули розвитку філософія, логіка, лінгвістика, медицина, математика та ін. Під впливом християнської релігії розвивалася схоластика, основним предметом вивчення якої була християнська культура, тому наукові дослідження нерідко проводилися у монастирях, що

Віншословлялось церквою, хоча одночасно інквізиція вела жорстоку боротьбу з єретиками, що замірялися на релігійну доктрину і авторитет церкви.

В епоху середньовіччя вчені Сходу і Середньої Азії такі як Ібн Сіна, Ібн Рушд, Ібн Фіруні та ін., зуміли зберегти і продовжити давньогрецьку традицію, здійснивши важливий внесок в розвиток науки.

В університетах, що стали скарбницями знань, була відсутня спеціалізація наукового знання, хоча, значне місце в навчальному процесі займала теологія, але поступово розширювалось викладання арифметики, геометрії, астрономії, медицини, логіки та інших світських галузей знань.

Наука в нашому сучасному розумінні почала формуватися в 16-17 ст. під впливом розвитку суспільних відносин, зменшенням впливу релігійних догм у період Відродження, а також зростання уваги до пізнавальної сили науки. Цьому сприяло продовження капіталістичних відносин, розвиток торгівлі і мореплавства, ескіларизація суспільного життя. Значний внесок у розвиток науки здійснювали Андреас Везалій, Микола Коперник, Парацельс (справжнє ім'я Філіп Теофраст фон Гюгенгейм), Галілео Галілей, Джордано Бруно та інші. Вказані передумови розвитку наукових концепцій щодо формування нової картини світу призвели до визнання науки як найвищої культурної і суспільної цінності, орієнтиру розвитку філософських шкіл і напрямків, формування начал теорії релігії, права, моралі та ін., що ґрунтувалися на працях Г.Гроція, Б.Спінози, Т.Гобса, Дж. Лока та ін.

У XVII - XVIII ст. наука оформлюється як соціальний інститут. В Європі організуються наукові спілки і академії, друкуються перші наукові журнали.

Перший вищий науковий і навчальний заклад слов'ян - Києво-Могилянська академія (створена в 1701 р.) становила великий науковий і культурний центр, де вивчалися сім вільних наук: риторика, грамати́ка, поетика, арифметика, геометрія, філософія, музика. Досліджувався і викладався комплекс тогочасного філософського мислення: діалектика, логіка, фізика, психологія, метафізика, гносеологія. У Києво-Могилянській академії займалися науковою і викладацькою діяльністю великі українські мислителі -Петро Могила, Єлисей Плетнецький, Феофан Прокопович, Степан Яворський, Георгій Коніський та ін.

У XIX - XX стст. наука переживає якісно новий етап становлення, формуються нові способи її організації: науково-дослідні інститути з потужною технічною базою, промислові лабораторії прикладного характеру, науково-виробничі комплекси, міжгалузеві лабораторії. Міжгалузеві лабораторії чітко орієнтовані за тематикою досліджень, тому що покликані розв'язувати конкретні виробничі завдання. Такі завдання важкі, багатоаспектні, вимагають міжгалузевого підходу. Тому до їх діяльності залучаються вчені різних спеціальностей.

Загалом, у процесі розвитку наука пройшла ряд етапів, стадій, що дозволяють виявити деякі закономірності її розвитку. Під закономірностями розвитку науки розуміють тривалі традиції, що простежуються між етапами її розвитку.

Історія розвитку науки в нашому сучасному розумінні дозволяє сформулювати перелік загальних закономірностей і тенденцій розвитку.

Як засвідчують сучасні дослідження, розвиток науки залежить від кількості маси знань акумульованих в минулому, що є різновидом експоненційного закону з

зростанням визначених параметрів наукових винаходів, наукової інформації та кількості людей, які займаються наукою.

Наука розвивається на основі кумулятивного ефекту, оскільки на кожному історичному етапі розвитку сумуються в концентрованому вигляді минулі досягнення, а нові наукові результати примножують минуле пізнання, переосмислюючи його та уточнюючи.

Така властивість науки у способі її розвитку визначає її функціонування як особливого виду «соціальної пам'яті людства», що теоретично кристалізує минулий досвід пізнання дійсності і законів її функціонування.

Окрім цього, процес розвитку науки визначається не лише зростанням суми акумульованих знань, а торкається і самої структури науки, оскільки на кожному історичному етапі розвитку наукове пізнання характеризується визначеним переліком пізнавальних форм, категорій і понять.

Так, для античного періоду визначальним способом пізнання було спостереження, наука Нового часу ґрунтувалася на експерименті та способі пошуку найпростіших, неподільних першоелементів. Сучасна наукова діяльність характеризується багатостороннім способом вивчення досліджуваних явищ і процесів.

Розвиток науки зумовлюється чергуванням екстенсивних і інтенсивних періодів, що характеризується науковими революціями, тобто радикальною зміною основних компонентів структури науки, обґрунтуванням нових принципів пізнання, категорій і методів.

Розрізняють такі закономірності розвитку науки:

- акумуляція (нагромадження) знань,
- революційний характер розвитку,
- конкурентність науково-дослідних програм.

Акумуляція знань відображає особливість розвитку науки, що означає узагальнення фактів, поступовий приріст знання, спадкоємний зв'язок між різними коріннями знань у становленні конкретної теорії, а також нагромадження і збереження знань базового характеру в розвитку концепції. Нові відомості про предметну сферу, невідомі раніше факти, досвід поєднуються з відомим знанням, заносяться до системи понять та принципів конкретної науки, сприяючи розвитку та своєрідній ущільненості знань.

На кумулятивний характер науки звертав увагу англійський філософ Френсіс Бекон, який вважав, що ущільненість науки можлива методом індукції. Акумуляція знання простежується у науці, з початком процесу новітньої революції в природознавстві, тобто в ХХ ст.

Революційний характер розвитку науки - одна з закономірностей науки, що зумовлюється науковими революціями які відбуваються в системі наукового пізнання. Під науковою революцією розуміють такий стан у розвитку науки, який пов'язаний зі зломом фундаментальних понять і уявлень, методів і теоретичних ідей, з формуванням нових концепцій, що радикально перетворюють уявлення людини про світ і відкривають нове коло наукових проблем. В міру охоплення науковою реальності, розрізняють глобальні, локальні та міні революції.

Глобальні революції характеризуються перебудовою усіх основних компонентів пізнавальної діяльності, включаючи концептуальні системи в масштабах науки.

В історії науки таких глобальних революцій відбулося дві: революція XVI -XVII стст. (відкриття Миколи Коперніка та ін.); революція XX ст. (розщеплення ядра атома, створення спеціальної і загальної теорії відносності та ін.). Виділяють логіко-методологічні ознаки, або критерії глобальних наукових революцій: створення принципово нових уявлень про світ; затвердження нових способів мислення, розуміння і поєднання шляхів руху до нового знання.

Локальні революції відбуваються в окремих науках, пов'язані з переходом до нової, більш адекватної теорії, зміною системи понять, відкриттям нових фундаментальних законів предметної галузі (в біології - відкриття подвійної спіралі дезоксирибонуклеїнової кислоти, в фізиці - теорія будови атома та ін.).

Міні революції відбуваються у великих розділах наук, проте всі типи наукових революцій взаємопов'язані та взаємообумовлені, оскільки, мають певні передумови: формування нової ідеї, визнання нової наукової ідеї спільною вчених; наявність умов, що дозволяють включити нову ідею до системи знання, що склалося (у термінах наукової мови, що склалося та ін.); спадкоємність нових і традиційних наукових методів.

Під дослідною програмою розуміють дійсність, що підлягає вивченню, а також ті методи, що можуть бути використані, питання або завдання, що потребують роз'яснення, і ті заходи і методи, за допомогою яких забезпечується вирішення даних проблем.

На загальному плані розрізняють емпіричні і методологічні науково-дослідні програми. Використання емпіричних програм передбачає опис дослідного об'єкта явищ, методологічні програми - програми теоретичного мислення, що мають принциповий, категоріальний характер, формуються на міжгалузевій основі, перенесенні зразків або принципів знання з однієї галузі в іншу. Методологія орієнтується на формування концепцій у різних галузях знання шляхом створення програм мислення, заснованих на загальноеволюційних принципах.

Сучасне ж концептуальне обґрунтування науково-дослідних програм, визнане більшістю вчених світу, зроблене англійським істориком науки Імре Лакатосом в творі «Історія науки і її реальна реконструкція». На думку вченого, науково-дослідну програму задає жорстке ядро - сукупність наукових положень, схвалених великою групою вчених та рекомендованих до дослідження. Науково-дослідна програма включає захисний пояс - сукупність гіпотез і моделей, що зберігають жорстке ядро від впливу фактів, що спростовують, а також забезпечують сферу його застосування. Система припущених суджень захисного поясу нейтралізує спростування, що походять з експерименту і спостереження, тому що доповнюють жорстке ядро припущеннями, узгоджуваними його зміст з даними спостереження і експерименту. Науково-дослідні програми конкурують між собою в інтерпретації наукових фактів, формуванні наукового прогнозу на майбутній розвиток різних передбачень. Крім трьох загальних закономірностей, притаманних сучасній науці (акумуляції знань, революційного характеру, конкуренції науково-дослідних програм), існують закономірності, що стосуються окремих сфер знання .

3. Поняття, цілі і функції науки.

Наука – це сфера безперервного розвитку людської діяльності. основною ознакою і головною функцією якої є відкриття, вивчення і теоретична систематизація об'єктивних законів про дійсність з метою їх практичного застосування.

Наука сьогодні – це достатньо широке поняття, проте значення слова "наука" як системи знань відмічається ще у XVIII ст. Загалом, існує декілька пояснень походження даного терміну. Згідно з одним із них термін "наука" виник внаслідок перетворення давньоруського іменника "наукъ" (в розумінні вміння, вчення, настанови)¹. Іменник "наукъ" утворено від "укъ" в тлумаченні його як вчення та настанова. Похідним від "укъ" є слово "неук" або "неуч", тобто як неосвідчений, малограмотний чоловік. Згідно з другим підходом, відомий і інший корінь "оук" (наука, звичка, досвід), від якого і походить дієслово "наути" (навчати в примусовому значенні). Сам корінь "уч-" виник від "ук-" , і його містять слова "вчитель", "учитель", "науковий", проте сам прикметник "науковий" виник у першій половині XIX ст.².

У літературі є ряд *тлумачень* поняття "наука", зокрема, як:

- системи знань, досягнутих людством;
- виду людської діяльності, спрямованої на розширення пізнання людиною законів природи і розвитку суспільства;
- сфери людської діяльності, функція якої – розробка і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність.

Загалом, науку можна розглядати у різних *вимірах*, як :

- специфічну форму суспільної свідомості, основу якої складає система знань;
- форму позначення окремих галузей наукового знання;
- процес пізнання закономірностей об'єктивного світу;
- певний вид суспільного поділу праці;
- важливий чинник суспільного розвитку і як процес виробництва нових знань і їх використання.

В процесі історичного розвитку наука перетворюється в виробничу силу суспільства і важливий соціальний інститут. Поняття наука влючас в себе як діяльність з метою отримання нових знань, так і результат цієї діяльності – суму отриманих наукових знань, що утворюють в сукупності наукову картину світу.

Безпосередньою *метою науки* є опис, пояснення і передбачення процесів і явищ дійсності, що складають предмет її вивчення на основі досягнутих наукових законів, тобто теоретичного відображення дійсності.

Загалом, наука – це форма духовної діяльності людей, яка скерована на отримання істинних знань про світ (природу, суспільство, мислення), на відкриття об'єктивних законів світу і передбачення тенденцій його розвитку, а також це процес творчої діяльності щодо отримання нового знання, і результат цієї діяльності у вигляді цілісної системи знань, сформульованих на основі певних принципів. Безумовно, наука є соціокультурною діяльністю, своєрідним суспільним явищем.

¹ Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. - К.: Рад. шк., 1989.-511с.

² Наринян А.Р., Поздеев В.А. Основы научных исследований. Учебн. Пособие. -К.: Изд -во Европ у-та, 2002. –с. 12.

Основне завдання науки — виявлення об'єктивних законів дійсності, а її *призначення* — пошук істинного знання. Критеріями науки, які відрізняють її від інших форм пізнання є: об'єктивність, системність, практична націленість, орієнтація на передбачення, сувородаказовість, обґрунтованість і достовірність результатів.

Основним змістом науки є:

- ▶ теорія як система знань, яка виступає у формі суспільної свідомості і досягнень інтелекту людини;
- ▶ суспільна роль у практичному використанні рекомендацій у виробництві на основі розвитку суспільства.

Наука виконує ряд *функцій*:

- пізнавальну – задоволення потреб людей у пізнанні законів природи, суспільства і мислення;
- культурно – виховну – розвиток культури, гуманізація виховання і формування інтелекту людини;
- практично – діючу – удосконалення виробництва і системи суспільних відносин.

Проте, *основна функція науки* – це розвиток системи знань, які сприяють створенню раціональних суспільних відносин і використання продуктивних сил в інтересах усіх членів суспільства.

Перед наукою ставляться такі *завдання*:

- ▶ констатація – збір і узагальнення фактів;
- ▶ інтерпретація – пояснення зовнішніх взаємозв'язків явищ;
- ▶ побудова моделей – пояснення суті фізичних явищ, їх внутрішніх зв'язків і протиріч;
- ▶ прогнозування процесів і явищ;
- ▶ встановлення можливих форм і напрямків практичного використання отриманих знань.

Наука як специфічна діяльність характеризується рядом ознак:

- ▶ наявністю систематизованих знань (наукових ідей, теорій, концепцій, законів, закономірностей, принципів, гіпотез, понять та фактів);
- ▶ наявністю наукової проблеми, об'єкта і предмета дослідження;
- ▶ практичною значущістю як явища (процесу), що визначається, так і знань про нього.

Наука складає суть людських *знань*, які бувають абсолютними і відносними. *Абсолютне знання* – це повне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт, що забезпечує абсолютний збіг образу з об'єктом. А *відносне* – це знання, яке в основному є правильним відображенням дійсності, але відрізняється неповним збігом образу з об'єктом.

На основі масиву абсолютних знань формується базове знання як сукупність структурних зв'язків та закономірностей розвитку соціальних процесів і явищ. Формою розвитку науки є *наукове дослідження*, тобто вивчення явищ і процесів, шляхи впливу на них різних чинників а також вивчення взаємодії між явищами за допомогою наукових методів з метою отримання доведених і корисних для науки і практики рішень з максимальним ефектом.

Загалом, наукове дослідження — це цілеспрямоване пізнання, результатом якого виступають система понять, законів і теорій.³

4. Характеристика структурних елементів науки.

Наука як система знань має специфічну структуру, яка включає в себе ряд елементів, зокрема: наукова ідея, гіпотеза, закон, судження, умовивід та ін.

Так, *наукова ідея* — інтуїтивне пояснення явища (процесу) без проміжної аргументації, без усвідомлення всієї сукупності зв'язків, на основі яких робиться висновок. Вона базується на наявних знаннях, але виявляє раніше не помічені закономірності. Виділяють два види ідей: конструктивні й деструктивні, тобто ті, що мають чи не мають значущості для науки і практики. Практичне втілення наукової ідеї знаходять в якості гіпотези.

Гіпотеза — наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ (процесів) або причин, які зумовлюють даний наслідок. Розрізняють наступні види гіпотез:

- нульову;
- описову (понятійно-термінологічну);
- пояснювальну;
- основну робочу;
- концептуальну.

Гіпотези (як і ідеї) мають імовірнісний характер і проходять у своєму розвитку три стадії:

- 1) накопичення фактичного матеріалу і висунення на його основі припущень;
- 2) формулювання гіпотези і обґрунтування на основі припущення прийнятної теорії;
- 3) перевірка отриманих результатів на практиці і на її основі уточнення гіпотези;

Якщо при перевірці результат відповідає дійсності, то гіпотеза перетворюється на наукову теорію, якщо ж гіпотеза узгоджується з науковими фактами, то в науці її називають теорією або законом.

Закон — внутрішній суттєвий зв'язок явищ, що зумовлює їх закономірний розвиток. Закон, винайдений через здогадку, необхідно потім логічно довести, і лише в такому разі він визнається наукою. В зв'язку з цим, цілком виправданим є поділ законів на фундаментальні і похідні. Фундаментальні закони повинні відповідати вимогам концептуальної універсальності, тобто вони не повинні містити жодних індивідуальних термінів, призначених для обґрунтування одиночних дефініцій, явищ і констант, інакше не будуть слугувати в якості передумов для висновків. Похідні закони можна вивести з фундаментальних разом з необхідною для цього додатковою інформацією, що містить характеристику параметрів системи або процесу.

Для доведення закону наука використовує судження.

Судження — думка, в якій за допомогою зв'язку понять стверджується або заперечується що-небудь. Судження про предмет або явище можна отримати або

³ Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень : Навчальний посібник. — К.: Кондор, 2003, с. 9.

перш безпосереднє спостереження будь-якого факту, або опосередковано — за допомогою умовиводу.

Умовивід — розумова операція, за допомогою якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження, яке певним чином пов'язане з вихідним.

Наука за своєю суттю є сукупністю теорій, тобто вчень, системи ідей, поглядів, положень, тверджень, спрямованих на тлумачення того чи іншого явища, при цьому не безпосередно, а шляхом ідеалізованого відображення дійсності.

Теорія (грец. *theoria* - дослідження, спостереження) - найрозвинутіша форма наукового знання, яка дає цілісне, системне, відображення закономірних та сутнісних зв'язків певної сфери дійсності. Виділяють наступні види теорій:

- аксіоматичні;
- парадоксальні;
- упереджені;
- суперечливі;
- формальні.

Теорію розглядають як сукупність узагальнюючих положень, що утворюють науку або її розділ. Вона виступає як форма синтетичного знання, в межах якого беруть поняття, гіпотези і закони втрачають колишню автономність і перетворюються на елементи цілісної системи.

Запідом, до теорії висуваються такі вимоги:

- адекватність наукової теорії щодо описуваного об'єкту;
- можливість замінювати експериментальні дослідження теоретичними;
- повнота опису певного явища дійсності;
- можливість пояснення взаємозв'язків між різними компонентами в межах даної теорії;
- внутрішня несуперечливість та відповідність дослідним даним.

Теорія являє собою систему наукових концепцій, принципів, положень, фактів.

Наукова концепція — система поглядів, теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта дослідження, які об'єднують певною головною ідеєю. Концептуальність — це визначення змісту, суті, смислу того, про що йде мова.

На *принципом* (лат. *principium* — начало, основа) у науковій теорії розуміють найбільш абстрактне визначення ідеї, правило, що виникло в результаті об'єктивного осмислення досвіду, а також первоначало, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорій, науки.

Поняття — це думка, відбита в узагальненій формі, що характеризує суттєві й найбільш різні ознаки предметів та явищ, а також взаємозв'язки. Якщо поняття увійшло до наукового обігу, його позначають одним словом або використовують сукупність слів — термінів. Розкриття змісту поняття називають його визначенням. Останнє має відповідати двом найважливішим вимогам:

- вказувати на найближче родове поняття;
- вказувати на те, чим дане поняття відрізняється від інших понять.

5. Класифікація наук.

До кінця XVIII ст. людством було акумульовано великий об'єм знань, які

використовувалися повсякденно і примножувались, що зумовлювало потребу в систематизації і впорядкуванні знань. Було створено ряд основоположних класифікаційних систем, удосконалення, доповнення та використання яких відбувається і до сьогодні.

Першим, хто фундаментально поставився до проблеми впорядкування, систематизації набутих людством знань був французький фізик, соціаліст-утопіст Анрі Клод Сен-Симон (1760-1825). Вчений задався метою створити таку систему знань, яка, дала б можливість розглядати науки не як механічне згуртування розрізнених, не зв'язаних між собою областей знання, а як єдине ціле, загальний ряд наук, розташованих в точно визначеному порядку.

В своїй класифікаційній системі Анрі Клод Сен-Симон, бачив, перш за все послідовність дисциплін, вважаючи кожен науку значущою для визначення наступної. Цей так званий «принцип сходів» він доповнив до вже існуючих уподібнень знань Ф.Бекона, Декарта, Д'Амблера.

Ідею безперервного ряду наук застосував у класифікації наук учень Сен-Симона, родоначальник позитивізму, Огюст Конт (1798-1857). Згідно з його поглядами, система знань виокремлювала два підрозділи наук, вважаючи перші, як основні в порівнянні з другими, а саме: загальні – науки про закони явищ; і конкретні – про застосування законів.

В своїй «Синоптичній таблиці» Конт виклав класифікацію наук наступним чином: Математика – Астрономія – Фізика – Хімія – Фізіологія (сучасна біологія, що включала Психологію) – Соціологія. Потім, зайнявши самостійне місце, за відсутності особливих законів з основного ряду була виключена Астрономія. Відповідно такий ряд мав вигляд: Математика – Фізика – Хімія – Біологія – Психологія – Соціологія.

Не всі дисципліни охоплював вище приведений енциклопедичний ряд, а тільки основні науки, що вивчали самі явища, незалежно від їхнього використання. Така послідовність наук була зумовлена принципами вченого, згідно з якими математика вважалась наукою з наук, що вивчає кількісні співвідношення і просторові форми дійсного світу.

За математикою йшли науки загальні: фізика – наука, яка вивчає світ, що оточує; хімія – наука про необоротні процеси, саморозвиток та історію вдосконалення хімічної організації речовини; біологія – наука про живу природу; психологія – наука про закономірності розвитку і функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності; соціологія – наука про суспільство та про людину у соціумі.

Запропонований "класифікаційний закон" включав два основні принципи застосування:

- 1) послідовно від загальних законів науки до більш конкретних;
- 2) за зростаючим ступенем складності предмету наук.

Проте, вихідним принципом класифікації наук Конт вважав винайдений ним фундаментальний закон про проходження кожною галуззю людських знань трьох стадій або «станів»: теологічного – коли людський розум шукає внутрішню сутність буття, первинні і кінцеві причини усіх дій і допускає вплив надприродних сил; метафізичного або абстрактного та позитивного – коли людський розум, зрозумівши неможливість досягнути абсолютного знання, відмовляється від пошуків внутрішніх

організмів – явищ і звужує пояснення фактів до своїх реальних меж».

Ще одні форма класифікації наук носить назву «Десяткової класифікації» Дьюї та срітвишем Мелвіля Дьюї (1851 – 1931), її автора і відомого американського педагога.

Принциповість класифікації Дьюї полягала в використанні десяткового методу. Дьюї був переконаний у зручності користування десятковими індексами, відносячи при цьому знання на десять основних груп. Дисципліни, що входили до цих груп, класифікувались за десятковим принципом. Від грецького «дека» – десяти, цей метод називають ще й децимальним. Дьюї, в основу своєї класифікаційної системи поклав принцип децимальності, не базуючись при цьому на класифікації наук як таких, що є основоположною щодо класифікаційного підходу в цілому. Пріоритет у користуванні, легкість пошуку і роботи, а не філософське підґрунтя класифікації, ставилися розробником на перше місце.

Достатньо відомими є класифікація наук Чарльза Емі Кеттера, автора «Розтяжної класифікації» та «Класифікації двокрапкою» Ш.Р. Ранганатана.

Російським вченим Б.М. Кедровим також був використаний принцип диференціації форм розвитку матерії. Він розрізняв шість основних форм руху матерії: субітимою –фізичну, хімічну, молекулярно –фізичну, геологічну, біологічну і соціальну⁴.

В даний час в залежності від сфери, предмета і метода пізнання розрізняють науки, які зазвичай класифікуються за двома головними напрямками:

а. Природничі науки: вивчення природних явищ;

б. Суспільні науки: систематичне вивчення людської поведінки і суспільства.

За предметом і методом пізнання розрізняють науки про природу — природничі; науки про суспільство — суспільні; технічні науки. Своєрідною наукою є сучасна систематика. За співвідношенням із практикою виділяють фундаментальні науки (які не мають прямої практичної орієнтації) і прикладні науки (націлені на безпосереднє практичне використання наукових результатів).

Залежно від дослідницьких цілей і позицій досі існують відмінні позиції щодо класифікації наук. На даний час найпоширенішою є класифікація що здійснює розмежування наукових теорій за такими критеріями:

- *об'єкта і предмета дослідження* (механіка, фізика, хімія, біологія, а також науки що утворилися внаслідок їх синтезу –біофізика, біохімія і т. д.);

- *сфери дослідження* (природничі, суспільні, економічні, філологічні, історичні та технічні);

- *способів і методів отримання нового знання* (теоретичні і емпіричні науки);

- *в'язків з предметною діяльністю* (теоретичні і практичні науки);

- *цільовим призначенням* (фундаментальні та прикладні).

Загалом, розвиток науки призвів від першопочатково єдиної сфери знань до розподілу на спеціалізовані розділи знань. Вищою атестаційною комісією України, Міністерством освіти і науки розроблена і затверджена класифікація наук, згідно з якою прийняті наступні області наук:

⁴ Кедров Б.М. Классификация наук. М., 1961. Т. I. С. 23 и след.

1. Фізико-математичні науки;
2. Хімічні науки;
3. Біологічні науки;
4. Геологічні науки;
5. Технічні науки;
6. Сільськогосподарські науки;
7. Історичні науки;
8. Економічні науки;
9. Філософські науки;
10. Філологічні науки;
11. Географічні науки;
12. Юридичні науки;
13. Педагогічні науки;
14. Медичні науки;
15. Фармацевтичні науки;
16. Ветеринарні науки;
17. Мистецтвознавство;
18. Архітектура;
19. Психологічні науки;
20. Воєнні науки;
21. Національна безпека;
22. Соціологічні науки;
23. Політичні науки;
24. Фізичне виховання і спорт;
25. Державне управління.

В зв'язку з розвитком науки відбувається зміна її структури, що в свою чергу призводить до подальшого інтегрування та диференціювання нових наукових дисциплін.

Тема 2. Організаційні аспекти науково-дослідної роботи.

1. Суть, зміст, значення та роль наукових досліджень в житті суспільства.

Наука реалізується та існує у формі наукових досліджень. Наукове дослідження – це діяльність спрямована на отримання і споживання нових знань.

Наукова діяльність за своєю суттю це інтелектуальна творча діяльність спрямована на здобуття і використання нових знань, що існує в таких видах:

- науково-дослідна;
- науково – організаційна;
- науково – інформаційна;
- науково – педагогічна;
- науково – допоміжна.

Згідно з Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» виділяють науково-технічну, науково – організаційну та науково – педагогічну діяльність.

Кожен з видів діяльності має свої специфічні функції, завдання, мету і результат роботи. Загалом, наукове дослідження є цілеспрямованим пізнанням, результати якого виступають як система понять, законів і теорій. А також це діяльність спрямована на вивчення об'єкту, процесу або явища, їх структури і зв'язків, а також отримання і запровадження у практику корисних для людей результатів.

Ного об'єктом є матеріальна або ідеальна система, а предметом –структура системи, взаємодії її елементів, різні властивості та закономірності розвитку.

Наукові дослідження поділяються:

за джерелами фінансування на:

- бюджетні;
- договірні;
- ті, що не фінансуються.

за цільовим призначенням, на:

- прикладні;
- пошукові;
- розробки.

Фундаментальні наукові дослідження –це експериментальна або теоретична діяльність, спрямована на отримання нових знань про основні закономірності побудови, функціонування і розвитку людини, суспільства, навколишнього природного середовища, явищ і предметів.

Прикладні наукові дослідження –це дослідження спрямовані переважно на вивчення нових знань для досягнення практичних цілей і вирішення конкретних задач. Тобто, вони спрямовані на вирішення проблем використання наукових знань, отриманих в результаті фундаментальних досліджень в практичній діяльності людей.

Розробка –це дослідження, яке спрямоване на запровадження в практику результатів конкретних фундаментальних досліджень.

за термінами здійснення, на:

- довгострокові;
- короткострокові;
- експрес –дослідження.

залежно від форм і методів проведення дослідження розрізняють:

- експериментальні;
- методичні;
- описові;
- експериментально –аналітичні;
- історико –біографічні;
- змішаного типу.

У теорії пізнання виділяють два типи дослідження: теоретичний і емпіричний. Теоретичний рівень дослідження характеризується використанням переважно логічних методів пізнання. На цьому рівні одержані факти досліджень обробляються за допомогою логічних понять, висновків, законів і інших форм мислення. Тут досліджувані об'єкти аналізуються, узагальнюються, формулюється їх суть, шукаються зв'язки та закономірності розвитку.

Структурними компонентами теоретичного пізнання є проблема, гіпотеза та теорія.

Проблема – це складне теоретичне або практичне завдання, методи вирішення якого не відомі, або відомі частково.

Гіпотеза – це наукове припущення стосовно структури досліджуваних об'єктів, характеру внутрішніх і зовнішніх зв'язків та їх структурних елементів.

Теорія – це логічно організоване знання, концептуальна система знань, яка адекватно і цілісно відображає певну дійсну систему.

2. Структура науки та пріоритетні напрями її розвитку в Україні.

Світовий досвід засвідчує, що темпи розвитку тієї чи іншої держави багато в чому залежать від правильності вибору пріоритетних галузей науки. В структурі наук ХХІ століття невпинно зростає роль теоретичних і фундаментальних наук, які створюють нові знання, забезпечують суспільство новими технологіями з метою їх подальшого використання на практиці.

Стратегічні напрями модернізації освіти і науки, їх особлива значущість у суспільному розвитку визначаються як об'єктивними тенденціями загальноосвітнього розвитку а також процесами що мають місце в самій державі.

Перехід людства від індустріального виробництва до науково-інформаційних технологій, а потім і формування суспільства високого інтелекту об'єктивно висуває науку як найбільш пріоритетну сферу, що продукує нові знання та освіту і долучає до цих знань суспільство в цілому. Саме від рівня інтелектуального розвитку людини більшою мірою залежатиме успіх будь-якої виробничої діяльності та сфери життєдіяльності⁵.

Україна, як учасниця Болонського процесу, прагне до 2010 року увійти в єдиний європейський освітній простір і органічно поєднати його із простором європейських наукових досліджень. Саме це має забезпечити її участь у створенні "Європи знань" і конкурентоспроможність у європейській системі вищої освіти.

В цьому ракурсі пріоритетними напрямами реформування вищої освіти в Україні є:

➤ забезпечення інноваційного характеру розвитку вищої освіти, впровадження інформаційних, телекомунікаційних технологій, інтерактивних форм і методів навчання, гнучких навчальних програм перепідготовки та підвищення кваліфікації, вивчення, узагальнення та обміну позитивним вітчизняним та зарубіжним досвідом навчання, нароцпування та модернізація обчислювальної техніки і програмного забезпечення, підвищення ефективності їх використання в навчальному процесі.

➤ забезпечення оптимізації структури вищої освіти та обсягів підготовки й перепідготовки кадрів з вищою освітою в контексті інноваційного розвитку економіки; надання державної підтримки підготовці фахівців за напрямами, які стимулюють розвиток пріоритетних базових галузей економіки у форматі "наука – освіта – технології" шляхом інтеграції з науковими установами та виробництвом.

⁵ Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За ред. З.Г. Кременю. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004, с.230

➤ забезпечення реалізації стратегії кадрового забезпечення галузі, спрямованої на збереження і розвиток наукових та педагогічних шкіл, впровадження об'єктивної оцінки наукової та педагогічної діяльності.

➤ розширення доступу до вищої освіти та сприяння соціальному захисту учасників навчально-виховного процесу, удосконалення механізму призначення стипендій, надання цільових пільгових кредитів для здобуття вищої освіти, передбачивши істотне збільшення видатків з державного бюджету.

➤ удосконалення мережі вищих навчальних закладів та здійснення поетапної передачі до сфери управління МОН вищих навчальних закладів, які перебувають у сфері управління інших центральних органів виконавчої влади, з урахуванням специфіки підготовки фахівців. Укрупнення вищих навчальних закладів на регіональному рівні, шляхом їх об'єднання та створення університетів регіонального типу.

Перша стратегічна мета у розвитку освіти і науки – утвердження в суспільстві розуміння абсолютної пріоритетності цих сфер та їх фактичне забезпечення.

Друга стратегічна мета полягає у модернізації освіти з метою підготовки людини-громадянина-фахівця, здатного до ефективної життєдіяльності у XXI столітті. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі завдання:

1.) скорегувати спрямованість освітнього процесу;

Світові суспільства вступили в такий період, коли зміна ідей, технологій, знань відбувається швидше ніж зміна поколінь. Є очевидним, що навчити людину на все життя неможливо, тому важливо навчити студента самостійно навчатися, оволодівати новою інформацією, готувати фахівця здатного сприймати зміни та розцінювати їх як органічну складову власного способу життя та життя суспільства.

2.) здійснити модернізацію освіти;

Глобалізація світу та його інформаційна багатомірність обумовлюють включення людини у складну і масштабну систему взаємовідносин, що суттєво змінюють і ускладнюють поведінку людини. Тому освіта повинна готувати розвинену, самостійну, самодостатню особистість яка б у житті керувалася власними знаннями та самостійним свідомим аналізом.

3.) переведення матеріально-технічної бази навчального процесу на сучасний рівень, оскільки сьогодення освіта неможлива без комп'ютерів, електронних носіїв інформації, новітніх сучасних приладів та техніки.

4.) здійснення мовного прориву в освіті що зумовлюється неможливістю досягнення максимальної ефективності фаху без професійної компетенції та можливості вільного спілкування зі світом та іноземними фахівцями.

17 квітня 2002 року Указом Президента України №347/2002 було затверджено національну доктрину розвитку освіти, згідно з якою метою та пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти є особистісна орієнтація освіти, формування національних і загальнолюдських цінностей, створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти, постійне підвищення її якості, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу та інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів.

При цьому, згідно з даною доктриною держава повинна забезпечувати виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу,

орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється.

3. Завдання наукових досліджень у підготовці економістів та фахівців з питань оподаткування. Їх види і форми.

Основним завданням вищої школи в сучасних умовах є підготовка всебічно розвинених, належно фахово підготованих, здатних безперервно вчитися фахівців. Безумовно, не існує універсального курсу, посібника, підручника чи конспекта що допоміг би у вирішенні складних життєвих ситуацій. Тому завданням освіти є навчити думати, самостійно вчитися, адаптуватися до змін в суспільстві, при цьому перебуваючи на високому професійному рівні.

Підвищення теоретичного рівня знань та передбачення короточасних і довготривалих змін, реакції середовища підвищують здатність "виживання" фахівця та його перемоги перед конкурентами. Саме наукова робота студентів у різноманітні її форм і методів дозволяє реалізувати вказані завдання.

Успішне виконання студентської науково-дослідної роботи може бути здійснене при додержанні таких умов:

- активної участі студентів у науковій роботі протягом усього періоду навчання;
- поступове ускладнення завдань з орієнтацією студента в напрямі його спеціальності;
- забезпечення взаємодії в науковій роботі студентів старших і молодших курсів;
- тісний зв'язок наукової роботи з навчальною і науковою діяльністю кафедр.

Реалізація комплексної науково-дослідної роботи студентів дозволяє забезпечити формування наукового світогляду, оволодіння методологією і методами наукових досліджень, оволодіння фахом та досягнення в ньому високого рівня професіоналізму, розвиток творчого мислення та здатності використовувати теоретичні знання в практичній роботі.

Наукова робота для студентів є складовою навчального плану і реалізується на основі "Положення про наукову роботу студентів", розробленого Міністерством освіти і науки України.

Науково-дослідницька діяльність студентів (НДДС) вищих навчальних закладів України є одним із основних чинників підготовки високо кваліфікованих кадрів відповідного профілю.

Поняття "науково-дослідницька діяльність студентів" включає в себе навчання студентів елементам дослідницької діяльності, організації та методики наукової творчості, а також наукові дослідження, що здійснюються студентами під керівництвом професорсько-викладацького складу.

Для НДДС вищих навчальних закладів характерним є єдність цілей і напрямів навчальної, наукової і виховної роботи, тісна взаємодія всіх форм і методів наукової роботи студентів, що реалізуються в навчальному процесі та позанавчальний час. Дотримання даних умов забезпечує участь студентства у науковій діяльності протягом усього періоду навчання, тісно пов'язаного як із науково-дослідницькою діяльністю, що проводиться підрозділами ВНЗ, так і з громадською діяльністю.

Зміст і структура НДДС забезпечується послідовністю її засобів і форм

випередно до структури навчального процесу, що зумовлює певну спадкоємність щодо курсів викладання, спеціалізованих кафедр, фахових дисциплін, з поступовим зростанням обсягу і складності набутих студентами знань, умінь, навичок у процесі виконання ними наукової роботи.

Загалом, науково-дослідницька діяльність студентів забезпечує вирішення таких основних завдань:

- формування наукового світогляду, оволодіння методологією і методами наукового дослідження;

- надання допомоги студентам у прискореному оволодінні спеціальністю, досягненні високого професіоналізму;

- розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у вирішенні практичних завдань;

- прищеплення студентам навичок самостійної науково-дослідницької діяльності;

- розвиток ініціативи, здатності застосувати теоретичні знання у своїй практичній роботі, залучення найздібніших студентів до розв'язання наукових проблем, що мають суттєве значення для науки і практики;

- необхідність постійного оновлення і вдосконалення своїх знань;

- розширення теоретичного кругозору і наукової ерудиції майбутнього фахівця;

- створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, виховання у стінах вищого навчального закладу резерву вчених, дослідників, викладачів.

У вищих навчальних закладах склалася певна структура НДДС: проректор з наукової роботи - Рада НДДС інституту - Рада студентського науково-творчого товариства (СНТТ) факультету (факультетів), СНТТ кафедри (кафедр).

Наукове керівництво СНТТ здійснюється науковим керівником, який обирається членою радою або кафедрою вищого навчального закладу. Голова (з числа студентів) і члени ради СНТТ призначаються і затверджуються наказом ректора по інституту.

Рада СНТТ вузу:

- створює факультетські ради СНТТ і керує ними. Організовує разом з факультетськими СНТТ гуртки, творчі секції, бюро та ін.;

- інформує громадськість інституту про роботу СНТТ;

- щорічно організовує підсумкові студентські наукові конференції;

- організовує і проводить внутрівузівський конкурс студентських наукових робіт, контролює діяльність гуртків, студій на кафедрах;

- організовує виставки і презентації кращих наукових праць студентів;

- забезпечує участь студентів у регіональних та всеукраїнських конкурсах, оглядах, конференціях, олімпіадах;

- сприяє широкому впровадженню результатів студентських робіт у практику, публікуванню статей, тез доповідей у наукових збірках;

- організовує взаємодію СНТТ інституту з іншими ВНЗ, закладами освіти, культури та ін.

- морально та матеріально заохочує студентів, які ефективно здійснюють науково-дослідницьку діяльність.

Залучення студентів до науково-дослідницької діяльності повинно здійснюватися через академічну групу, через проведення бесід про науково-

дослідницьку діяльність, де висвітлюються найзначніші досягнення студентів за минулі роки, подається докладна інформація щодо запланованої наукової тематики інституту, факультету, кафедр.

Зміст і форми НДДС повинні відповідати основним напрямам науково-дослідницької діяльності вищого навчального закладу, загалом, зміст і характер НДДС визначаються:

➤ проблематикою дослідницької і науково-методичної діяльності кафедр, факультетів, інститутів;

➤ тематикою досліджень, що здійснюються кафедрами у творчій співпраці з закладами культури, освіти, з усіма профільними для ВНЗ установами та організаціями;

➤ умовами дослідницької роботи студентів, наявністю бази дослідження, можливістю отримання необхідних документів, наявністю комп'ютерної техніки, інтернету; забезпеченням НДДС науковим керівництвом та ін.

Науково-дослідницька діяльність студентів ВНЗ здійснюється за трьома основними напрямками:

• науково-дослідницька робота, що є невід'ємним елементом навчального процесу і входить до календарно-тематичних та навчальних планів, навчальних програм як обов'язкова для всіх студентів;

• науково-дослідницька робота, що здійснюється поза навчальним процесом у межах СНТТ - у гуртках, проблемних групах (лабораторіях), перекладацьких та інформаційних студіях, фольклорних експедиціях та ін.;

• науково-організаційні заходи; конференції, конкурси та ін.

Науково-дослідницька робота студентів у межах навчального процесу є обов'язковою для кожного студента і охоплює майже всі форми навчальної роботи:

1) написання рефератів наукової літератури з конкретної теми в процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу, фундаментальних і професійно-орієнтованих, спеціальних дисциплін, курсів спеціалізацій та за вибором;

2) виконання лабораторних, практичних, семінарських та самостійних завдань, контрольних робіт, що містять елементи проблемного пошуку;

3) виконання нетипових завдань дослідницького характеру в період виробничої практики, на замовлення підприємств, установ, організацій, функціональних підрозділів контролюючих органів, тощо;

4) розробка методичних матеріалів з використанням дослідницьких методів (глосаріїв, кросвордів, програм і методик соціологічних досліджень тощо);

5) підготовка і захист курсових та дипломних робіт, пов'язаних з проблематикою наукових досліджень спеціальних кафедр.

Науково-дослідницька робота студентів поза навчальним процесом є одним із найважливіших засобів формування висококваліфікованих фахівців.

Нею передбачається: участь студентів у роботі наукових гуртків, проблемних груп, творчих секцій, лабораторій, у виконанні держбюджетних або госпрозрахункових наукових робіт, проведенні досліджень у межах творчої співпраці кафедр, факультетів, робота в студентських інформаційно-вишівних центрах, написання статей, тез доповідей, інших публікацій.

Найпоширенішою формою організації НДДС є наукові гуртки, секції, студії,

біоро, центри. Кожний із них являє собою невеликий (10—15 осіб) творчий студентський колектив, який працює над однією або кількома суміжними науковими темами, за планами, що складаються на семестр або навчальний рік.

Основними формами наукового викладу матеріалів наукового дослідження що проводяться студентом є *наукова стаття та тези доповіді*.

Наукова стаття – наукова праця опублікована у науковому журналі, в якій сформульовано наукове завдання або наукова проблема, шляхи їх вирішення, описано результати проведених наукових досліджень та зроблено відповідні висновки.

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. «Про підтвердження вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», наукові статті, що підіються до друку, повинні містити такі елементи:

➤ вступ – постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями (5-10 рядків);

➤ останні дослідження та публікації, на які спирається автор, виділення неспірених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття (звичайно це частина статті становить близько 1/3 сторінки); її можна назвати “вихідні передумови”);

➤ формулювання цілей статті (постановка завдання); вказаний розділ вельми важливий, бо з нього читач визначає корисність для себе пропонованої статті; мета статті впливає з постановки загальної проблеми і огляду раніше виконаних досліджень, тобто дана стаття має на меті ліквідувати “білі плями” у загальній проблемі (обсяг цієї частини статті 5-10 рядків);

➤ виклад власне матеріалу дослідження (від 5-6 сторінок тексту). Невеликий обсяг потребує виділення головного у матеріалах дослідження; іноді можна обмежитися тільки формулюванням мети дослідження, короткою згадкою про метод вирішення задачі і викладом отриманих результатів; якщо на обсяг статті не має суворих обмежень, то доцільно описати методику дослідження повніше;

➤ у закінченні наводяться висновки з даного дослідження і стисло подаються перспективи подальших розвідок у цьому напрямку⁶.

Окрім цього, наукова стаття повинна містити такі структурні елементи:

- анотацію мовою видання;
- вступ;
- огляд літератури;
- формулювання позиції автора та наукових гіпотез;
- емпіричний аналіз;
- висновки;
- перелік літературних джерел;
- додатки за наявності.

Деякі журнали для авторів публікують вимоги до структури статей.

Для аспірантів та здобувачів, а також для студентів обов'язково додаються:

- 1) витяг з протоколу засідання кафедри з рекомендацією статті до друку;

⁶ “Гілолетень ВАК України, 2003, №1, с. 2.

2) рецензія наукового керівника або іншого фахівця в даній галузі знань, який має науковий ступінь чи вчене звання.

Тези доповіді – стислий виклад основних думок, публікація яких передбачає попереднє ознайомлення учасників конференції, семінарів та інших наукових зібрань з результатами проведеного дослідження. Їх зміст у більш повному обсязі повідомляється автором у формі усної доповіді.

Доповідь – це письмовий виклад розгорнутої усної форми виступу, що відповідає змісту тез. При цьому доповідь не публікується а повідомляється учасникам наукового зібрання. Тези доповіді складаються з послідовного викладу окремих тверджень, їх обсяг не повинен перевищувати 3-х сторінок.

4. Планування, облік і контроль науково-дослідної роботи студентів.

Планування науково –дослідної роботи студентів починається з розробки комплексних цільових програм по спеціальностях і спеціалізаціях економістів. Плани будуються виходячи із навчального плану та терміну навчання з врахуванням елементів наукових досліджень за весь період навчання студента у вищому навчальному закладі.

Елементи науково –дослідної роботи студентів такі як вибір і обґрунтування теми, виконання досліджень, апробація та експериментування, впровадження результатів та ін. зумовлюють комплексний характер програми підготовки спеціалістів з максимальним наближенням наукових досліджень до практичних завдань.

Цільова спрямованість програми підготовки передбачає спеціалізацію наукових досліджень з врахуванням вибору майбутньої професії.

Студент, ознайомившись з тематикою науково –дослідних робіт що запропоновані кафедрою у письмовій формі звертається до завідуючого кафедрою з проханням закріпити конкретну тему дослідження та надати йому наукового керівника. Науковий керівник призначається з числа викладачів кафедри та залучених наукових співробітників. Тема дослідження студента затверджується на засіданні кафедри.

Науковий керівник разом із студентом складає комплексний індивідуальний план науково –дослідної роботи з розподілом етапів дослідження та з розбивкою за датами та складовими частинами роботи.

За виконанням комплексного індивідуального плану наукових досліджень студента здійснюється контроль за етапами дослідження. Тому в складі індивідуального плану науково –дослідної роботи студента передбачено облік виконання окремих етапів за темою дослідження з зазначенням дати виконання роботи та її оцінки науковим керівником.

Таким чином планування, облік і контроль науково –дослідної роботи студентів спрямований на досягнення кінцевого результату – оволодіння методологією наукового дослідження та набуття навичок її застосування у практичній і науковій діяльності.

5. Морально -етичні якості та фахові риси вченого.

*Що може бути шкідливіше за людину, яка
володіє знанням найскладніших наук, але
не має доброї серця?*

Г.С. Сковорода

Термін «етика» ((гр. *ethos* –звичай) -1) філософське вчення про мораль та про правила поведінки людини; 2) сукупність принципів і норм поведінки в певному суспільному середовищі або професійній групі) вперше можна зустріти ще у працях Аристотеля. Вчений ввів цей термін і ⁷ визначив ним науку, що вивчає чесноти людського характеру. Ці чесноти узагальнюються у відповідних моральних цінностях, які конституюються в законодавстві і передаються новим поколінням у процесі їхнього виховання.

Досить часто терміни «мораль» і «етика» використовуються як в деякій мірі тотожні поняття що пояснюється їх змістовою схожістю. Предметом етики є мораль (лат. *moralis*- сукупність норм і правил, що визначають поведінку людини, її обов'язки стосовно суспільства й один одного) та наука про неї. В умовах сьогодення ці два терміни мають дещо різне значення.

Розвиток науки і практики обґрунтував необхідність виокремлення та вивчення морально –етичних засад реалізації тієї чи іншої професії, ввівши таке поняття як «професійна етика».

Специфіка наукової діяльності ставить певні вимоги до характеру роботи, специфіки сприйняття дійсності та усвідомлення процесів і явищ що мають місце.

Наукова діяльність формує певний тип особистості, її етичні цінності та перелік властивих їй рис і якостей. Серед таких професійних, творчих і ділових якостей є наступні:

- високий рівень ерудиції;
- професійні знання;
- допитливість;
- спостережливість;
- ініціативність;
- природне бажання пошуку нового;
- зацікавленість у справі;
- пунктуальність;
- відповідальність;
- ретельність;
- комунікабельність;
- доброзичливість;
- цілеспрямованість;
- інше.

В процесі розвитку суспільства, науки і техніки, що характеризується досягненням високого рівня техногенного розвитку людство, дістало в своє

⁷ Пшумовець А., Находкін М. Проблеми сучасності і мораль науковця Вісн НАН України, 2006. № 5, с. 3-11

розпорядження небачені раніше потужні засоби, які можна використовувати як на благо, так і зло. Саме тому моральні якості людей набувають першочергового значення, оскільки, кожна людина, котра своїми вчинками порушує морально-етичні норми, завдає шкоди іншим людям, а також середовищу існування. Тим більше це стосується людини що володіє знаннями, і яка будучи не обтяженою мораллю та відповідальністю, здатна спричинити значно більші, іноді непоправні руйнації. Ще Д.І. Фонвізін писав: «Наука у розбещеної людини є лютою зброєю чинити зло. Просвіта очищує лише добродесну душу».

Наука по своїй природі не є етичною чи не етичною, вона лише може вказати, як вирішити поставлені завдання, досягнути певної мети, або відмовитись від її реалізації взагалі. Тому лише вчений може вирішити доцільність своєї діяльності та її моральні ознаки. Вимоги до моральних обов'язків ученого сформульовані у статті 5 чинного Закону України «Про наукову й науково-технічну діяльність»

Моральні засади, що іманентно властиві кожній людині, в тому числі і науковцям дають змогу контролювати і внутрішньо мотивувати дії, самостійно обґрунтовувати і визначати лінію поведінки у різних суспільних і життєвих ситуаціях, оцінювати не лише практичні дії, але й мотиви та наміри.

Так, ще стародавній вчений Демокріт стверджував, що бути порядною людиною означає «не тільки не чинити несправедливо, а й не бажати цього⁸». Тому, ідеальною передумовою моралі вченого є запобігання можливим негативним наслідкам наукової діяльності. Зокрема, Франсуа Рабле ще в XVI ст. у своєму фантазмагорійному творі «Гаргантюа і Пантагрюель» чітко сформулював думку про важливість моралі в науці: «Наука без совісті спустошує душу», а Фредерік Жоліо-Кюрі уже в XX ст. стверджував: «Вчені не повинні бути співучасниками тих, кому недосконала соціальна будова дає можливість використовувати результати наукових робіт в егоїстичних та зловмисних цілях».

Етичні передумови наукової діяльності вчених зумовлюються виходячи з високої оцінки ролі науки в житті суспільства, у збереженні та розвитку культури, обстоюванні істини. Етика науки є системою моральних норм і правил професійної етики науковця, які регулюють моральну відповідальність науковців перед суспільством за нехтування можливих негативних наслідків нерозумного використання результатів наукових досліджень.

Вимогами професійної етики науковця є наступними:

- бездоганне виконання своїх фахових обов'язків;
- діяльне ставлення до світу, спрямоване на досягнення певних цінностей, засад та ідеалів;
- повага до людини незалежно від її становища у суспільстві;
- обстоювання істини («Платон мій друг, та істина дорожча»);
- побудова висновків на основі ретельно перевірених фактів, надійно встановлених законів природи, з використанням «залізної» логіки;
- дотримання принципу «не завкоди», адже не кожна мета виправдовує засоби її досягнення;
- використання науки на благо суспільства, підмоги від ризикованих

⁸ Там же, с. 5.

експериментів, особливо великомасштабних;

- уважне ставлення до конструктивної критики, тверезе сприйняття порад;
- особиста і професійна чесність;
- поширення знань та застережень від нерозумного використання досягнень науки й техніки;
- поєднання наукової сумлінності з особистою чесністю;
- активна боротьба з псевдонаукою⁹.

Ефективність наукової творчості, оптимальне використання потенційних можливостей науковця залежать від раціональної організації праці. Є досить багато методів наукової організації праці, які обираються особисто з урахуванням індивідуальних особливостей, однак виділяють загальні принципи наукової праці.

Так, творчий підхід означає, що на всіх етапах науковець повинен прагнути до пояснення фактів, предметів, явищ, та намагатися сказати щось нове в сфері наукових досліджень.

Важливою рисою науковця є науковий стиль мислення що досягається в процесі постійної роботи мозку над сутністю і специфікою об'єкта і предмета дослідження.

Визначальною передумовою успішної наукової діяльності є наявність таких рис як самоорганізація праці і здатність до самореалізації.

До елементів самоорганізації належать:

- організація робочого місця з забезпеченням оптимальних умов для інтелектуальної праці;
- дотримання дисципліни праці;
- послідовне накопичення знань;
- систематичність у дотриманні методики і технології наукової роботи.

У самореалізації важливу роль відіграють самообмеження, дисципліна, самоуправління, самоконтроль та самообмеження¹⁰.

Важливою передумовою ефективною науковою діяльністю вчених є фактор демократії в країні. Досвід України та інших союзних республік СРСР свідчить про те, що наука не може тривалий час ефективно розвиватися в умовах тоталітарного режиму. Даний тип управління набуває бюрократичних рис що позначається і на науці та її представниках. Тоталітарний режим засуджує будь-яке вільнодумство, і якщо і допускає певну свободу наукового пошуку, то лише у тих сферах науково-технічної діяльності, які сам санкціонує і фінансує.

Найважливішими особливостями сучасних наукових досліджень що впливають на ефективність діяльності науковців є наступні:

- імовірний характер результатів;
- унікальність підходу;
- складність;
- комплексність;
- масштабність;
- трудомісткість;

⁹ Науковець А., Находкін М. Проблеми сучасності і мораль науковця. Вісн. НАН України, 2006, № 5, с. 7

¹⁰ Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : Підручник. -5-те вид., пер.-К.: Знання, 2006

- зв'язок досліджень з практикою;
- захопленість працею;
- інтелект;
- цілеспрямованість;
- вимогливість;
- оптимізм;
- інше¹¹.

Тема 3. Методи наукового дослідження та їх класифікація.

1. Поняття об'єкта наукового дослідження. Класифікація об'єктів наукового дослідження.

Наукове дослідження за своєю суттю є процесом вивчення певного об'єкту, предмету або явища з метою встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення з метою подальшого використання у теоретичній і практичній діяльності.

Об'єктом прийнято називати те, на що спрямована пізнавальна діяльність людини, а предметом – досліджувані властивості об'єкта.

Об'єктом наукового дослідження є оточуючий світ та форма його відображення у людській свідомості. При цьому досліджувати можна не тільки емпіричний об'єкт, але і його теоретичні характеристики.

Емпіричні об'єкти поділяються на натуральні або фізичні, і які існують у природі об'єктивно, тобто незалежно від волі людей, та штучні що створені за участю людини.

Об'єкти дослідження залежно від ступеня складності поділяються на прості і складні. Їх поділ зумовлюється кількістю елементів та видом зв'язків між ними.

Безумовно, кожен об'єкт дослідження не існує в ізольованому просторі, оскільки його оточує середовище з яким він взаємодіє. Вплив середовища проявляється через його фактори, тому завданням дослідника є визначення найсуттєвіших факторів впливу. Розрізняють матеріальні, енергетичні та інформаційні фактори впливу.

Виявлення суттєвих факторів спрощується якщо об'єкт вивчається на належному теоретичному рівні, проте за умови його відсутності використовуються ідеї та гіпотези.

Після визначення об'єкту дослідження, окреслення предмету та факторів середовища що здійснюють вплив на нього, визначають параметри дослідження, тобто повноту вивчення об'єкта відповідно до мети.

Класифікація об'єктів наукових досліджень здійснюється з метою вивчення та наукового узагальнення явищ, предметів та об'єктів за певними ознаками. Найбільш поширеною є класифікація об'єктів наукового дослідження за наявністю або відсутністю певних ознак. При цьому здійснюється поділ об'єктів на дві групи чи

¹¹ Білуха М. Т. Основи наукових досліджень : Підручник - К: Видавництво, 1997 – с. 131.

власні, в яких в першому випадку об'єкт володіє або не володіє певними ознаками, в другому – ж навпаки.

Класифікація об'єктів за видозміною ознак полягає у такому поділі сукупності предметів, у якому загальна для всіх ознака проявляється особливим чином з певними варіаціями.

Загалом, у кожному варіанті класифікації об'єктів наукових досліджень обов'язковими є формально – логічні та діалектичні принципи.

У сучасному науковому пізнанні, залежно від характеру об'єктів пізнання, методів та засобів їх вивчення, від особливостей вирішуваних проблем, виділяють три основних види наукових досліджень.

1. Фундаментальні теоретичні дослідження, спрямовані на пошук принципово нових ідей, шляхів і методів пізнання та пояснення. Їх розв'язання потребує глибокого аналізу розроблюваних систем наукового знання — теорій, законів, гіпотез, а також критичного вивчення пізнавальних можливостей, методів та засобів глибокого пізнання, якими користується дослідник. Прикладом таких досліджень можуть бути відкриття періодичного закону Д.І. Менделєєвим, створення спеціальної та загальної теорії відносності А.Ейнштейном, вивчення законів суспільного розвитку тої піші.

2. Цілеспрямовані теоретичні дослідження. Вчений тут, як правило, має справу з уже сформульованими теоретичними проблемами, йому належить критично вивчити рання запропоновані рішення, емпірично перевірити визнані наукою закони, теорії, гіпотези. Важливою метою цього виду наукового дослідження є розмежування верифікованих та гіпотетичних знань.

3. Прикладні наукові дослідження. Вони спрямовані на практичне використання сформульованих законів та теорій, пошуки методів практичного застосування нових і вже відомих джерел енергії, способів створення нових засобів праці, матеріальних засобів пізнання і т.д. Досить часто і прикладні дослідження ведуть до нових наукових відкриттів.

2. Методи наукового дослідження та їх класифікація.

Методи наукових досліджень – це впорядкована система, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і практичним матеріалом у визначеній послідовності.

Загалом, розрізняють поняття наукового методу, методу науки та методу дослідження.

До наукового методу ставляться наступні вимоги:

1. обумовленість як закономірностями об'єкта так і пізнавальної діяльності;
2. відповідність усіх компонентів методу меті дослідження;
3. наявність результату з високим ступенем вірогідності;
4. досягнення мети з мінімальними зусиллями та максимально можливим результатом;

5. можливість досягнення конкретних результатів без застосування додаткових зусиль;

6. доступність в розумінні та застосуванні.

Наука включає в себе велику кількість різноманітних методів, зокрема загально-наукових, теоретичних, експериментальних та конкретних, що входять у систему наукової діяльності.

Метод науки – це організація пізнавального процесу в структурі наукової та пізнавальної діяльності, що передбачає конкретний науковий пошук починаючи з формулювання проблеми, побудови гіпотези, емпіричної, теоретичної та експериментальної її перевірки, розробки висновків та подальших прогнозів.

Методи дослідження – це інструменти за допомогою яких вирішуються ті чи інші проблеми, розкриваються закономірні зв'язки явищ які перебувають в процесі вивчення. Успіх дослідження в значній мірі залежить від правильного вибору методу дослідження. Методика повинна відповідати конкретним завданням дослідження та відображати специфіку явищ що вивчаються.

Методи що застосовуються у науковому дослідженні залежать не лише від самого предмету, але і від рівня дослідження. Залежно від рівня дослідження їх можна поділити на:

Емпіричні (спостереження, порівняння, вимірювання, анкетування, співбесіда, тест);

Експериментально – теоретичні (експеримент, аналіз, синтез, індукція, дедуція, моделювання, гіпотетичний, історичний, логічний, абстрагування, ідеалізація, узагальнення);

Теоретичні (діалектичний метод, системний аналіз).

Крім цього загальнонауковий метод аналізу можна поділити на:

1. Аналітико – синтетичний;
2. Системно – структурний;
3. Логічний;
4. Функціональний;
5. Факторний;
6. Соціологічний;
7. Кібернетичний;
8. Культурологічний.

У науковому пізнанні розрізняють два рівні: емпіричний та теоретичний. Вони відрізняються: глибиною, повнотою, всебічністю осягнення об'єкта; шляхами, методами досягнення та способами вираження знань; ступенем значимості в них чуттєвого та раціонального моментів.

На емпіричному рівні здійснюється спостереження об'єктів, фіксуються факти, проводяться експерименти, встановлюються емпіричні співвідношення та закономірні зв'язки між окремими явищами. На теоретичному – створюються системи знань, теорій, у яких розкриваються загальні та необхідні зв'язки, формуються закони в їх системній єдності та цілісності.

Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання розрізняються також і тим, з якого боку вони досліджують об'єкт, яким чином одержано цінніший зміст знання.

ого є логічною формою його вираження, науковою та практичною значимістю отриманого знання.

На емпіричному рівні наукового пізнання об'єкт відображається з боку його зовнішніх зв'язків і проявів, які доступні, в основному, живому спогляданню. Типовою формою вираження знання емпіричного рівня є система суджень та висновків, за допомогою яких формуються закони, що відображають взаємозв'язки та взаємодії явищ дійсності безпосередньо. Практичне застосування знання, одержаного на емпіричному рівні, обмежене, а щодо розвитку наукового знання в цілому, то воно є початковим, вихідним для побудови теоретичного знання. На емпіричному рівні основний зміст знання одержується, як правило, з безпосереднього досвіду, з наукового експерименту. Раціональними тут є насамперед форми знання та поняття, що становлять мову науки, в якій виражені результати знання емпіричного рівня наукового пізнання. На цьому рівні дуже важко, а іноді і неможливо досягти високого ступіня загальності та застосованості одержаного знання. На емпіричному рівні досягаються лише явища, а не сутність, тому практичне застосування цього знання часто призводить до помилок.

Отже, емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання відрізняються, по-перше, гносеологічною спрямованістю досліджень. На емпіричному рівні пізнання обмежується на вивчення явищ та поверхових, "видимих", чуттєво-фіксованих зв'язків між ними, без заглиблення в суттєві зв'язки та відношення. На теоретичному ж рівні головним гносеологічним завданням є розкриття сутнісних причин та зв'язків між явищами.

По-друге — пізнавальними функціями. Головною пізнавальною функцією емпіричного рівня є описова характеристика явищ, теоретичного — пояснення їх.

По-третє — характером і типом одержуваних наукових результатів. Результатами емпіричного рівня є наукові факти, певна сума знання, сукупність емпіричних узагальнень, закономірні взаємозв'язки між окремими явищами. На теоретичному рівні знання фіксуються у формі сутнісних законів, теорій, теоретичних систем та системних законів.

По-четверте — методами одержання знань. Основними методами емпіричного рівня є спостереження, опис, вимірювання, експеримент, індуктивне узагальнення; теоретичного ж рівня — аксіоматичний, гіпотетико-дедуктивний методи, ідеалізація, єдність логічного та історичного, сходження від абстрактного до конкретного.

По-п'яте — співвідношенням чуттєво-сенситивного та раціонального компонентів у пізнанні. На емпіричному рівні домінує чуттєво-сенситивний компонент, на теоретичному — раціональний.

Евристичними називають спеціальні методи здобуття нових знань, засновані на використанні досвіду, інтуїції фахівця і його творчого мислення як сукупності інстинктивних людських механізмів вирішення творчих завдань (встановлення ситуативних відносин при з'ясуванні проблеми, відкидання безперспективних варіантів вирішення, узагальнення, аналогія, спростування за допомогою контрприкладів та ін.).

Евристичні методи є універсальними, і їх застосовують у всіх сферах науки і практики. Їх широко використовують як різновид економічного аналізу. Можна стверджувати, що оволодіння евристичними методами визначає мистецтво аналізу.

Серед евристичних виділяють експертні та психологічні методи. Евристичні методи звичайно протиставляють формалізованим, що спираються на точний математичний опис явищ. Соціально-економічні явища і процеси цілком або частково не піддаються математичній формалізації, тобто для них неможливо чи дуже важко розробити адекватну модель. Це пов'язано з труднощами кількісного оцінювання політичних, соціальних і психологічних факторів, що визначають господарську діяльність людей; численністю таких виробничих процесів, збір репрезентативних зведень про які потребує великих витрат часу і засобів; обмеженою придатністю інформації про минуле для прогнозування майбутнього.

Усе це потребує застосування в аналізі поряд з логіко- й економіко-математичними також експертних методів, які розуміють як комплекс логічних та математичних прийомів і процедур, що забезпечують отримання від фахівців-експертів інформації, яка дає змогу оцінити причини, що посприяли досягненню високого рівня управління, підготувати і вибрати раціональні управлінські рішення.

Для пошуку нових рішень і заходів, що забезпечать їхнє втілення у життя, необхідно активізувати творче мислення фахівців. Цьому сприяє застосування в аналізі психологічних методів, що є сукупністю правил і процедур, які стимулюють вирішення творчих завдань.

Експертні методи

Застосування експертних методів дає змогу заповнити прогалину необхідною для аналізу інформацією, ґрунтуючись на судженнях, ймовірних оцінках виявлення експертів у виробництві та управлінні досліджуваних причинно-наслідкових зв'язків. Виходячи із застосованої методики експертизи, розрізняють два види отриманої від експертів інформації і, відповідно, два класи аналітичних завдань, розв'язуваних на її основі.

По-перше, експертні методи переважно забезпечують отримання інформації про одиничні прояви типових причинно-наслідкових зв'язків у конкретних обставинах місця і часу.

По-друге, на основі експертних методів отримують інформацію про типовий прояв досліджуваних взаємозв'язків. Ці зведення одержують від обмеженої кількості експертів високої кваліфікації, які володіють глибокими знаннями закономірностей перебігу соціально-економічних процесів у різних ситуаціях.

Основними етапами проведення цільового аналізу на основі експертних методів є такі:

- визначення мети дослідження на основі результатів періодичного економічного аналізу;
- створення групи фахівців-аналітиків, на яких покладають організацію експертизи;
- вибір опитування стосовно конкретної господарської ситуації;
- розробка програми обстеження і складання опитувального листка;
- визначення кількості і складу експертів;
- проведення опитування;
- аналіз та обробка інформації, отриманої від експертів;
- узагальнення результатів експертизи і підготовка варіантів рішення, що забезпечить досягнення визначеної мети.

Серед експертних методів виділяють індивідуальні і колективні. Індивідуальні експертні методи полягають у використанні думок експертів - фахівців відповідного профілю, сформульованих кожним з них незалежно один від одного. До індивідуальних належать такі експертні методи, як інтерв'ю й анкетування.

Метод інтерв'ю полягає в постановці аналітиком у ході бесіди з експертом запитань про фактори, що визначають стан досліджуваного об'єкта, шляхи і засоби зміни стану об'єкта у бажаному напрямку. Зміст запитань визначає заздалегідь складена програма, яку можна уточнювати у процесі інтерв'ю. Ефективність даного й інших методів експертного оцінювання визначається: глибиною аналізу розглянутої проблеми, який передував опитуванню і якістю програми опитування і методики її проведення; придатністю обраних експертів для вирішення проблеми (їхньою компетентністю, ґрунтованістю у суміжних сферах діяльності, відсутністю особистої опіквленості у певному висвітленні фактів або розвиткові подій і деякими іншими властивостями). Успішність застосування саме методу інтерв'ю, крім названих умов, залежить від ступеня поінформованості про досліджувану проблему аналітика, який проводить опитування, й особливо від здатності експерта відповісти на запитання експертом.

Метод анкетування (аналітичного експертного оцінювання) ґрунтується на самостійній підготовці експертом відповідей на запитання анкети. Однак досвід доводить, що у письмовому викладі суті ситуацій і в анкеті великого значення перебувають такі суб'єктивні фактори, як "місцевий патріотизм", небажання виступати з критикою товаришів по службі і керівників, скептицизм щодо значення і способів покращення, неправильне тлумачення чи нерозуміння запитання, звичайне небажання займатися невласивою опитуваному роботою. Усе це негативно позначається на якості аналізу, проведеного за допомогою анкетування.

Основні переваги індивідуальних методів полягають у можливості використання здібностей і знань окремого експерта, а також у відносній простоті проведення відповідного аналізу. Головний їхній недолік - обмеженість знань кожного з опитуваних про стій і розвиток суміжних сфер діяльності. Тому більшого поширення на практиці набули колективні експертні методи, при використанні яких бере участь група експертів, добре обізнаних у багатьох суміжних сферах діяльності. Перевага колективних методів полягає в організації різними способами взаємодії між залученими фахівцями, що дає змогу проаналізувати проблему різнобічно. Найпоширенішими методами колективного експертного оцінювання є: метод комісії, у тому числі проведення виробничих нарад, конференцій і семінарів для обміну думкою чи для обговорення певного кола проблем за "круглим столом"; організація роботи експертів щодо застосування методики "відстороненого оцінювання"; метод Делфі тощо.

Експертне оцінювання на основі методу комісії дає змогу виробити ліпшу альтернативу для оцінювання конкретної ситуації з урахуванням дії комплексу якісно різних факторів. Недолік методу полягає в тому, що група експертів, які беруть участь у нарадах і висловлюють свої судження, керується переважно логікою компромісу. При цьому в учасників остаточно сформувалися оцінки і варіанти вирішення проблеми, які не обов'язково ліпші за ті, що висловлені на нараді.

Методика "відстороненого оцінювання" спрямована на усунення вказаного недоліку методу комісії. Відповідно до цієї методики робота нарад поділена на два періоди: вільного висловлення ідей і критичного аналізу. При цьому нараду організують так, щоб висловлене експертом первинне судження не обтяжувало його, а стимулювало до подальшої роботи з аналізу і підготовки рішень.

Відмова від незручних для експертів форм роботи (наприклад, дискусії за "круглим столом" чи інших видів обговорення протилежних точок зору) дає можливість застосовувати метод Дельфі. Він характеризується такими основними властивостями: анонімністю, регульованою зворотним зв'язком, і груповою відповіддю. Анонімність забезпечується спеціальною формою опитувального листка чи особливими прийомами опитування, наприклад, контактами експертів через ЕОМ. Опитування проводять у 3 - 4 тури, на кожному з яких за допомогою статистичних методів визначають групову оцінку. Регульованого зворотного зв'язку досягають завдяки тому, що учасникам експертизи після кожного туру пропонують ознайомитися з колективним судженням, пояснити свою незгоду з ним і переглянути власну первинну оцінку.

Психологічні методи

За допомогою психологічних методів пришвидшується вирішення нових творчих завдань аналізу. Найпоширенішими є метод "мозкового штурму", метод контрольних запитань та метод морфологічного аналізу.

Метод "Мозкового штурму", (рос. "мозговой штурм", англ. *brain storm*, нім. *Brainattack f, Brainstorm m*) – один з популярних методів висування творчих ідей у процесі розв'язування наукової чи технічної проблеми. Сеанси "М.ш." стимулюють творче мислення. Для проведення сеансу комплектують спеціальну групу з представників усіх підрозділів організації – переважно від 6 до 10 чол. Призначають голову групи, який добре обізнаний з технікою застосування методу "М.ш.". До групи, як правило, входять 1-2 чол., які взагалі не обізнані з проблемою і є спеціалістами з інших галузей науки і техніки. Сеанс "М.ш." здійснюється в два етапи. На першому допускається (й навіть заохочується) висування навіть безглузких, як на перший погляд ідей, що їх записують, як правило, на магнітну стрічку всі без винятку за принципом: що більше ідей, то краще. Критикувати висловлені ідеї забороняється, тому що передчасне оцінювання ідей може вбити творчий ентузіазм, особливо у неспеціалістів. Допускається уточнення та комбінування ідей. На другому етапі всі висунуті ідеї уважно вивчають висококваліфіковані спеціалісти-експерти й оцінюють за допомогою спец. таблиць критеріїв, розроблених заздалегідь. Більшу частину висловлених пропозицій відкидають, а ті ідеї, які найбільшою мірою відповідають усім критеріям, передають на розробку і впровадження у виробництво.

Метод "мозкової атаки (штурму)" розвивав метод комісії; його відмінність від останнього полягає у створенні на нараді експертів неформальної, невимушеної атмосфери, яка стимулюватиме творчість. Особливостями цього методу є: обмежене коло експертів із різних сфер знань, як правило, не пов'язаних посадовим підпорядкуванням; нетривалість засідання; вільне висловлення ідей - критика заборонена; оцінювання ідей після зборів групою вузьких фахівців.

Метод контрольних запитань полягає у вирішенні аналітичних завдань на основі використання заздалегідь складеного переліку навідних запитань, що дають змогу оцінити проблему з багатьох, у тому числі нетрадиційних, позицій.

Метод морфологічного аналізу, що має кілька різновидів, спрямований на подолання упередженості щодо існуючих думок про можливість і шляхи вирішення проблеми. З його допомогою поставлене завдання описують й аналізують як сукупність усіх можливих структурних (тобто морфологічних зв'язків) і відношень між елементами. Аналізу передуює розробка морфологічних таблиць чи графіків.

3. Методологія теоретичних досліджень.

Завдання теоретичного дослідження полягає в тому, щоб дати цілісний образ досліджуваного явища, процесу чи предмету з виявленням їх внутрішніх механізмів дії і факторів впливу. Теоретичне дослідження використовує ідеалізовані об'єкти і встановлює зв'язки між ними, зокрема в математиці ці об'єкти – це точка, площина, в арифметиці – цифри, в алгебрі – абстрактні величини, позначені буквами, в економіці – абстрактні та реальні економічні категорії.

Теоретичне дослідження на відміну від емпіричного не має справи з реальними об'єктами, оскільки має місце розумовий експеримент без використання приладів і механізмів.

Виділяють два рівня теоретичного знання: перший – специфічні економічні моделі і закони, другий – розвинута теорія в якій специфічні моделі і закони узагальнюються і виступають як фундаментальні концепції.

Процес побудови теоретичного дослідження розпочинається з виявлення певних структурних елементів та встановлення строго логічних залежностей між структурними елементами досліджуваного об'єкта.

Побудова теорії завжди розпочинається з конкретного цілого, що включає впрокремлення найбільш істотних властивостей, зв'язків та відносин досліджуваних об'єктів, або іншими словами як сходження від конкретного до абстрактного.

Головне при абстрагуванні – це перехід від емпіричного рівня знання до знання теоретичного, що зумовлюється відкриттям нових якостей реальності, ґрунтується на строго визначених принципах. Перехід до теоретичного знання або побудову наукової теорії можна умовно розділити на три етапи, кожний з яких включає кілька специфічних структур:

➤ перший етап – це побудова системи гіпотетичного теоретичного знання (парадигми, поняттєвого апарату, логіки відносин між поняттями, операціоналізації та переведення понять у змінні величини).

➤ другий етап – це визначення методології отримання емпіричної інформації та аналізу емпіричних даних.

➤ третій етап – це інтерпретація результатів дослідження у світлі прийнятих раніше гіпотетичних теоретичних побудов, оцінка логічної та емпіричної структури теорії у світлі релевантності емпіричної інформації щодо цих побудов.

На теоретичному рівні дослідження використовуються такі методи:

- Ідеалізація;
- Формалізація;

- Аналіз;
- Синтез;
- Індукція;
- Дедуція;
- Аналогія;
- Абстрагування;
- Прийняття гіпотез;
- Створення теорії;
- Узагальнення.

Ідеалізація – уявне створення об'єктів і умов, які не існують в дійсності і не можуть бути практично створені. Вона надає можливість реальним об'єктам уявно надати гіпотетичних нереальних ознак що допомагає вирішити поставлені завдання.

В зв'язку з використанням математики для побудови моделей часто використовується особливий метод теоретичних досліджень – формалізація, згідно з яким здійснюється опис досліджуваного об'єкту у площині символів і формул. *Формалізація* – метод вивчення різних об'єктів, при якому основні закономірності явищ і процесів відображаються в знаковій формі за допомогою формул або спеціальних символів.

Аналіз (від греч. analysis — розклад, розчленування), – метод дослідження, який включає вивчення предмету за допомогою мисленого або практичного розчленування його на складові елементи (частини, ознаки, властивості, відношення). Кожну із виділених частин аналізують окремо у межах єдиного цілого.

Аналітичні методи є досить поширеними в науці, оскільки сам термін часто служить синонімом дослідження взагалі як в природничих так і у прикладних науках. Процедури аналізу є органічною складовою частиною в кожне наукове дослідження і як правило, утворюють його першу складову, коли дослідник переходить від нерозчленованого опису досліджуваного об'єкту до виявлення його будови, складу а також його властивостей і ознак.

Аналітичні процедури є одними з головних не лише у сфері наукового мислення, але і у будь – якій діяльності, оскільки вона пов'язана з вирішенням пізнавальних завдань.

Розрізняють декілька видів аналізу як прийому наукового мислення. Серед них виділяють мисленнєве розчленування цілого на частини. Такий аналіз, що виявляє будову (структуру) цілого, передбачає не лише фіксацію частин з яких складається ціле, але і визначення відношення між частинами. Іншим видом аналізу є аналіз загальних властивостей предметів і відношення між предметами, коли властивість або відношення розчленується на складові властивості або відношення, при цьому окремі з них піддаються подальшому аналізу. Третім видом аналізу є розподіл класів (множин) предметів на підкласи – неперехресні підмножини даної множини. Аналіз такого роду є класифікацією. Всі ці види аналізу використовуються як при отриманні нових знань так і при систематизованому викладі уже наявних наукових результатів^{12,13}.

¹² Проблемы мышления в современной науке. М., 1964:

¹³ Петров Ю. А., 4. Гносеологическая роль формализованных языков, в кн.: Язык и мышление, М., 1967.

Дещо іншою формою аналізу є логічний аналіз який є уточненням логічної форми (будови, структури) міркування, що здійснюється шляхом логічних міркувань. Таке уточнення може стосуватися як міркувань (логічних висновків, доказів, умовиводів) і їх складових частин (понять, термінів, припущень) так і окремих об'єктів знань.¹⁴

Метод економічного аналізу — це науковий спосіб вивчення, становлення та розвитку господарських явищ і процесів. Він є сукупністю прийомів й способів дослідження господарської діяльності будь-якого економічного об'єкта шляхом виявлення та визначення взаємозв'язку і змін його параметрів, кількісного та якісного шкільювання впливу окремих факторів й їх сукупності на ці зміни.

Залежно від способу пізнання економічних систем, методи економічного аналізу пізнаються на три групи:

1. загальнонаукові;
2. економіко-логічні;
3. економіко-математичні.

Загальнонаукові методи:

1. *Методи теорії пізнання* (аналіз, синтез, індукція, дедукція)

2. *Евристичні методи* (Метод «мозкового штурму», анкетування, евристичний метод, метод семикратного пошуку, метод асоціацій та аналогій)

Економіко-логічні методи

1. *Методи детермінованого факторного аналізу* (методи елімінування, логарифмічний метод, інтегральний метод)

2. *Методи загального аналізу* (методи порівняння і групування, методи середніх величин та індексів, методи балансового зв'язку, графічні методи, методи комплексної оцінки)

Економіко-математичні методи (Методи економічної кібернетики, методи дослідження операцій, економетричні методи, методи математичного програмування, методи кореляційно-регресійного зв'язку)

Процесом, зворотнім до аналізу є синтез з яким аналіз поєднується в практичній або пізнавальній діяльності.

Синтез — метод вивчення об'єкта у його цілісності, у єдиному і взаємному зв'язку його частин. У процесі наукових досліджень синтез нерозривно пов'язаний з аналізом, оскільки дає змогу порівняти частини предмета дослідження, розчленованого у процесі аналізу, встановити їх зв'язок і пізнати предмет як єдине ціле.

Аналогія — метод наукового дослідження завдяки якому досягається пізнання одних предметів і явищ на основі їх подібності з іншими. Він ґрунтується на порівнянні деяких сторін окремих предметів чи явищ.

Абстрагування — метод наукового дослідження згідно з яким відкидаються другорядні факти з метою зосередження на важливих складних особливостях явища, процесу чи об'єкту дослідження.

¹⁴ Минардашвілі М. К., Процессы анализа и синтеза, «Вопросы философии», 1958, № 2;

Гарский Д. П., Проблемы общей методологии наук и диалектической логики, М., 1966;

Індукція - (грецьк. epagoge, лат. inductio — наведення), вид узагальнень, пов'язаних з передбаченням результатів спостереження і експериментів на основі даних минулого досвіду. Саме тому говорять про емпіричні або індуктивні узагальнення чи про емпіричні закони. Індукція в практиці наукового дослідження задовільняє пізнавальну необхідність загального сприйняття групи однорідних фактів що дозволяє пояснити і передбачити явища процеси та події в суспільножитті. В індукції цей загальний погляд виражається шляхом введення нових понять які, наче розшифровують прихований зміст явищ, подій та процесів що вивчаються і закріплюється в формулюваннях причинних або статистичних законів.

Дедукція - (від лат. deductio — виведення), перехід від загального до часткового, спосіб логічного умозаключення, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки, згідно з якими спочатку досліджують стан об'єкта в цілому, а потім його складові елементи.

Моделювання — метод дослідження об'єктів на їх моделях. Побудова моделей предметів і явищ здійснюється з метою їх досконалішого вивчення, раціоналізації способів їх побудови, впливу на них тощо. Форми моделей різноманітні і залежать від багатьох обставин, зокрема від сфери їх застосування. Так, за характером моделей розрізняють предметне і знакове (інформаційне) моделювання.

Моделювання завжди застосовується разом з іншими методами, особливо в тісному зв'язку воно перебуває з експериментом. Моделювання завжди передбачає використання методів абстрагування та ідеалізації. Воно дедалі глибше проникає в практичну діяльність людей, оскільки становить собою не лише метод пізнання, але й критерій перевірки наукових знань.

Специфічним методом побудови теоретичних досліджень є *аксіоматичний метод*, метою якого є розв'язання поставлених завдань з використанням вихідних положень (припущень) — аксіом або постулатів. *Аксіоми* — це твердження, доведення істинності яких не вимагається, оскільки здійснюється відповідні висновки шляхом логічних розмірковувань.

Теоретичні дослідження неможливо здійснювати без висунення *гіпотез*, тобто тверджень умовно прийнятих за основу. Іноді для донедення використовується набір конкуруючих гіпотез.

Однак, на відміну від аксіом, гіпотези потребують подальшої перевірки їх достовірності. Відомий теоретик Пуанкаре розглядав три види гіпотез. Згідно з його поглядами перші відігравали роль аксіом, другі будучи названими байдужими, вводились для полегшення усвідомлення понять і категорій, а треті — були сміливими узагальнюючими твердженнями і потребували підтвердження досвідом¹⁶.

Загалом, *гіпотеза* — це науково — обґрунтована система умозаключень, через яку на основі групи чинників формуються висновки про існування об'єкта, зв'язків або причини явищ. Гіпотези є формою переходу від фактів до законів.

Гіпотетичний метод передбачає розробку наукової гіпотези, наукового передбачення, що має елементи новизни і оригінальності на базі всіх основних методів.

Будь-яка теорія включає систему понять, які виражають специфіку того чи

¹⁶ Наринян А.Р., Поздеев В.А. Основи наукових досліджень. Учебн. Підруч. К: Изд-во Європ.ун-та, 2002.

шого явища або процесу. Головне – співвіднести ці поняття із загальною теорією. Для цього необхідно розкрити процес виникнення поняття (дослідити зв'язки формування цього поняття).

Логічні відносини між поняттями встановлюються на підставі парадигми теорії. Вони походять до складу теоретичного знання як певні стратегічні елементи системи, тобто як категорії, логічно пов'язані одна з одною або такі, що знаходяться у певних логічних відносинах, що класифікують за різновидами, формою, структурою.

За різновидами відносини можуть бути аксіоматичними (істинними самі по собі) судженнями або гіпотетичними.

За формою виокремлюють відносини позитивно чи негативно корельовані одне з одним, або незалежні одне від одного.

Структура відносин може бути аксіоматичною (дедуктивні судження), пропозиційною (судження, похідні від аксіоми), аксіоматико-дедуктивно-індуктивною (сукупність взаємопов'язаних аксіом та похідних суджень).

Спільною характеристикою всіх зв'язків та відносин елементів, включених до цієї чи іншої соціальної системи, є їх часова залежність. Властивості об'єктів, об'єднаних до системи тих чи других соціальних зв'язків та відносин і таких, що змінюються у часі, називаються змінними.

Переведення наукових понять у форму змінних, логічні відносини між якими ведуться на підставі прийнятих аксіом та суджень у вигляді гіпотез, являють собою процедуру операціоналізації понять. Змінні величини являють собою низку емпіричних показників, які більшою чи меншою мірою розкривають зміст цього поняття. Емпіричні показники позначають спостережувані об'єкти та їхні властивості. Вони постають як кінцеві елементи, що утворюють зміст певного поняття.

Змінні можуть бути дискретними та неперервними, екзогенними та ендогенними, незалежними, залежними та проміжними.

Величини, які подані цілими числами, називаються дискретними змінними. Величини, які можуть набувати будь-яких дрібних або цілих значень, обмежені певними межами, належать до неперервних змінних.

Дискретні змінні використовують при операції підраховування, а неперервні – при вимірюванні. Звичайно при дослідженні береться набір дискретних змінних, а їх шліщення має характер неперервних змінних.

Екзогенні змінні – це змінні, які не входять до структури об'єктів певного класу і постають стосовно них як зовнішні чинники та умови їх зміни.

Ендогенні змінні входять до структури об'єктів певного класу і постають як внутрішні причини їх зміни.

Незалежні змінні – це ті, які впливають на інші змінні, але не мають стосунку одна до одної.

Залежні змінні – це ті, на які впливають незалежні змінні.

Проміжні змінні перебувають посередині між залежними та незалежними.

Гіпотетичні відносини між змінними перевіряють за допомогою методології.

Інтерпретацію даних статистичного аналізу здійснюють відповідно до таких компонентів теорії, як парадигма, аксіома, судження та гіпотези. Наслідками інтерпретації можуть бути підтвердження, перегляд або спростування теорії.

Під *теорією* розуміють систему знань, що описує і пояснює сукупність явищ деякої області дійсності і зводить відкриті в цій області закони до єдиного об'єднуючого початку.

Побудова теорії спирається, на результати, отримані на емпіричному рівні дослідження. В теорії ці результати упорядковуються, приводяться в струнку систему, об'єднану загальною ідеєю, уточнюються на основі абстракцій, ідеалізацій, принципів, що вводяться в теорію.

До новостворюваної теорії ставиться ряд важливих вимог:

1. Наукова теорія повинна бути адекватна об'єкту, що описується, і дозволяє в певних межах замінити експериментальні дослідження теоретичними дослідженнями.

2. Теорія повинна відповідати вимозі повноти опису деякої області дійсності, тобто все багатство дослідних даних в цій області повинно бути описане в термінах вхідного базиса теорії, за допомогою її основних принципів, понять, абстракцій, ідеалізацій, аксіом і т. д.

3. Повинні бути пояснені взаємозв'язки між різноманітними компонентами в рамках самої теорії, повинні існувати зв'язки між різноманітними положеннями теорії, що забезпечують перехід від одних тверджень до інших.

4. Повинна виконуватися вимога внутрішньої непротиворічності теорії і відповідність її дослідним даним. В протилежному випадку теорія повинна бути вдосконалена або навіть відкинута.

Теорії, що задовольняють викладеним вимогам можуть розрізнятися за рядом якостей, основними з яких є евристичність, конструктивність і простота.

Евристичність теорії відбиває її передвішувани і пояснюючі можливості. Вона є вагомим аргументом на користь істинності теорії. Причому, особливе значення в цьому плані має математичний апарат теорії, що дозволяє не тільки робити точні кількісні передбачення, але і відкривати нові явища, що вже траплялися в фізиці неодноразово.

Конструктивність теорії полягає в простій перевіряюваності, що вчиняється за певним правилам її основних положень, принципів, законів.

Простота теорії досягається шляхом введення узагальнених законів, "скорочення" і "ущільнення" інформації за допомогою визначення скорочень. Слід мати на увазі, що можна оцінювати теорію не тільки з точки зору статичної, але і динамічної простоти: перевага віддається тій теорії, що може бути уточнена і розповсюджена на більш простору безліч фактів шляхом незначних уточнень і переробок, тобто є більш простою в своїй динаміці, русі. В принципі в результаті цих "скорочень" і "ущільнень" одержується дуже проста теорія, але дуже непоказова (прикладом можуть слугувати довідники минулих років і ті, що випускаються зараз).

Наукова теорія розвивається під впливом різноманітних стимулів, що можуть бути зовнішніми і внутрішніми. Зовнішні стимули являють собою виявлені в складі теорії невирішені задачі, протиріччя і т. п. Як ті, так і інші призводять до розвитку теорії в трьох основних формах:

1. Інтенсифікаційна форма розвитку, коли відбувається поглиблення наших знань без зміни області застосування теорії.

2. Екстенсифікаційна форма розвитку, коли відбувається розширення області застосування теорії без істотної зміни її змісту. В такому випадку здійснюється

екстраполяція теорії на явища, що знов відкриваються або вже відомі. Прикладом цього може слугувати розповсюдження теорії на область оптичних явищ.

Інтегративна - інтегративна (комбінована) форма розвитку. Такою формою розвитку є наприклад, процес диференціації наукових теорій.

В розвитку теорії можуть бути виділені два відносно самостійних етапи: еволюційний, коли теорія зберігає свою якісну визначеність, і революційний, коли здійснюється ломка її основних вхідних начал, компонентів, математичного апарату і методології. По суті таким стрибком в розвитку теорії є створення нової теорії. Здійснюється воно тоді, коли можливості старої теорії вичерпані.

В процесі розвитку теорії як на першому, так і на другому етапі надто істотно ролі грає узагальнення.

Існують різноманітні засоби *узагальнення* теорій. Найважливішими з них є:

1. Узагальнення, засноване на застосуванні абстракції ототожнення, коли теорія, розвинена для області явищ А екстраполюється в область Б, і може бути ототожнена з областю А.

2. Узагальнення шляхом об'єднання декількох теорій в одну в результаті виявлення загальних і фундаментальних закономірностей, що має силу в досліджуваних кожною теорією областях. Так, Максвелл узагальнив в єдиній теорії електро-магнітного поля вчення про електрику і магнітизм.

3. Узагальнення шляхом усунення зі складу базису теорії тієї або іншої аксіом. Так наприклад створена "абсолютна" геометрія Больаї, щодо якої геометрії П'юблического і Евкліда виступають як часткові випадки.

4. Узагальнення з граничним переходом, коли вводяться нові характеристичні параметри щодо предметів колишньої області, виявляються нові властивості і відношення об'єктів в межах колишньої області.

Узагальнення дозволяє не тільки розкрити внутрішні взаємозв'язки між законами, але також пояснити багато фактів, виявити кордони придатності теорії, уточнити укладену в теоріях інформацію і підвищити їх евристичність.

4. Емпіричні прийоми у наукових дослідженнях.

На емпіричному рівні, як уже зазначалося, застосовують такі специфічні методи, як спостереження, вимірювання, експеримент, моделювання.

Спостереження — це певна система фіксування та реєстрації властивостей і зміщень досліджуваного об'єкта в природних умовах або в умовах експерименту. Спостереження полягає у цілеспрямованому сприйнятті предметів дійсності для одержання безпосередніх чуттєвих даних про об'єкт пізнання, вивчення предметів, що спираються на такі чуттєво-сенситивні здібності, як відчуття, сприймання, уявлення. Здійснення спостереження передбачає активне протиставлення себе як суб'єкта навколишній дійсності, виділення та усвідомлення пізнавальної мети, а також фіксування засобами мови вихідних відомостей про об'єкт, схеми, графіки, діаграми. Структурними компонентами спостереження є: сам спостерігач, об'єкт дослідження, умови та засоби спостереження — прилади, установки, вимірювальні прилади.

Спостереження не є пасивним методом, у ньому теж реалізується активний характер пізнання: по-перше, в цілеспрямованому характері спостереження, в наявності вихідної установки у спостерігача — що спостерігати, на які явища звертати особливу увагу; по-друге, у відбірковому характері матеріалу; по-третє, у виборі та конструюванні засобів спостереження та опису.

З розвитком пізнання на перший план у спостереженні дедалі більше виступають такі його сторони, як мета, план, теоретичні установки, осмислення результатів; зростає роль теоретичного мислення у спостереженні. Особливо складним є спостереження в суспільних науках, де наслідки його значною мірою залежать від світоглядно-методологічних установок спостерігача, його ставлення до об'єкта.

Метод спостереження є обмеженим методом, оскільки з його допомогою можна лише зафіксувати певні властивості і зв'язки об'єкта, але не можна розкрити їхньої природи, сутності, тенденцій розвитку.

З пізнавальних можливостей методу спостереження виливаються і його основні функції:

- 1) фіксація та реєстрація фактів;
- 2) попередня класифікація фіксованих фактів на засадах певних принципів, сформульованих на основі існуючих теорій;
- 3) порівняння зафіксованих фактів.

Метод *вимірювання* являє собою певну систему фіксації та реєстрації кількісних характеристик досліджуваного об'єкта за допомогою різноманітних вимірювальних приладів та апаратів. Вимірювання — це процес визначення відношення однієї кількісної характеристики об'єкта до іншої однорідної з нею, прийнятої за одиницю виміру.

Основні функції методу вимірювання:

- 1) фіксація кількісних характеристик об'єкта;
- 2) класифікація та порівняння результатів вимірювання.

Надзвичайно важливе значення в процесі емпіричного наукового дослідження мають експериментальні методи, які являють собою певну систему пізнавальних операцій, пов'язаних з дослідженням об'єктів у спеціально створених для цього умовах, які сприяють виявленню, вимірюванню, порівнянню їхніх властивостей та зв'язків.

Експеримент — це метод емпіричного рівня наукового пізнання, спосіб цугтєво-предметної діяльності, коли явища вивчають за допомогою доцільно обраних чи штучно створених умов, що забезпечують перебіг у чистому вигляді тих процесів, спостереження за якими необхідне для встановлення закономірних зв'язків між явищами. Експеримент широко застосовують не лише в природничих науках, а й у соціальній практиці, де він відіграє значну роль у пізнанні та управлінні суспільними процесами.

Проведення експериментальних досліджень передбачає здійснення ряду пізнавальних операцій:

- 1) визначення цілей експерименту на основі існуючих теоретичних концепцій з врахуванням потреб практики та розвитку самої науки;
- 2) теоретичне обґрунтування умов експерименту;

3) розробка основних принципів, створення технічних засобів для проведення експерименту;

4) спостереження, вимірювання та фіксація виявлених у ході експерименту властивостей, зв'язків, тенденцій розвитку досліджуваного об'єкта;

5) статистична обробка результатів експерименту;

6) попередня класифікація та порівняння статистичних даних.

Експеримент дає можливість досліджувати,

по-перше, об'єкти в так званому чистому вигляді;

по-друге, в екстремальних умовах, що сприяє більш глибокому проникненню в його сутність;

по-третє, важливою перевагою експерименту є його повторюваність.

У процесі експерименту необхідні спостереження, порівняння, вимірювання тощо. Проводиться стільки разів, скільки необхідно для одержання достовірних даних.

Порівняння – акт мислення та метод аналізу завдяки якому класифікується, оцінюється та впорядковується зміст буття, пізнання та здійснення дослідження. Порівняння полягає в попарному співставленні об'єктів з метою виявлення їх характеристик, при цьому суттєві умови, або основи порівняння – ознаки які як раз і детермінують можливі відносини між предметами.

Порівняння має зміст лише в сукупності однорідних предметів та об'єктів певних досліджень що формують клас. Порівняння предметів та об'єктів в класі здійснюється за ознаками, суттєвими для даного розгляду, при цьому предмети, що порівнюються за іншою основою можуть бути непорівняльними.

Найпростіший варіант порівняння – це відносини рівності або різниці. Порівняння за цими відносинами призводить до уявлення про універсальну порівняльність, тобто можливості завжди відповіді на питання тотожні предмети чи об'єкти дослідження чи ні.

Припущення про універсальну порівняльність називають абстракцією порівняльності.

3. Структура наукової теорії: ідея, концепція, гіпотеза, постулат.

Ідея — це форма наукового пізнання, яка відображає зв'язки, закономірності дійсності і спрямована на її перетворення, а також поєднує істинне знання про дійсність і суб'єктивну мету її перетворення.

Ідея в науковому пізнанні виконує багато функцій, основними з яких є:

1) підсумовування досвіду попереднього розвитку знання;

2) синтезування знання в цілісну систему;

3) виконання ролі активних евристичних принципів пояснення явищ;

4) спрямування пошуку нових шляхів вирішення проблем.

Ідея одночасно є і формою осягнення в мисленні явищ об'єктивної дійсності, і включас в себе усвідомлення мети й проектування подальшого розвитку пізнання та практичного перетворення світу, фіксуючи необхідність і можливість такого перетворення. Ідея, таким чином, є особливою формою наукового пізнання.

Ідея не просто відображає дійсність такою, як вона існує тут і тепер, але і її розвиток в можливості, в тенденції, вона фіксує не лише суще, але і належне, спрямовує пізнавальну діяльність людини на практичне перетворення дійсності згідно зі змістом наявного знання.

Проблема — це форма і засіб наукового пізнання, що є єдністю двох змістовних елементів: знання про незнання і передбачення можливості наукового відкриття.

Проблема є відображенням проблемної ситуації, яка об'єктивно виникає в процесі розвитку суспільства як протиріччя між знанням про потреби людей у яких-небудь результативних практичних та теоретичних діях і незнанням шляхів, засобів, знарядь їх реалізації.

Проблема — це суб'єктивна форма вираження необхідності розвитку знання, яка відображає суперечність між знанням і дійсністю або протиріччя в самому пізнанні; вона є одночасно засобом і методом пошуку нових знань. Постановка проблеми — це вихід із сфери уже вивченого в сферу того, що ще належить вивчити. Проблема як знання про незнання відображає негативний момент проблемної ситуації, який свідчить про обмеженість суб'єкта, його пізнавальних та практичних можливостей на певному етапі розвитку.

Як пошуковий метод проблема включає в себе нове знання, але воно має характер припущення і поряд з істинними положеннями містить також і хибне міркування. Проблема — це етап зародження нових знань, що має активний пошуковий характер, і в якому істинне переплітається з неістинним, об'єктивний зміст не відділений від суб'єктивного. Це також початковий етап становлення наукової теорії. В такому разі проблема є джерелом розвитку теорії, пошуком шляхів її використання для вирішення практичних завдань, а також визначення меж її застосування і, тим самим, виявлення її обмеженості. Розвиток пізнання можна уявити як перехід від постановки одних проблем до їхнього вирішення, а потім до постановки нових проблем та подальшого вирішення їх.

Гіпотеза — це форма та засіб наукового пізнання, за допомогою яких формується один з можливих варіантів вирішення проблеми, істинність якої ще не встановлена і не доведена. Гіпотеза є формою розвитку наукового пізнання, засобом переходу від невідомого до відомого, від незнання до знання, від неповного, неточного знання до більш повного, точного.

Гіпотези висунуваються в контексті розвитку науки для вирішення якої-небудь конкретної проблеми з метою пояснення нових експериментальних даних або ж для усунення суперечностей між теорією та негативними даними експериментів шляхом проведення перевірки, доведення. Після цього гіпотеза перетворюється в наукову теорію або замінюється новою гіпотезою.

Заміна однієї гіпотези іншою в процесі розвитку наукового пізнання не означає, що попередня була безкорисною на певному етапі пізнання: висунення нової гіпотези, як правило, спирається на результати перевірки попередньої, навіть тоді, коли результати були негативними. Тому стара гіпотеза, зрештою, стає необхідним історичним і логічним етапом становлення нової.

На основі трьох зазначених форм наукового пізнання в їхній діалектичній єдності формується наукова концепція, яка обґрунтовує основну ідею теорії.

Концепція — це форма та засіб наукового пізнання, яка є способом розуміння, пояснення, тлумачення основної ідеї теорії, це науково обґрунтований та в основному доведений вираз основного змісту теорії, але на відміну від теорії він ще не може бути втіленим у струнку логічну систему точних наукових понять.

Теорія — це найбільш адекватна форма наукового пізнання, система достовірних, глибоких та конкретних знань про дійсність, яка має струнку логічну структуру і дає цілісне, синтетичне уявлення про закономірності та суттєві характеристики об'єкта. Теорія на відміну від гіпотези є знанням достовірним, істинність якого доведена і перевірена практикою. Вона дає істинне знання та пояснення певної сфери об'єктивної дійсності, дає змогу зрозуміти її загальні, необхідні, суттєві, внутрішні закономірні властивості та зв'язки. Від гіпотези теорія відрізняється позитивною визначеністю своєї істинності, достовірним знанням. Від інших видів достовірного знання теорія відрізняється своєю точною логічною організацією і своїм об'єктивним змістом, а відповідно і своїми пізнавальними функціями.

Теорія дає змогу зрозуміти об'єкт пізнання в його внутрішніх зв'язках і діяльності, пояснює багатоманітність наявних фактів і може передбачити нові, ще невідомі, прогнозуючи поведінку систем у майбутньому. Дві найважливіші функції теорії — це пояснення та передбачення.

Усі форми та засоби наукового пізнання — ідея, проблема, гіпотеза, концепція, теорія діалектично взаємопов'язані, і взаємообумовлюють одна одну.

Тема 4. Методологія виконання наукових досліджень в питаннях фіскалу.

1. Методологія фіскальної науки.

З утвердженням державної незалежності України почався новий етап розвитку фіскальної теорії як комплексної інтегруючої системи знань про відносини формування, виконання та регулювання державного бюджету країни, науки про суспільство як цілісну систему з її складовими в питаннях фіскалу, що вивчає закономірності і рушійні сили функціонування суспільства, його внутрішніх і зовнішніх законів.

Особливістю цього етапу полягає в тому, що в один могутній потік досліджень у сфері оподаткування зливаються всі течії, наукові школи як минулого, так і сучасності, формується наука про теорію і практику оподаткування з врахуванням специфіки в Україні ситуативних обставин. Представниками різних наукових шкіл і напрямків формуються концепції реформування податкової системи України. За таких умов виняткового значення набувають проблеми методологічного інструментарію вивчення питань фіскалу, опрацювання сучасних методик їх наукових досліджень.

Актуальність розробки методологічних проблем фіскальної науки зумовлюється, окрім зазначених чинників тим, що серед однієї частини дослідників побутує недооцінка значення методології в науковому пізнанні, ігнорування набутого досвіду, трифуртне трактування методологічних принципів, методів, прийомів і способів

дослідження існуючих у зарубіжній теорії і практиці, а серед другої має місце ігнорування методології взагалі. Тому, слід визнати, що проблеми методології у фіскальній теорії, її методологічного інструментарію, недостатньо опрацьовані.

Виходячи з того, що фіскальна теорія є системою знань, у якій приріст нових знань досягається на межі різних наук, зокрема економічної історії, філософії, права, циклу знань з економіки, демографії, і т.д., питання методології фіскальних процесів дослідження мають пріоритетне значення. До того ж, методологія в питаннях оподаткування, окрім загальнонаукових методологічних засад і методів, включає в себе й методологію дослідження окремих податків, їх елементів та функцій, що й надає їй інтегрального комплексного характеру та потребує системного підходу.

Термін «методологія» має грецьке походження: *methods* – шлях дослідження, теорія і підходи до пізнання та *logos* – вчення, наука, тобто йдеться про науку пізнання, вчення про методи. Сучасна методологія ґрунтується на загальній теорії наукового пізнання, на здобутках досвіду і виступає як синтез теорії і практики наукового дослідження, тому, у поняття «методологічний інструментарій теорії оподаткування», входить система принципів (правил), методів, прийомів, способів і засобів наукового пізнання.

Методологічний інструментарій вивчення фіскальних процесів можна розглядати як взаємозв'язаний, органічно цілісний комплекс трьох основних компонентів:

- а) принципи (правила) дослідження;
- б) методи (прийоми, способи) пізнання;
- в) допоміжні або спеціальні засоби дослідження.

Кожен з перелічених компонентів методологічного інструментарію є методологічними принципами, тобто емпірично виробленими, науково осмисленими і практично усталеними найважливішими правилами пізнання, дотримання яких закладає гарантії глибокого вивчення і правдивого висвітлення тієї чи іншої проблеми, явища, події тощо.

Найважливішими правилами дослідження у фіскальній сфері є принципи історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності) світоглядності та прозорості. Ці принципи виведені з багаторічної дослідницької практики з набутого досвіду наукових шкіл Європи.

Принцип історизму є не чим іншим як універсальним правилом, характерним для будь-якого наукового пізнання, однак в оподаткуванні воно має свою специфіку, зумовлену системним характером знань. Історизм орієнтує на послідовно історичний підхід як до суспільних процесів, подій і явищ у житті України й інших країнах світу, розвитку фіскальної теорії, врахування конкретних економічних, соціально – економічних і політичних умов.

Візьмемо, для прикладу, засади трансформації фіскальної політики в Україні, дослідити яку можливо лише орієнтуючись на історичний та хронологічний підхід до вивчення всіх етапів становлення та розвитку, починаючи від зародження державності на теренах України до формування української нації. На засадах історичного принципу дослідження можна виявити провідні тенденції розвитку, виявити його закономірності, встановити взаємозв'язок з процесами державотворенням. Сфера застосування історичного принципу дослідження досить

ширша, оскільки він зорієнтований не тільки на аналізі і пізнанні процесів формування і формування та розподілу державних доходів. Він також передбачає комплексність вивчення будь-якого процесу, явища, аналізу конкретної ситуації, зорієнтованої для відповідної епохи, доби, періоду, історичного часу, диктує їх розгляд у зв'язку з іншими процесами: політичними, філософськими, економічними, соціальними та морально-етичними, адже фіскальні процеси нерозривно пов'язані з державною системою.

Принцип системності з другої половини ХХ ст. теж набув характеру обов'язкового правила для більшості наук, які розвиваються як системи знань. Особливо фіскальна теорія є інтегруючою системою знань про засади і пріоритети формування та реалізації фінансової бази держави, тому принцип системності тут є ще більш визначальний характер. Суспільний розвиток характеризується множинністю, впливом багатьох чинників на події, явища, суспільні процеси, зокрема, багато унікальних явищ відбувається на межі взаємодії різних факторів, аби їх, посилити або послабити вплив яких можна лише з врахуванням системного підходу.

Важливим і обов'язковим правилом дослідження в питаннях фіску є об'єктивність, яка зумовлює доцільність об'єктивності як до вивчення фіскальних процесів, так і розвитку знань про них, суб'єктивно-об'єктивний характер джерельної бази, її достовірність, співставлення різних точок зору на те чи інше явище, подію, оповіщення інформації та визначення ступінь її повноти.

Важливе значення для дослідження фіскальних процесів має принцип повноти, що тісно пов'язаний з принципами системності та об'єктивності. До будь-якого предмета пізнання в питаннях фіску необхідно підходити всесторонньо, вивчати його з усіх боків: соціального, економічного, правового, морально-етичного і т.д.

Неодмінним правилом наукового дослідження в тому числі і в питаннях формування фіскальної політики є дотримання принципу наступності наукового пізнання, який не тільки застерігає від однобічності і суб'єктивізму, але найбільшою мірою забезпечує зв'язок між явищами в процесі розвитку. Правило наступності або спадкоємності віддзеркалює логіку розвитку, за якою нове замінює або збагачує старе, зберігає в собі деякі його елементи. Наступність наукових досліджень – це така їх риса, як здатність продовжувати дискурси попередніх поколінь теоретиків, самовідтворювати творчі сили, залучати нові генерації науковців до науково-дослідної праці.

Тому, приступаючи до дослідження відповідної проблеми, дослідник має наперед встановити стан її опрацювання, виявити хто і коли започаткував і хто продовжував її дослідження, окреслити внесок кожного попередника у вивчення проблеми. Саме такий підхід дає можливість простежити наступність і спадкоємність розвитку знань, визначити своє місце в цьому процесі. Кожен новий етап розвитку фіскальної теорії і практики повинен твердо спиратися на досягнення попередніх етапів, виступати як логічне продовження, поглиблення вивчення як окремих проблем, так і науки в цілому.

Наступність виступає як одна з закономірностей розвитку, яка дає змогу виявити його провідні тенденції, співвідношення старих і нових знань, можливість їх

примноження. У такий спосіб реалізується прогностична функція теорії, спрямована на проведення подальших досліджень, окреслення тем, проблем, питань, які потребують вивчення.

У дослідженнях з методології дедалі частіше одним з найважливіших встановлюється принцип світоглядності, що має пріоритетне значення для досліджень в питаннях формування та розподілу казни. Процеси оподаткування в державі здійснюють потужний і всебічний вплив на формування соціального та правового світогляду народу, формують засади фіскальної моралі, норми поведінки як громадянина так і платника податків, прищеплюють почуття національної і державницької самосвідомості та патріотизму.

Загалом, існують і інші методи пізнання фіскальних процесів, більш чи менш значимі, проте, порушення або ігнорування навіть одного з них неминуче негативно позначиться на повноті і достовірності дослідження, його значенні для науки і практики.

Другий компонент методологічного інструментарію оподаткування охоплює комплекс основних дослідницьких методів, серед яких чільне місце займають методи аналізу і синтезу, системно-структурного і проблемного підходу, логічний, історико-хронологічний, історико-ситуаційний, порівняльний, ретроспективний, методи соціологічних досліджень, класифікації, періодизації та ін.

Будь-який процес, подію, явище в практиці оподаткування не можна пізнати без їх наукового аналізу, тобто своєрідного розчленування об'єкта пізнання на відповідні елементи з метою поглибленого вивчення кожного з цих елементів. Метод наукового аналізу як пізнавальний цикл операцій, особливо важливий на етапі вивчення джерельної бази, дослідження структурних підрозділів загальної проблеми, окремих фактів, явищ, подій.

З урахуванням результатів аналізу кожного джерела, їх групи і бази в цілому здійснюється синтез, тобто поєднання первинної інформації, реконструкція на цій основі подій та процесів, узагальнення одержаних висновків, формування цілісного знання з тієї чи іншої проблеми. Аналіз і синтез – це взаємообумовлені методи наукового пізнання, які мають універсальний характер.

Досить поширеним є проблемний метод дослідження, доцільність застосування якого зумовлюється наявністю відповідної проблеми, що потребує вирішення. Досить часто існують суперечливі, часом протилежні підходи до оцінки або трактування подій, явищ, процесів та багатоваріантність шляхів вирішення проблеми. Розв'язання наукової проблеми можливе лише шляхом правильної її постановки і проблемного підходу до неї.

Важливу роль в інструментарії методів дослідження відіграє логічний метод пізнання, який ґрунтується на законах логіки, включає способи доведення або заперечення тих чи інших висновків, доказування їх істинності або помилковості. Логічний метод дозволяє не обмежуватись описуванням подій, фактів, явищ, процесів, а перейти до їх теоретичного осмислення до широких наукових узагальнень.

Зважаючи на великий масив знань в фіскальній теорії та практиці, історизм їх розвитку, провідне місце серед дослідницьких методів займають історико-хронологічний та історико-ситуаційний. Саме ці методи дають змогу проникнути у

причини того чи іншого явища, з'ясувати основні етапи його розвитку, вияснити вплив конкретної ситуації на характер подій і явищ. Історичні методи дають змогу сприймати факти у часі і в просторі, зіставляти локальні явища з загальноісторичними процесами.

Таким чином, методологічні інструментарії вивчення фіска – це комплекс методологічних принципів (правил) дослідницьких методів наукового пізнання та спеціальних або спеціальних засобів дослідження, оволодіння яким, та його комплексне застосування є вирішальним чинником подальшого розвитку фіскальної теорії а відповідно і практики.

2. Категорії фіскальної теорії: їх ієрархічність і субієдраність.

Економічні категорії – це теоретичне відображення реально існуючих виробничих відносин, економічних явищ і процесів, тому фіскальна теорія вивчає податок як специфічну форму економічних відносин держави з суб'єктами господарювання, різними групами населення і фактично з кожним членом суспільства¹⁷.

Податки як основне джерело формування державних фінансів через вилучення у вигляді обов'язкових платежів частини суспільного продукту відомі ще з незапам'ятних часів, і як елемент економічної культури властивий всім державним системам як ринкового так і неринкового типу господарювання. Це дозволяє говорити про оподаткування як про феномен людської цивілізації, її невід'ємну складову. Історія податків нараховує тисячоліття. Вони виступали необхідною ланкою економічних відносин з моменту виникнення держави і розподілу на класи, коли тільки соціально – державні механізми що зароджувалися вимагали відповідного фінансування¹⁸.

Таку Древньому Римі військова каса, орган управління імператорськими помістями і конфіскованим майном, а також загальний фінансовий і податковий центр називали фіском, а політика маніпулювання державним бюджетом з метою виконання державою своїх функцій носила назву фіскальної політики.

Фіскальну політику у вузькому тлумаченні розглядають як політику формування, виконання та регулювання державного бюджету країни, у більш широкому - як заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництва неінфляційного ВВП шляхом зміни державних видатків, системи оподаткування та підходів до формування державного бюджету з метою впливу на економічний розвиток суспільства.

Основні функції фіскальної політики відображені і табл. 1.

Таблиця 1

Основні функції фіскальної політики¹⁹

Фіскальна	Забезпечення необхідними ресурсами для урядової
-----------	---

¹⁷ Мельник П.В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці – Ірпінь, Академія державної податкової служби України, 2001.

¹⁸ Пилоги и налоговое право. Учебное пособие / под ред. А.В. Брызгалова. - М.: "Аналитика-Пресс", 1997 - 600с

¹⁹ Кутенко Г. Ф. Бюджетно-податкова політика: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2002. - 256 с

функція	діяльності, а саме на: <ul style="list-style-type: none"> • військово-оборонні витрати; • реалізацію економічних і соціальних програм; • підтримку уряду тощо
Функція економічного регулювання	Податки та видатки бюджету використовуються як інструменти управління економікою та досягнення певних цілей економічної політики (економічного зростання, структурної перебудови тощо)
Функція вирівнювання доходів	Виступає як інструмент перерозподілу ВВП з допомогою прогресивної шкали оподаткування, а також системи трансферних виплат бідним, безробітним, інвалідам, сиротам тощо

Відносні межі ефективності фіскального регулювання формується залежно від функцій і характеру самої фіскальної політики, а також факторів що її визначають. Розрізняють мінімально допустиму та максимально допустиму межі, що визначаються цілим переліком макроекономічних чинників та загалом, поділяються на три групи:

- 1) мотиваційні;
- 2) кон'юнктурні;
- 3) соціальні.

Мінімально допустима межа є змінною та залежить від таких факторів як поточний стан економіки, загальний рівень життя у країні, рівень споживання, модель регулювання економіки (а) якщо з незначним державним втручанням, то перерозподіл доходів буде обмеженим; б) якщо державне регулювання передбачає сильну корекцію ринкового розподілу доходів, то держава реалізує цілий ряд соціальних програм).

Максимально допустима межа — це та межа перерозподілу доходів, за яку держава не має переходити за будь-якої моделі ринкової економіки.

Проблема визначення максимальної межі — одна з найскладніших у сучасному ринковому господарюванні.

Таким чином, визначальними складовими частинами фіскальної науки є такі категорії як державні доходи, податки, державні видатки та ін.

Державні видатки – грошові відносини що виникають на завершальній стадії розподільчого процесу у зв'язку з використанням фондів фінансових ресурсів суб'єктів економічних відносин з метою фінансування основних витрат розширеного відтворення і задоволення інших суспільних потреб. Обсяг і структура державних видатків залежать від багатьох факторів: етапу суспільного розвитку, зовнішньої і внутрішньої політики держави, рівня добробуту населення, розміру державного сектору в економіці та ін.

Якщо в рабовласницькому та феодальному суспільствах витрати держави склалися в основному з витрат на утримання війська і воєнних походів, а також приватних витрат монарха. З розвитком виробничих сил в сучасних умовах значні державні витрати здійснюються з метою забезпечення фінансування таких функцій держави як економічної, соціальної, управлінської, воєнної, а також екологічної,

забезпечення державного боргу і багатьох інших.

Державні видатки здійснюються різними способами: фінансуванням і шляхом підписання позик і кредитів. Основний спосіб здійснення державних видатків - це фінансування, тобто надання грошових коштів в різних формах для здійснення відповідної діяльності на умовах безоплатності і безповерненості. Складовою частиною фінансування є бюджетне фінансування, тобто виділення грошових коштів з бюджету відповідного рівня.

Сукупність конкретних видів державних видатків що тісно взаємопов'язані між собою складає систему державних видатків що здійснюються на засадах цільового спрямування коштів, безповерненості витрат, безоплатності та контролю.

В загальному, державні видатки можуть бути розподілені на дві великі групи:

1. витрати зумовлені внутрішніми потребами;
2. витрати, пов'язані з зовнішніми функціями держави.

За суспільним призначенням витрати держави можуть бути поділені на наступні групи:

- витрати на соціальні цілі;
- зовнішньоекономічні витрати;
- економічні витрати, або витрати пов'язані з втручанням в економіку;
- витрати на оборону країни, воєнні витрати;
- витрати на управління²⁰.

Державні доходи – це система грошових відносин, яка пов'язана з формуванням грошових ресурсів в розпорядженні держави і державних підприємств.

Доходи слугують фінансовою базою діяльності держави, однак необхідно розрізняти поняття «державні доходи» і «доходи державного бюджету».

Всі джерела доходів поділяються на дві групи: внутрішні і зовнішні. В усіх цивілізованих країнах основними методами перерозподілу національного доходу з метою мобілізації державних доходів є податки, позики і емісії.

Невід'ємною складовою фіскальної політики держави є податкова політика, реалізація якої пов'язана з наповненням дохідної частини Державного бюджету.

Податкова політика — це політика держави у сфері оподаткування, яка передбачає маніпулювання податками для досягнення певних цілей (поповнення доходів бюджету, збільшення обсягів виробництва, зайнятості, зниження рівня інфляції тощо). Податкова політика визначається рівнем державного втручання в економічний розвиток. Відповідно до цього вона за своїм характером може бути активною, нейтральною та пасивною. Здійснюється податкова політика через існуючий механізм оподаткування — сукупність правових та організаційних форм, способів, методів, інструментів, що регулюють податкові відносини між економічними суб'єктами²¹.

Податки — це плата суспільства за виконання державою її функцій, відрахування частини ВВП на загальносуспільні потреби без задоволення яких суспільство існувати не може.

Податок встановлюється виключно державою і ґрунтується на актах вищої юридичної сили. Основними характеристиками податку є його:

²⁰ Брайчева Т. В. Государственные финансы. -СПб: Питер, 2001. -288.

²¹ Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2002. — 256 с.

- а) обов'язковий характер стягнення;
- б) відсутність цільового спрямування;
- в) безеквівалентність відносин платника з державою;
- г) періодичність сплати;

Податок – це категорія не тільки правова, але й економічна, оскільки він виступає як форма перерозподілу національного доходу. При сплаті податкового платежу відбувається перехід частини коштів із власності окремих платників у власність всієї держави.

Історично, податки – це найдавніша форма фінансових відносин між державою і членами суспільства, суть, мета і функції яких визначаються економічним і політичним ладом суспільства, природою і завданнями держави.

Функції податків є проявом їхньої сутності в дії, та способом вираження їх властивостей. Фіскальна функція є основною функцією оподаткування, завдяки якій реалізується головне призначення податків, а саме: формування і мобілізація фінансових ресурсів держави, а також акумулювання в бюджеті коштів для виконання загальносуспільних або цільових програм. Всі інші функції є похідними щодо фіскальної.

Розподільна функція полягає в перерозподілі суспільних доходів між різними категоріями суспільства, завдяки чому відбувається передача коштів на користь більш слабких і незахищених верств населення за рахунок покладення податкового тягара на більш сильні категорії платників. В деяких соціально-орієнтованих країнах (Швеція, Норвегія та Швейцарія) майже на офіційному рівні визнається, що податки представляють собою плату високодохідної частини населення менш дохідній за соціальну стабільність.

Існування контрольної функції зумовлюється необхідністю контролю за фінансово-господарською діяльністю організацій і громадян, а також за джерелами доходів і витратами. Завдяки грошовій оцінці сум податків можливо кількісне зіставлення показників доходів з потребами держави у фінансових ресурсах. Завдяки контрольній функції оцінюється ефективність податкової системи, забезпечується контроль за видами діяльності і фінансових потоків.²²

Заохочувальна функція податків являє собою просте пристосування податкових механізмів з метою реалізації соціальної політики держави і є скоріше супутньою, чим ведучою.

Регулююча функція податків існувала ще у часи Римської імперії, де податки виконували не тільки фіскальне призначення, у деяких випадках їм надавалось і функції керування соціальними процесами. Регулююча функція податків проявляється через:

- 1) встановлення і зміну системи оподаткування;
- 2) визначення податкових ставок та їх диференціація;
- 3) надання податкових пільг.

В складі регулюючої функції податків виділяють стимулюючу, стримуючу (дестимулюючу) підфункції а також підфункцію відтворюючого призначення.

²² Дадашев А. Функции налогов. В кн. "Налоги. Учебное пособие". Под ред. Черника Д. - М. Финансы и статистика. 1996.-С.51.

Елементи оподаткування умовно можна поділити на дві групи:

1) *основні* — головні характеристики податку, без яких неможливо уявити відповідний податковий механізм:

- ✓ суб'єкт оподаткування або платник податку;
- ✓ об'єкт оподаткування;
- ✓ податкова ставка;

2) *додаткові* — необхідні характеристики, що розкривають специфіку податкового механізму та його використання:

- ✓ податкові пільги;
- ✓ джерело сплати або податкова база;
- ✓ податкова квота;
- ✓ бюджет чи фонд, куди надходять податкові платежі;
- ✓ терміни і періодичність перерахування податку тощо.

Суб'єкт, або платник податку — це та фізична або юридична особа, яка безпосередньо його сплачує. Реальним платником, або носієм кожного податку є кінцевий споживач, який саме і сплачує вартість товарів і послуг.

Об'єкт оподаткування — предмет, який оподатковується тим або іншим податком (майно, доход, товари).

Одиниця оподаткування — це одиниця виміру (фізичного чи грошового) об'єкта оподаткування.

Джерело сплати оподаткування — доход платника з якого він сплачує податок.

Податкова ставка — законодавчо установлений розмір податку на одиницю оподаткування у твердій або відсотковій формі, див табл .2. Існують такі підходи до встановлення податкових ставок:

- універсальний (для всіх платників встановлюється єдина податкова ставка);
- диференційований (для різних платників існують різні рівні ставок).

Таблиця 2.

Основні підходи до встановлення податкових ставок¹¹

Ставки				
Тверді		Відсоткові		
у грошовому виразі на одиницю оподаткування в натуральному обчисленні		встановлюються тільки щодо об'єкта оподаткування, який має грошовий вираз		
фіксовані	відносні	пропорційні	прогресивні	регресивні
встановлені в кількісному виразі або в конкретних сумах	-визначені у відношенні до встановленої державою величини	-єдині ставки, що не залежать від розміру оподаткування	-їх розмір зростає в міру збільшення обсягів об'єкта оподаткування	-їх розмір зменшується в міру зростання обсягів об'єкта оподаткування

¹¹ Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика. Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2002. — 256 с.

Податкова квота – це частка податку платника, яка може бути визначена як в абсолютному розмірі й у відносному виразі. Значення податкової квоти полягає в тому, що вона характеризує рівень оподаткування.

Класифікація податків. Традиційно класифікацію податків проводиться за наступними ознаками:

- Залежно від рівня державних структур: загальнодержавні і місцеві..
- Залежно від форми оподаткування: прямі і непрямі.
- Залежно від економічного змісту об'єкта оподаткування: податки на доходи, споживання і майно.
- Залежно від способу оподаткування: розкладні і квотарні.
- Залежно від способу зміни податкових ставок: фіксовані або пропорційні, прогресивні, регресивні.
- Залежно від платника: податки з фізичних осіб, юридичних осіб та змішані.
- Залежно від джерела сплати: податки, що фінансуються за рахунок виручки від реалізації продукції(акцизний збір, ПДВ), податки, що включають відрахування на соціальне та пенсійне страхування); податки, що сплачуються за рахунок прибутку.

При оподаткуванні відбувається втрата ефективності та зниження рівня добробуту що пояснюється втратою доходу в результаті сплати податку і є не чим іншим як податковим навантаженням або податковим тиском.

Загалом, не існує загальноприйнятої методики визначення рівня податкового тягара. В макроекономічній теорії існує підхід, згідно з яким даний показник визначається як відношення загальної суми фіскальних витучень до суми доходів фірм і домогосподарств (*ставка сумарного оподаткування доходів, або середня ставка податку*). А рівень фактичного податкового навантаження на приватний сектор визначається *чистими податковими надходженнями*, які утворюються різницею між величиною загальних податкових надходжень до державного бюджету і сумою трансфертів держави приватному сектору. Це узагальнений, найбільш спрощений підхід до визначення податкового навантаження.

Існує декілька методів вимірювання надмірного податкового тягара:

- 1) метод вимірювання за Дюпуї—Маршаллом—Харбергером (метод ДМХ);
- 2) метод вимірювання за Хіксом .

При визначенні податкового тягара досить часто використовують порівняння ставок різних податків з аналогіч з іншими країнами або минулими періодами, однак, це не дає змогу визначити сукупний податковий тягар. Для вимірювання загального рівня податкового тиску може бути використаний комплексний узагальнюючий показник частки сумарної величини всіх податкових платежів у ВВП (при його первинному і вторинному розподілах), який розраховується на основі системи національних рахунків СНР.

Оскільки практично неможливо розрахувати, яким чином введення певного податку позначиться на кожному індивіді в країні, тому користуються спрощеними підходами, згідно з якими здійснюється класифікація різних категорій економічних суб'єктів та з'ясовуються наслідки введення податку щодо них.

Існує кілька підходів, що базуються на різних методах класифікації, якими користуються при вирішенні даної проблеми:

1. На основі персонального доходу : розподіл податкового навантаження

півмірність у співвідношенні зі станом суб'єктів оподаткування, що знаходяться в різних точках шкали розподілу доходу. При цьому, основна частина податкового тягара припадає відповідно на групи з низькими або високими доходами (коли податки регресивні та прогресивні), або рівномірно розподіляється серед різних груп (коли податки пропорційні).

2. На основі часткової рівноваги: розподіл податкового навантаження базується на подібності ролей, що виконують суб'єкти на окремому ринку товару. Податковий тягар можуть нести виробники (через скорочення прибутків), постачальники факторів виробництва для виробників даної галузі (через скорочення своїх доходів) або споживачі (через скорочення споживачого паллицу).

3. На основі загальної рівноваги: наслідки податку розподіляються серед учасників основних засобів виробництва, серед яких найважливішими традиційно вважаються праця і капітал.

4. За регіональною ознакою: розподіл податкового навантаження відбувається за регіонами, територіями.

5. Класифікація за часовим виміром: міжчасовий розподіл податкового тягара серед різних поколінь²⁴.

Потенціал оподаткування будь-якої країни визначають такі фактори: загальний ступінь економіки; соціальна політика держави; воєнна доктрина; рівень реального доходу на душу населення; виробнича структура економіки і значення різних видів господарської діяльності (наприклад, роль зовнішньої торгівлі, частка прогресивних галузей виробництва, ступінь участі іноземного капіталу у приватних підприємствах тощо), політичні та інституціональні чинники.

Беззаперечно, ніщо не викликає стільки дискусій, нарікань та обов'язкову необхідність застосування як така категорія фіскальної науки як податковий контроль.

Податковий контроль є передумовою ефективності контрольної функції податків. Його основна мета полягає у сприянні реалізації податкової політики держави в процесі формування та використання бюджетів усіх рівнів і цільових державних фондів, оскільки від його ефективності в значній мірі залежить економічний добробут держави та її безпека.

З погляду суті цього процесу контроль являє собою визначення і документування фактичних показників (параметрів плану), порівняння їх з плановими для оцінки результатів діяльності. Крім того, контроль містить в собі комплекс заходів щодо аналізу причин відхилень від запланованих показників з метою прийняття відповідних рішень щодо проведення коригувальних заходів або зміни первісних цільових настанов та планів. Таким чином, головний зміст контролю полягає в організації систематичної діяльності, спрямованої на наближення фактичного виконання до запланованого результату. Слід зазначити, що саме за допомогою контролю реалізується зворотній зв'язок, за яким до органів управління надходить інформація про реальний стан керованої системи, кількість платників та обсяги сплачуваних ними податків.

З метою забезпечення державної скарбниці податковими доходами необхідно

²⁴ Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика. Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2002. — 256 с.

враховувати економічні інтереси власників, надаючи їм можливість здійснювати розширене відтворення. Податковий контроль пронизує обидві площини такого функціонального призначення системи оподаткування, оскільки ні при формуванні доходів держави, ні при регулюванні руху фінансових (грошових) потоків по горизонталі та по вертикалі неможливо досягти вагомих результатів без запровадження належного контролю. При цьому повне і своєчасне виконання платниками податків своїх обов'язків неможливо забезпечити тільки лише за рахунок нагляду, примусових заходів і покарання.

Податкові контрольні дії охоплюють усю систему оподаткування, а також здійснюються в розрізі окремих податків, податкових груп, груп платників, територій тощо. Тобто податковий контроль пронизує економіку по вертикалі і горизонталі, забезпечуючи фіскальні інтереси бюджету.

До об'єкта податкового контролю належать: правильність обчислення податкового платежу, своєчасне і повне його перерахування, здійснення інших дій, безпосередньо пов'язаних із виконанням платником своїх податкових обов'язків (становлення на облік в органах податкової служби, оформлення та подання податкової звітності).

Форми податкового контролю як засоби вираження його змісту можна поділити на дві групи:

- реалізація державного податкового контролю, обумовленого імперативністю податків, що полягає в можливості застосування відповідальності за порушення податкового законодавства безпосередньо в процесі реалізації результатів контролю.

- реалізація державного податкового контролю, обумовленого контрольною функцією податків, що виражається в спостереженні, моніторингу, одержання та обробки інформації щодо відхилення реальних податкових надходжень від заданих параметрів, аналіз та оцінка прийнятих рішень в області оподаткування, в тому числі і нормативних актів.

Методи державного податкового контролю, тобто засоби і прийоми практичного здійснення цього виду діяльності, досить різноманітні. Кожному виду контролю, кожній його формі властиві свої методи, вибір яких залежить від конкретних завдань, поставлених перед суб'єктом контролю, його функцій і повноважень.

Методи податкового контролю можна класифікувати в такий спосіб:

- застосування заходів впливу до суб'єктів податкових відносин, які поділяються, в свою чергу, на методи переконання та методи примусу або на прямі та адміністративні і непрямі або економічні.

- здійснення окремих контрольних дій (методи процедурного характеру);
- організація контрольної роботи.

Найважливішою організаційною ланкою, що реалізує функції податкового контролю, є податкові інспекції. Саме вони здійснюють переважну більшість заходів та контрольних дій. До повноважень центрального податкового органу належить контроль за правильністю і законністю діяльності всіх органів державної податкової служби при виконанні ними контрольних дій.

Податковий контроль здійснюється посадовими особами органів податкової служби у таких основних формах:

- реєстрація і облік платників податків;

- обслуговування платників податків та інших обов'язкових платежів;
- масово-роз'яснювальна робота і консультації платників;
- проведення податкових перевірок, в тому числі і спільні перевірки, що здійснюються кількома державними контролюючими органами;
- аналіз фінансової звітності платників податків та інформації, отриманої з інших джерел;
- одержання пояснень від платників податків та інших осіб;
- оцінювання приміщень і територій, які використовуються для одержання прибутку (прибутку);
- обмін інформацією з іншими державними органами, її аналіз, а також координаційні дії з такими органами в області контролю.

Контрольні дії орієнтовано на забезпечення повного збирання податків і зборів, а також виконання кожним платником своїх податкових зобов'язань – необхідна і достатня умова виконання державного бюджету.

Для оцінки організації контрольної роботи податкового органу на практиці значущо використовуються такі показники як кількість документальних перевірок фізичних осіб, сума донарахованих податків і штрафних санкцій, відсоток стягнених платежів до загальної суми донарахувань. Ефективність системи податкового контролю в остаточному підсумку визначається ступенем збирання податків або величиною податкової недоїмки та динамікою її зміни. Якість контролю багато в чому залежить від використовуваних методів здійснення контрольних дій, їх відповідності реаліям і масштабам контролюваного поля, технічного оснащення податкових служб, їхньої інформаційної забезпеченості.

Фіскальними органами використовуються різні непрямі методи зовнішнього і опосередкованого податкового контролю, які об'єднуються в три групи: статистичні методи, що використовуються на макrorівні; методи відкритої перевірки і спеціальні економіко-правові методи, що використовуються на мікрорівні - при виявленні і оцінці економічних параметрів конкретних правопорушень, злочинів, економічної діяльності окремих осіб.

3. Трансформаційні аспекти розвитку фіскальної науки.

Уявлення про сутність податків і їх роль в економічній системі та суспільному розвитку змінювалось під впливом розвитку суспільних відносин. Загалом, виділяють чотири етапи формування уявлень про природу оподаткування, при чому на перших трьох з них податок виступав як економічна категорія і лише впродовж останніх десятиліть він набув правового змісту.

Як відомо, процес оподаткування здійснюється державою і залежить від рівня розвитку її демократичних форм, тому дослідження фіскальної теорії зводиться першопочатково до дослідження суті фіску в рамках вчення про державу. П.Прудон спростливо стверджував, що «за своєю суттю, питання податків є питанням про державу».

Історія податків містить двояке походження податку: по-перше, податок що виник з контрибуції і данини, іноземців або просто на пригнічені класи, які досить часто були іншої національності, по-друге, другий тип податку, що виник після появи

постійного війська, носить зовсім інший характер, він встановлювався після довгих перемовин за участю владних організацій, парламентів.

Однією з цілей оподаткування здавна був перерозподіл доходів від багатих до бідних.²⁵ В одному з своїх творів «Законои» Платон (428/427-348/347 рр. до н.е.) вказував на різні форми нерівності в суспільстві, в тому числі і майнової та обґрунтовував доцільність застосування нерівного цензу, оскільки «...должности, подати, распределения и подобающий каждому почет устанавливаются не только по личной добродетели или по добродетели предков, не только по силе и красоте тела, но и по имущественному достатку или нужде»²⁶.

Давньогрецький філософ Арістотель (384-322 рр. до н. е.) в творі "Політика" відмічав, що : "з сісіями у критян справи йдуть краще, ніж у лакедемонян. В Лакедемоні кожен поголовно повинен робити обов'язковий внесок – в противному випадку він позбавляється громадянських прав. На Криті сісіти мають більш всенародний характер від всього урожаю, від всього приплоду, від всіх доходів отриманих державою і внесків, що сплачуються переказами. Відраховується одна частина, що йде на суспільні справи, а інша йде на сісітів. Таким чином, всіі мужчинні жінки і діти утримуються за рахунок держави».

До наших часів дійшла легенда про те, як давньоримський філософ Агріппа, що жив в I-II ст.до н.е., будучи одним з близьких друзів і радників абсолютного правителя Римської імперії Августа (Октавіана), приймав участь у бесіді про необхідність стягнення податків: «Звідки ж взяти необхідні кошти на утримання армії та покриття інших державних витрат? Я поясню це вам, але спочатку хотів би підкреслити, що навіть в тому випадку, якщо б у нас була б демократія, кошти для державного бюджету все одно б знадобилися. Бо без солдат держава існувати не може, і без грошового утримання ми не в стані утримувати армію. Отже, оподаткування зовсім не характерна риса монархії, люба форма правління потребує стягнення податків. Нам необхідно накладати податки на любу власність, що приносить дохід її власнику і для цього ми станем стягувати податки в імперії повсюди. Адже цілком справедливо, те що ні одна особа і ні одна місцевість не не залишаються вільними від податків, в той час як вони самі, як і всі інші, користуються благами, які держава їм надає завдяки справлянню податків»²⁷.

Після примирення населення з податками і їх перетворенням в основне джерело державних доходів почали виникати теорії. Першопочатково це були індивідуалістичні теорії що ґрунтувалися на невторчанні держави в економіку а також на ідеї невиробничого характеру державних послуг.

Найбільш поширеною є теорія вигоди, обміну еквівалентів, послуги –розплати, що знаходиться в тісному взаємозв'язку з вченням про державу як результаті угоди між громадянами.

Теорія обміну послуг відповідала умовам середньовічного часу з верховенством договірних відносин. Невіддільне від особистого господарства державне

²⁵ Зуйков И.С., Зуйкова Л.В. Философские аспекты истории налогообложения. Налоговый Вестник № 9-11, М., 1997 г.

²⁶ Зуйков И.С., Зуйкова Л.В. Философские аспекты истории налогообложения. Налоговый Вестник № 9-11, М., 1997 г.

²⁷ Там же.

господарство поволонувалося доходами з доменів, поступленнями податків і мита, за допомогою яких фінансувались воєнний і юридичний захист та інші функції державної влади. При таких умовах, теорія обміну була формальним відображенням існуючих відносин.

Теорія вигоди виникла в період просвітництва в XVII-XVIII ст., її творці Вобан (1707) і особливо Монтезьє (1748) розглядали податок як плату, що вносилась кожним громадянином на захист його особистої і майнової безпеки, за захист держави і інші послуги.

В основі цих уявлень лежить розуміння про договірне походження держави, хоча очевидно не існує визначеного зв'язку між сплатою податків і отриманими від держави вигодами. Це має місце через відсутність добровільності сплати, та свободи вибору участі у договорі, які мають місце при укладенні договорів купівлі – продажу а також повнзначеності мінової цінності.

Ш.Монтезьє (1689 - 1755 рр.) в своєму творі «Про дух законів» (1748 р.) підміняє: «Ніщо не потребує стільки мудрості і розуму, як співвідношення між тією частиною яку забирають у підданих і тією, яку їм залишають».

Французький філософ Поль Анрі Гольбах (1723 - 1789 рр.) в своїх произведениях «Про правителів», «Про свободу» і «Про політику загалом» досить детально розглядав питання оподаткування. Він стверджував, «що підкоряючись державній владі, нецї несумнівно повинні надавати їй засоби, щоб вона могла успішно працювати заради їх шастя, тому кожен індивід журтує частину належного йому майна, щоб спряти захисту і збереженню власності всіх громадян. Таке походження оподаткування. Воно є справедливим тільки в тому випадку, якщо народ дав згоду підпорядкуватись йому, його застосування законне лише за умови, що воно використовується строго за призначенням, тобто в інтересах збереження держави. Його незмінною мірою має бути суспільна користь, розмір тієї долі свободи і благ, якими користується кожен член суспільства, визначаючи ступінь в якій він зобов'язаний спряти суспільному благу.»

Збір податків, на думку вченого стає крадіжкою, коли їх збирають не з метою забезпечення засобів збереження держави і посилення його достатку. Король є грабіжником і хабарником, якщо він застосовує силу, щоб вирвати майно у народу не забезпечуючи йому в обмін жодних вигід і переваг; він стає злісним порушником обов'язку, недобросовісно управляючи господарством народу, коли розкрадає або тратить не за прямим призначенням багатства, розпорядником і охоронцем яких він повинен бути. Король є злочинцем, коли супереч бажанням суспільства він без всякої користі витрачає на предмет його гордості розкіш двору і витрачає на незаслужені шедрі подарунки ті багатства, які призначені для віднолення потреб держави.

Одна із найбільш важливих переваг вільного народу полягає в праві брати на себе такі зобов'язання, які він вважає необхідними для потреб держави, в цьому випадку справедливі закони зобов'язують кожного громадянина в міру сил спряти підтримці суспільства я єдиного цілого; свавільні податки свідчать про несправедливість влади, що присвоює собі право огороджувати від податків своїх ступенників і оббирати інших громадян. При такому правлінні часто стається, що

багатого і могутнього громадянина звільняють від оподаткування, в той час як все податки накладаються на слабого і немічного, до якого владі немає діла.

Особливе місце в індивідуалістичних теоріях займає класична школа в особі А. Сміта, Д. Рікардо та їх послідовників, заслуга яких полягає в розробці питання економічної природи податку.

В творі «Государь» видатного філософа, драматурга і політолога епохи Відродження Ніколло Мікіавеллі (1469 - 1527 рр.) не раз згадується про значимість оподаткування при владнанні суспільних справ.

В главі V «Як управляти містами і державами, які до того як були завойовані жили за своїми законами», автор рекомендує для завоювання держави здійснення кількох заходів: руйнація країни, переселення і захоплення своїми людьми загарбаних територій і надання права людям жити за власними законами, при цьому обклавши їх податками і довіривши правління невеликій групі людей, які прихильно ставляться до монарха.

Англійський філософ Френсіс Бекон (1561 -1626 рр.), в своїй відомій праці «Досліди або настанови моральні і політичні» (1625 р.) писав, що «податки які стягуються зі згоди народу не так ослаблюють його мужність... бо мова йде не про гаманець, а про серце. Податок, що стягується зі згоди народу або без неї, може бути однаковим для гаманців, але не однаковий його вплив на дух народу. Нехай держави що прагнуть до могутності не дають занадто розплодитися знаті і дворянству, бо простий народ стає при цьому тупим і забутим і працює тільки на багатих».

В своїй прці «Про державу» англійський філософ Томас Гоббс (1588 - 1679 рр.) писав: «До рівної справедливості відноситься також рівномірне оподаткування, рівність якого не залежить від рівності багатства, а від рівності обов'язку кожної людини державі за свій захист. Недостатньо, щоб людина тільки працювала для свого існування, вона повинна також у випадку необхідності боротися для захисту своєї праці. Люди повинні поступати як євреї при відновленні храму після повернення з полону, коли однією рукою будували, а іншою тримали меча, або ж вони повинні наймати інших, щоб ті воювали за них. Бо податки, якими верховна влада оподатковує людей, є не що інше як плата яка належить тим хто тримав державного меча для захисту людей, що займалися різними ремеслами і промислами. Благо, яке кожен при цьому отримував є не що інше як насолода життям, що однаково дорога і багатому і бідному, і обов'язок бідного за захист його життя рівновеликий з обов'язком багатого, крім тих випадків, коли багаті, маючи у себе на службі бідних можуть бути боржниками не лише за себе, але і за багатьох інших. В силу сказаного рівність оподаткування визначається скоріше за все рівністю споживання, чим багатством тих осіб які однаково споживають.»

Численні суспільні, економічні політичні процеси, що відбуваються в економіці сучасної України вимагають прийняття до уваги мотивів, інтересів та потреб суб'єктів оподаткування, що знаходить своє вираження у їх податковій поведінці, ґрунтуючись на особливостях соціальних відносин, впливі звичаїв і традицій, менталітету, історичних особливостях і інших неекономічних змінних, які відіграють іноді роль більшу, ніж економічні.

Велика кількість взаємопов'язаних зв'язків і відносин, що існують у суспільстві, прямий і опосередкований взаємозв'язок змін в податковому законодавстві, обумовлених визначеними причинами, вимагає в кожному конкретному випадку глибокого розуміння їхньої природи, характеру і сутності, виявлення та вивчення яких складає суть фіскальної соціології.

Фіскальна соціологія (від лат. *socio* – суспільство, *logos* – вчення, *fisk* – казна) – наука про суспільство як цілісну систему з її складовими в питаннях фіску, що шукє закономірності і рушійні сили їх функціонування в рамках суспільства, його внутрішніх і зовнішніх законів розвитку.

Фіскальна соціологія вивчає :

а) соціальні і політичні аспекти процесу оподаткування, з метою вивчення специфіки відносини між суб'єктами оподаткування, а саме: державою (в особі контролюючих органів та суспільних організацій) і суспільством;

б) питання оптимальності устрою державного апарату і політичних інститутів в контексті трансформації;

в) критерії легітимності податкової держави і обсяги фінансування суспільних політичних структур громадянином-платником податків;

г) реалізацію принципів економічної ефективності та соціальної справедливості через призму податку, зокрема, в сфері скорочення нерівності доходів (перерозподіл²⁸).

Предметом дослідження фіскальної соціології є: політика оподаткування, соціально-економічні категорії оподаткування, історія податкових бунтів, різні форми ухилення від податку (від ненавмисної помилки до навмисного порушення закону), дії податкових бюрократичних механізмів, розбіжності з приводу розміру податку та неоподаткованого мінімуму.

Фіскальна соціологія використовує емпіричні дані для дослідження, тобто вона є теоретико-емпіричною дисципліною, її результати, спираються на різні дані: офіційні (статистика, адміністративна документація), юридичні, економічні і, особливо, емпіричні дані, одержані при аналізі анкет, опитувань громадської думки, історичних даних.

Основоположником фіскальної соціології, як наукового напрямку визнається середньовічний арабський мислитель Ібн Хальдун, його послідовниками - Н.Шумпетер, Е.Даунс, Дж.Б'юкенен та інші.²⁹

Ще задовго до формування фіскальної теорії вчений довів можливість функціонування держави тільки завдяки грошовим поступленням в казну, стверджуючи, що „податки і збори утворюють матерію держави”, даючи можливість воякам, які стали державними правителями, вести розкішне життя, користуватися земними благами. Такий стан речей змушував державу втручатися в економіку з використанням різних форм, але з єдиною метою збільшення поступлень в казну. Перша форма – це збільшення оподаткування шляхом введення різноманітних видів податків, „вигадання монархом нових видів податків”. Друга

²⁸ Марк Леруа Платник податок, соціологічний портрет з управління відносинами суб'єктів оподаткування. Дослідницький центр Реймського університету, Реймс, Франція

²⁹ Андрущенко В.Л.Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). –Львів Рівенсінг,2000, с.37

форма – це пряме втручання держави в природну кон'юнктуру ринку, в внутрішню і зовнішню політику.

Різні форми втручання призводили до негативних для держави наслідків. Так, податки ставали надмірними, і тоді ринки приходили до занепаду, що позначалося на державі. Відбувалося це, на думку вченого тому, що податки приносили підданим „гніт і утиски“, зменшення доходів, а це вбивало їх надії, пов'язані з торгівлею. В результаті, зменшувалися поступлення в казну, адже переважна більшість податкоплатників – землероби і купці. Небезпека вилучення власності змушувала багатих людей створювати свого роду „державу в державі“ – набирати найману охорону для своїх володінь. Але оскільки з силою держави ніщо не може зрівнятися, то багаті люди надавали перевагу втечі за кордон, з вивозом свого багатства. Все це призводило до деградації економіки, що означало кінець державі, бо вона – форма суспільства, яка не може існувати без матерії, тобто матеріальної складової, що змінює діяльності людей.³⁰

Таким чином, як стверджує Ібн Хальдун, держава гине, вона здійснює самогубство, бо знищує ту основу, завдяки якій і може сама існувати, тому вчений підкреслює об'єктивний характер цього процесу. Аргументи на користь виваженого, обгрунтованого підходу до процесів оподаткування не дивлячись на свою багатовікову історію формування є актуальними і в час демократичних та ринкових трансформацій України.

Відомий теоретик та один з основоположників теорії добробуту Артур Пігу, досліджуючи природу ефективного оподаткування, в своїх поглядах дотримувався філософського принципу обміну „податки - максимальна кількість благ отримувачам“, обгрунтовуючи це сприйняттям внаслідок співвідношення задоволення (satisfaction) і незадоволення (dissatisfaction), хоча ці два психічні стани не піддаються ні визначенню чи порівнянню.³¹

Пігу визнавав, що втручання держави є правомірним з метою підвищення достатку, однак це повинне здійснюватись на основі принципів компенсації з врахуванням критерію справедливості, де визначальним, у механізмах мобілізації коштів до бюджету, було дотримання принципу рівності, та еквіваржінальності (рівності на межі).

Пігу визначив свій основний принцип оподаткування як принцип найменшої сукупної жертви, яка повинна підлягати визначенню таким чином, яким визначається задоволення, висунувши теорію порівняння, обгрунтувавши принцип найменшої сукупної жертви як підгрунтя прогресивної системи оподаткування.

Головний принцип, що містився в основі підходу вченого, полягав у рівності граничних жертв для всіх членів суспільства, тому важливим аспектом було врахування як відносного положення так і місця індивіда в загальній шкалі доходів.

Інший прихильник теорії суспільного добробуту Вільфредо Парето в досліджував залежність між величиною доходу і кількістю отримуваних його осіб. В загальному вигляді ця залежність визначалася формулою:

$$N = A * X^{-m},$$

³⁰ Ігнатенко А. А. Ібн-Хальдун - м.: Мисль, 1980 с 89

³¹ Селігмен Б. Основные течения современной экonomicкой мысли. М. "Прогресс" 1968.

або

$$\log N = \log A - m * \log X,$$

де N – кількість людей в суспільстві з доходами, не меншими ніж X ;

A і m – параметри даного розподілу (m ще називається коефіцієнтом Парето).

Після вивчення достатньо великого статистичного матеріалу Парето прийшов до оцінювання, що параметри цього розподілу приблизно однакові і не відрізняються принципово в різних країнах і в різний час.

Соціологічні дослідження в економічних роботах Парето, як прихильника економічного лібералізму і індивідуалізму, ґрунтуються на постулатах раціональності поведінки індивідів: невідповідність між передбаченою і дійсною поведінкою людей можна пояснити лише нелогічністю останніх. Тому, на думку вченого, необхідно більш доскопливо вивчати природу неадекватної поведінки індивіда – платника податків і на основі цього дослідження робити висновки, більш адекватні реальності.

Парето усвідомлював, що це неможливо робити в межах економіки як науки, оскільки вона вивчає лише „логічну” або раціональну поведінку, а заповнити цю односторонність економічної теорії, на думку вченого, повинна інша наука. Тому, він ділив всі людські дії на дві нерівні категорії – більш рідко існуючі „логічні дії” і представляючі більшість „дії нелогічні”. Сфера перших обмежується достатньо вузьким колом, а різниця між двома категоріями людських вчинків лежить в відносинах між їх цілями і засобами, де кожен вчинок має визначену межу. До даної межі ведуть різні засоби, вибираючи серед яких, індивід і здійснює вчинок. При цьому цілі і засоби можуть розглядатися і з точки зору самого індивіда і з точки зору стороннього спостерігача, який володіє більш широкими і „правильними” уявленнями про дійсність. За визначенням Парето, логічні дії це ті, в яких об’єктивні цілі і засоби їх досягнення співпадають з суб’єктивними.

Логічні дії ґрунтуються на роздумах, нелогічні – на почуттях (*sentimenti*), інстинктах, смаках, тобто ірраціональних ірроявах. Однак людям невластиво визнаватися в нелогічності своїх вчинків, тому вони намагаються пояснити, „логізувати” (термін Парето) свої дії, які часто суперечать прийнятним в суспільстві нормам, звичаям та положенням законодавства, виступаючи проявом девіантної поведінки.

Наприкінці 50-х років ХХ ст. німецьким економістом Г. Шмольдерсом була звернена увага на певні закономірності у сприйнятті, податковому мисленні та податковій етиці платників, що дозволило розглядати питання сплати податків в економічних, правових, етичних, суспільно-політичних, соціально-психологічних аспектах.

Дослідником було розроблено особистісні моделі поведінки платників, що перебувають у певних ситуаціях (інфляція, зміни цінової кон’юнктури, стан ринку праці, політика процентних ставок, рівень достатку, отримуваний дохід, ступінь податкового тиску та інше). Формування цих моделей дало змогу вивчити можливості створення оптимальної структури системи оподаткування. Як наслідок з’явився новий напрям знань – фіскальна соціологія.

На відміну від західної фінансової думки вітчизняна економічна наука, окрім окремих публікацій В.Л.Андрущенка, В.М.Суторміної та В.М.Федосова, на жаль, не цікавиться дослідженням цих питань, акцентуючи увагу на технології та механізми

оподаткування, але оскільки життя людини включене в складну систему соціальних зв'язків, залежить від існуючої системи суспільних відносин, процесів і подій, здійснюваних в суспільстві, від політики держави та інші, її орієнтація в оточуючому світі потребує вивчення.

Українська фінансова наука також має значні здобутки в дослідженні аспектів оподаткування. Так із проблем здійснення податкової політики відомі праці вітчизняних науковців як от: Бодюка А.В., Дорош Н., Мельника П.В., Поповича В.М., у царині здійснення податкового контролю: Брича Л.П., Жвалюка В.Р., Навроцького В.О, Онищенко В.А., Таранова І.М., Цал-Палко Ю., податкового планування та регулювання: Воронкової О.М., Онишка С.В, оцінці податкоспроможності: Тарангуд Л.Л., податкового менеджменту: Тимченко О.М., Ісаншиної Г.Ю., Кізіми А.Я, Рєви Т.М, теорії податків: Андрущенко В.Л., Василика О.Д., Крисоватого А.І., Соколовської А.М., Федосова В.І., Юрія С.І.; оподаткування фізичних осіб: Браславця О.Ю., Лекаря С., та інших.

Тема 5. Організація та етапи науково-дослідного процесу.

1. Схема та етапи наукового дослідження.

Здійснення наукового дослідження в кожному конкретному випадку залежить від специфіки галузі науки, вимог що ставляться до дослідження, проблеми що вивчається, особистих рис науковця чи дослідника, рівні розробленості проблеми а також багатьох інших чинників. Проте, як правило, всі наукові дослідження здійснюються послідовно і включають в себе наступні етапи:

перший етап - визначення проблеми - зводиться до вибору теми, обґрунтування її актуальності, визначення рівня розробленості, вибір предмета, об'єкта, мети та завдань дослідження.

другий етап - *опрацювання літератури* – нагромадження необхідної наукової інформації, пошук, вивчення і аналіз літературних та інших джерел з теми дослідження, вибір напрямів дослідження.

третій етап – *формування гіпотез* –відпрацювання гіпотез й теоретичних передумов дослідження, визначення наукового завдання.

четвертий етап – *вибір методу дослідження* –вибір методів дослідження які є інструментами здобуття фактичного матеріалу, необхідною умовою досягнення поставленої мети.

п'ятий етап - *проведення дослідження* –обробка й аналіз результатів експериментального дослідження.

шостий етап – *інтерпретація результатів* –написання тексту роботи, оформлення її вступу і висновків, опис використаних джерел і формування додатків.

сьомий етап – *оприлюднення результатів* –підготовка до захисту і захист наукових результатів³².

³² Кравчук Н. Я. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. - Тернопіль: Економічна думка, 2006, с.90.

2. Порядок роботи над дипломним і магістерським дослідженням

2.1. Вибір теми

Процес написання дипломної роботи розпочинається з вибору теми дослідження. При цьому важливим фактором вибору для студента є усвідомлення проблеми дослідження, її осмислення та обґрунтування.

При цьому, студент повинен виокремлювати три етапи у виборі проблеми:

- формулювання проблеми та окреслення очікуваного результату;
- розроблення структури проблеми, тобто виокремлення теми, підтем та дослідницьких питань;
- визначення актуальності, цінності проблеми для економічної науки та практики.

Від того, наскільки правильно буде постановка проблеми, в значній мірі залежить її розв'язок, а відповідно і результат написання дипломної роботи.

Загалом розрізняють декілька специфічних груп проблем, до них відносяться: добре структуровані проблеми, проблеми середнього рівня структурованості, мало структуровані проблеми, не структуровані проблеми.

Добре структуровані, або як їх ще називають, стандартні проблеми, це ті, розв'язання яких жорстко залежить від будь-яких змін у причинах, що їх породили.

Проблеми середнього рівня структурованості - це такі, при вирішенні яких необхідно враховувати і вплив вірогідних чинників, тобто таких, які можуть вплинути, а можуть і не вплинути.

Мало структуровані проблеми - це такі, при вирішенні яких невідомі чинники посідають значне місце, а отже має місце високий рівень невизначеності.

Неструктуровані проблеми характеризуються максимальною невизначеністю.

Важливою передумовою успішного написання дипломної роботи є правильна констатація проблеми з визначенням її актуальності, ступеню розробки, наявної літератури.

Якщо студент недостатньо ознайомлений з темою то, вивчення літератури по обраній темі потрібно починати з загальних робіт, щоб одержати уявлення про основні питання, які охоплює обрана тема, а потім уже вести пошук нового матеріалу. Якщо ж студент в достатній мірі володіє темою наукового дослідження, то краще починати знайомство з найбільш перспективних, джерел.

Примірна тематика дипломних робіт розробляється випусковою кафедрою податків і фіскальної політики, щорічно оновлюється та коригується відповідно до набутого досвіду, побажань спеціалістів, викладачів та студентів, рекомендацій членів Державної екзаменаційної комісії.

Студент самостійно вибирає тему дипломної роботи:

- керуючись запропонованою кафедрою примірною тематикою дипломних робіт;
- запропонувавши власний варіант назви теми дипломного дослідження;
- за тематикою, яку замовляють функціональні підрозділи контролюючих органів, державні установи і організації, які уклали з Університетом контракти на навчання студентів, або мають з ним заключені угоди про співпрацю.

Здійснюючи вибір теми дипломного дослідження студент керується різними

міркуваннями та інтересами, зокрема:

- обізнаністю з проблемою, її актуальністю та значимістю,
- своїм теперішнім чи майбутнім місцем роботи (працевлаштування),
- передбачуваною майбутньою базою стажування (для студентів очної форми навчання),
- можливістю доступу до інформаційної бази,
- своїм майбутнім фахом і рівнем підготовки,
- іншими уподобаннями та інтересами.

В кожному конкретному випадку при виборі теми слід враховувати її актуальність та новизну, рівень дослідженості та значимість розробки, перспективність, наявність та рівень наукових досліджень, законодавчо-нормативне та інструктивно-методичне забезпечення, перспективу професійного росту автора, можливість узагальнення діючої практики оподаткування, розробки конкретних пропозицій щодо її удосконалення.

При виборі теми дипломної роботи слід уникати дублювання тем. Тема дипломної роботи є одиначною у випуску поточного року за формою навчання (очна, заочна).

Консультації з питань формування назви дипломного дослідження надають завідувач кафедри, заступник завідувача кафедри, керівники програм підготовки спеціалістів та магістрів, науково-педагогічні працівники кафедри податків і фіскальної політики.

Визначившись попередньо з темою дипломної роботи студент подає на ім'я завідувача кафедри заяву, в якій вказує:

- обрану тему дипломного дослідження,
- коротке обґрунтування вибору теми,
- побажання („науковим керівником прошу призначити ...“).

Заява подається на кафедру податків і фіскальної політики старшому лаборанту (додаток А).

Подані студентами заяви розглядаються завідувачем кафедри на предмет призначення наукового керівника з професорсько-викладацького складу кафедри.

Науковий керівник дипломної роботи

- уточнює назву теми роботи;
- надає допомогу студенту у складанні плану роботи;
- здійснює керівництво підготовкою роботи;
- формує разом зі студентом завдання на виконання дипломної роботи;
- контролює відотримання графіку виконання дипломної роботи;
- проводить систематичні консультації;
- видає індивідуальні завдання в процесі виконання роботи та на час проходження переддипломного стажування;
- здійснює контроль рівня виконаної роботи у відповідності до вимог освітнього стандарту;
- дає письмовий відзив на завершеної роботу;
- надає допомогу у підготовці доповіді на публічний захист в ДЕКУ;
- надає допомогу у підготовці ілюстративного матеріалу до роботи;

регулярно (1 раз на місяць) звітує на засіданнях кафедри про хід виконання дипломної роботи;

• присутній на публічному захисті студентом дипломної роботи в ДЕКУ.

Після вибору теми дипломного дослідження студенти разом з науковим керівником уточнюють кінцевий варіант назви теми та її обґрунтування, а також укладають план роботи.

Обґрунтування повинно виконуватися із дотриманням послідовності подачі матеріалу та містити наступне:

- постановка наукової проблеми;
- актуальність обраної теми;
- аналіз дослідженості проблеми вітчизняними та зарубіжними дослідниками;
- новизна (елементи новизни) дипломної роботи;
- мета дипломної роботи;
- завдання дипломного дослідження;
- об'єкт дослідження;
- предмет дослідження;
- методи дослідження;
- теоретична та методологічна база дослідження;
- фактологічна база емпіричних досліджень;
- очікувані результати дослідження.

Постановка наукової проблеми передбачає стисле формулювання головного - сутності проблеми. Проблема в науці - це суперечлива ситуація, яка вимагає свого вирішення. Зміння відокремити головне від другорядного в значній мірі визначає спрямованість та логіку майбутнього наукового дослідження.

Визначення актуальності обраної теми передбачає доцільність її дослідження для розвитку фінансової науки та практики (на міжнародному, державному, регіональному, місцевому, галузевому рівнях, на рівні суб'єктів господарювання).

Проведення аналізу дослідженості проблеми передбачає загальну оцінку сучасного стану висвітлення теми вітчизняними та зарубіжними дослідниками та перелік дослідників в алфавітному порядку.

Новизна, або елементи новизни є свідченням очікуваного якісного рівня науково-дослідної роботи. Доказом новизни дипломної роботи може бути відсутність монографічних досліджень з обраної автором теми, або фрагментарне її висвітлення окремими авторами в наукових статтях.

Особливу увагу слід приділити визначенню *мети та завдань* дипломної роботи. Мета дипломної роботи в концентрованому вигляді повинна охоплювати кінцевий орієнтир виконуваного дослідження, а завдання будуть вказувати на засіб досягнення мети. Формулювання мети здійснюється з врахуванням обраної теми дослідження, а завдань - з врахуванням назв структурних підрозділів роботи.

Об'єктом дослідження є процес або явище, що породжує суперечливу ситуацію (проблему) та обране автором для дослідження.

Дипломна робота є науковим дослідженням, а отже процесом глибокого вивчення об'єкта (явища, процесу) для виявлення причин та закономірностей його

виникнення, ретроспективного огляду становлення, виявлення позитивних та негативних аспектів розвитку та трансформування для раціоналізації та оптимізації функціонування (здійснення), задоволення інтересів і потреб суспільства, регіону, суб'єкту господарювання, домогосподарств та їх дослідження.

Предмет дослідження міститься в межах об'єкта, визначає тему дипломної роботи, саме на нього спрямовується увага дослідника.

Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. Предмет дослідження складає частину об'єкта дослідження.

Кожна наука має свій предмет. Предметом фінансової науки є грошові відносини, що виникають в процесі створення, вартісного розподілу та перерозподілу внутрішнього валового продукту та національного доходу з метою створення, розподілу та використання фінансових ресурсів, формування та інвестування капіталу, прийоми та методи підготовки, прийняття та реалізації управлінських фінансових рішень. Дослідник, визначившись з об'єктом дослідження, повинен чітко сформулювати предмет дипломного дослідження.

Канонами обґрунтування вибору теми дипломної роботи є визначення бази дослідження:

теоретичної – монографічної літератури, публікацій у періодичних виданнях, навчальної літератури;

методологічної – законів України, постанов, рішень уряду, методології пізнання;

фактологічної – за якими даними, та даними за який період буде проведене дослідження.

На завершення необхідно зупинитись на лаконічному перерахунку очікуваних результатів.

Визначивши тему та склавши план дипломної роботи студент представляє її на розгляд та затвердження на черговому засіданні кафедри податків та фіскальної політики. Затвержені на засіданні кафедри тема та план дипломної роботи закріплюється за студентам - виконавцем та його науковим керівником.

За бажанням студент може запропонувати власну тему дипломного дослідження, якщо у запропонованому переліку тем відсутні бажані для студента тема і напрям дослідження. У цьому випадку студент також подає на ім'я завідувача кафедри заяву з проханням дозволу на написання дипломної роботи за індивідуальною темою, де обґрунтовує власний вибір.

Студенти денної форми навчання повинні вибрати тему та погодити план дипломної роботи до 1 жовтня поточного року. Студенти заочної форми навчання повинні вибрати тему та затвердити план роботи до закінчення першої сесії.

Після затвердження теми і плану керівник видає студенту завдання за встановленою формою, яке передбачає перелік і послідовність виконання дослідження та терміни представлення складових частин науковому керівнику (додаток Б). Дотримання визначених термінів є обов'язковим.

Наступним етапом після вибору теми дипломної роботи є підбір літератури.

2.2. *Вибір літератури*

Вирішуючись проблематикою обраної теми дослідження студент самостійно підбирає необхідну літературу.

Робота над пошуком необхідної літератури починається насамперед з огляду систематичних та алфавітних каталогів наукових бібліотек. Основну увагу студент повинен акцентувати на монографічній літературі. При цьому він має виділити в своїй праці тих вітчизняних і зарубіжних авторів, які працюють (працювали) над подібними проблемами, пов'язаними з темою дипломної роботи.

Разом з тим студент обов'язково знайомиться з журнальними та газетними публікаціями останніх 2-3 років.

Для полегшення роботи над пошуком джерел та економії часу слід принагідно повідомити, що в останніх річних номерах часописів наводиться перелік усіх публікацій даного року з вказівкою номера та сторінок. Фактичні і статистичні дані минулих років містяться в таких статистичних щорічниках і довідниках, як „Статистичний щорічний довідник“, „Україна в цифрах“, обласних і районних статистичних збірниках, довідниках інших країн.

Разом з тим студент вивчає законодавчі та нормативні документи, постанови Верховної Ради, укази Президента з економічних питань, які друкуються у Відомостях Верховної Ради та Офіційному Віснику України.

Для вивчення обраної теми студент знайомиться також з підручниками і навчальними посібниками як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. При цьому варто пам'ятати, що це - допоміжна література для виконання дипломного дослідження.

Не допускається виконання дипломної роботи виключно за матеріалами підручників і посібників. Оскільки дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» та «магістр» - це творча наукова робота, тому, основним джерелом для її виконання мають бути наукові публікації та їх творче опрацювання.

Важливим джерелом інформаційного забезпечення є використання даних мережі Internet. Пропонуємо звертатися на веб-сторінки органів державної влади та управління а також міжнародних фінансових організацій.

Таблиця 3

Веб-сторінки органів державної влади, міжнародних організацій та податкових відомств іноземних держав

http://www.president.gov.ua/ Офіційне Інтернет-представництво Президента України
http://www.kmu.gov.ua/control Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України
http://www.rada.gov.ua/ Верховна Рада України
http://www.kmu.gov.ua/ Кабінет Міністрів України
http://www.rainbow.gov.ua/ Рада національної безпеки і оборони України

http://podatkova.org.ua/	Україна податкова. Неофіційний сайт Державної податкової адміністрації України
http://www.centrmia.gov.ua/first.htm	Міністерство внутрішніх справ України
http://www.me.gov.ua/	Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України
http://www.mon.gov.ua/	Міністерство освіти і науки України
http://www.dksm.gov.ua/index.html	Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді
http://www.mlsp.gov.ua/	Міністерство праці та соціальної політики України
http://minfin.kmu.gov.ua/	Міністерство фінансів України
http://www.miniust.gov.ua/	Міністерство юстиції України
http://www.ukrstat.gov.ua/	Державний комітет статистики
http://www.customs.gov.ua	Державна митна служба України
http://www.pvu.gov.ua/control/uk/index	Державна прикордонна служба України
http://www.pfu.gov.ua	Пенсійний фонд України
http://www.dkrs.gov.ua	Головне контрольно – ревізійне управління
http://www.bank.gov.ua/	Національний банк України
http://www.niss.gov.ua/	Національний інститут стратегічних досліджень
http://www.business-rada.kmu.org.ua/	Рада підприємців при Кабінеті міністрів
http://ue.eu.int/	Рада Європейського Союзу
http://www.un.org.ua/ua/	Організація об'єднаних націй в Україні
http://epp.eurostat.ec.europa.eu	Євростат
http://www.worldbank.org/	Веб –сторінка Світового банку

<http://www.imf.org/>

Веб-сторінка Міжнародного валютного фонду

<http://www.ato.gov.au>

Австралійське податкове управління

<http://www.inlandrevenue.gov.ua/>

Податкова служба Великобританії

<http://www.toldskat.dk>

Центральна митна і податкова адміністрація Данії

<http://www.mof.gov.il/>

Міністерство фінансів Ізраїлю

<http://www.cera-adrc.gc.ca/>

Митне і податкове агенство Канади

На основі підбраної до теми дипломного дослідження літератури складається список літератури, який в процесі виконання роботи постійно поповнюється. Нарешті, підібравши та узагальнивши літературу студент приступає до її опрацювання.

2.3 Опрацювання літератури

Опрацювання літератури супроводжується ретельним і всебічним вивченням літературних джерел, їх ксерокопуванням або конспектуванням. Студент виписує окремі важливі, на його думку, теоретичні положення, цифри, факти тощо з обов'язковим посиланням на авторів і джерела, з яких запозичив матеріали або окремі результати. Таким чином формується робочий матеріал для написання дипломної роботи. Далі цей матеріал групується за окремими найважливішими проблемами, які складають основні розділи, пункти, підпункти у відповідності до плану роботи.

Слід пам'ятати, що постійно з'являються нові публікації, насамперед, у наукових часописах і збірниках. Тому потрібно в процесі написання роботи докладати зусиль для поповнення переліку літературних джерел, на які посилається автор дипломного дослідження.

Вивчення наукових джерел доцільно проводити поетапно. При вивченні літератури не потрібно прагнути до запозичення матеріалу та надлишкового цитування, яке створює враження компілятивності роботи. Однак, недостатнє цитування свідчить про слабе вивчення питання.

При вивченні літератури з обраної тематики доцільно використовувати не всю інформацію, що у ній міститься, а тільки ту, котра має безпосереднє відношення до теми, таким чином, щоб критерієм оцінки прочитаного була можливість подальшого практичного використання ідей, цитат чи думок.

Загалом, наукова творчість включає значну частину чорнової роботи, пов'язаної з підбором основної і додаткової інформації, її узагальненням і представленням у формі, що є зручною для аналізу і висновків. Факти, застосовуючи образне

порівняння, не лежать на поверхні, а сховані та розсіяні у великій масі наукових джерел. Тому, добір наукових фактів - не проста справа, не механічний, а творчий процес, що вимагає цілеспрямованої роботи.

В роботі доцільно використовувати не будь-які факти, а тільки наукові, тобто такі що складають основу наукового знання, відбивають об'єктивні властивості речей і процесів. На підставі наукових фактів визначаються закономірності явищ, будуються теорії і виводяться закони.

Наукові факти характеризуються такими властивостями, як новизна, точність, об'єктивність і вірогідність. Новизна наукового факту говорить про принципово новий, невідомий дотепер предмет, явище або процес, що не є обов'язково науковим відкриттям, але є новим, не існуюче раніше знанням.

Вірогідність наукових фактів у значній мірі залежить від вірогідності першоджерел, від їхнього цільового призначення і характеру інформації. Офіційне видання, що публікується від імені державних або громадських організацій, установ і відомств, містить матеріали, точність яких у більшості випадків не повинна викликати сумнівів.

Монографія, як наукове видання, що містить повне і всебічне дослідження якої-небудь проблеми або теми; науковий збірник, що містить матеріали наукової конференції; науковий збірник, що включає дослідницькі матеріали установ, навчальних закладів або товариств з найважливіших наукових і науково-технічних проблем, - усі ці видання (зазвичай) мають принципове наукове значення і практичну цінність. У своїй основі вони належать до числа достовірних джерел. У числі джерел чільне місце посідають наукові статті.

Подібно статтям, різним ступенем вірогідності володіють також доповіді, прочитані на наукових конференціях, симпозіумах і т.п. Одні з них можуть містити обтрунтовані, доведені, апробовані висновки, інші можуть включати питання постановочного характеру, пропозиції тощо.

Про вірогідність вихідної інформації може свідчити не тільки характер першоджерела, але і науковий, професійний авторитет його автора, його приналежність до тієї або іншої наукової школи. В усіх випадках варто відбирати останні дані, авторитетні джерела, точно вказувати, звідки узяті матеріали.

Особливою формою фактичного матеріалу є цитати, що органічно вплітаються в текст науково-дослідної роботи, складаючи невід'ємну частину аналізованого матеріалу. Вони використовуються для того, щоб без перекручувань передати думку автора першоджерела, для ідентифікації поглядів при зіставленні різних точок зору і т.п. Цитати слугують необхідною опорою в процесі аналізу і синтезу інформації. Відштовхуючись від їхнього змісту, можна створити систему переконливих доказів, необхідних для об'єктивної характеристики певного наукового явища. Цитати можуть використовуватися і для підтвердження окремих суджень.

Важливо при опрацюванні літературних джерел зазначати всі необхідні дані (прізвище, ініціали автора, повну назву роботи, видавництва, рік видання, сторінки), робити помітки на полях (або на звороті).

В організації збору та обробки матеріалів для наукових досліджень розрізняють кілька організаційно-методичних підходів:

І цілісний

II послідовний

III вибірковий

В першому варіанті матеріал збирається та обробляється для всіх розділів дипломної роботи в міру його знаходження.

При послідовному підході дослідження здійснюються з врахуванням плану.

Вибірковий підхід може бути використаний автором дослідження в залежності від формування бази дослідження на власний розсуд.

2.4. Робота над планом дипломного дослідження

План є обов'язковим і надзвичайно важливим атрибутом майбутньої дипломної роботи. Він дозволяє логічно пов'язати окремі проблеми обраної і розгорнутої в певній частині роботи теми дослідження, розмістити їх у логічній послідовності (таблиця В).

При цьому слід мати на увазі, що всі проблеми, які розглядаються автором дипломної роботи, пов'язані єдиною метою дослідження. Напрямок дослідження йде від простого до складного. Потрібно починати із теоретичного дослідження, з наступним переходом до емпіричного аналізу конкретних явищ і процесів з використанням статистичних і планових звітів.

План самостійно складається студентом після опрацювання літератури, погоджується з науковим керівником, при потребі коригується, розглядається та затверджується на засіданні кафедри.

План дипломної роботи повинен складатися зі вступу, кількох розділів, які деталізуються параграфами, висновків, списку використаних джерел, додатків. Разом з тим план роботи не слід переобтяжувати надмірною кількістю розділів та параграфів. Оптимальний варіант - план, який складається з трьох розділів.

Пункти плану повинні відображати сутність теми дослідження, бути короткими, лаконічними та викладатися у логічній послідовності.

Від того наскільки виважено і вдало складено план дипломної роботи залежить прихильність і повнота висвітлення теми, глибина розгляду проблем, логіка викладу матеріалу.

1. Вимоги до структури та змісту дипломної роботи

Дипломна робота є самостійним завершеним науковим дослідженням.

Основним змістом дипломної роботи є пізнання сутності економічних категорій, понять, явищ і процесів, що досліджуються, методологія їх організації у сучасних умовах, аналіз ефективності функціонування та напрями удосконалення відповідно до вимог здійснюваних реформ.

Для забезпечення досягнення цієї мети (належного якісного рівня дипломної роботи) вона має відповідати встановленим стандартам та певним принципам. Серед них можна виділити наступні.

1. Науковий рівень дипломного дослідження.

На основі ґрунтовного опрацювання достатньої кількості наукової літератури, детального аналізу та критичної оцінки різних точок зору науковців та практиків на

досліджувану проблему студент повинен продемонструвати своє вміння відслідкувати та розкрити економічну сутність досліджуваних категорій, понять, процесів, особливостей і тенденцій розвитку явищ і процесів суспільного життя. Водночас дипломна робота не повинна ґрунтуватися лише на поглядах одного, нехай і дуже авторитетного автора, відображати лише одну, нехай і досить обґрунтовану, точку зору.

Принягідно слід нагадати, що в сучасних умовах здійснюваних політичних, економічних та демократичних перетворень теоретична цінність публікацій швидко морально старіє та втрачає свою актуальність. Це потрібно пам'ятати і враховувати автору дипломної роботи, досліджуючи сутність певного явища чи процесу, формуючи свою власну теоретичну позицію. Слід дотримуватись вимог до формування списку використаних джерел та вказувати науковий апарат (посилатись на джерела) при проведенні теоретичних дискусій та емпіричних досліджень.

2. Аналітичний рівень.

Зібраний, систематизований, проаналізований автором цифровий матеріал слід подавати в дипломній роботі в текстовій її частині у вигляді аналітичних таблиць, діаграм, графіків або виносити у додатки до дипломної роботи.

Вимоги до таблиць в текстовій частині:

- емпіричний матеріал слід зібрати за кілька (3-5 і більше) років;
- систематизація цифрового матеріалу здійснюється з врахуванням хронології;
- таблиці повинні бути аналітичними, а не інформаційними;
- автор повинен продемонструвати набуті навички застосування різноманітних методів аналізу, моніторингу, контролінгу, моделювання, оптимізації, фінансового контролю, фінансового планування та прогнозування, виявлення позитивних та негативних тенденцій, оцінки ефектів та ризиків, пошуку резервів;
- емпіричний матеріал повинен бути пов'язаний з текстом, проаналізований, з відповідними коментарями автора;
- в оформленні таблиць, ілюстративного матеріалу, додатків слід дотримуватись стандартних вимог;
- рівень емпіричних досліджень оцінюється як за кількістю таблиць, графіків, діаграм, додатків так і за якістю їх виконання.

3. Ілюстративний рівень.

Автору дипломного дослідження необхідно продемонструвати вміння систематизації результатів теоретичних досліджень, подання їх у вигляді схем, використання графічного методу емпіричних досліджень.

4. Фаховий рівень.

Проведене дослідження повинно відповідати спеціальності, демонструвати високий рівень професійних знань та навичок автора, оволодіння фінансовою термінологією, знання законодавчо-нормативної бази, вміння аналізувати явища та процеси, виявляти проблеми та аргументувати пропозиції щодо їх вирішення.

5. Новизна та обґрунтованість пропозицій.

Рівень дипломної роботи оцінюють за позиціями новизни, кількістю та обґрунтованістю пропозицій автора щодо вирішення поставлених в роботі проблем.

6. Апробація результатів дослідження.

Важливою вимогою до дипломних робіт за освітньо-кваліфікаційним рівнем

"Міністр" є апробація результатів здійсненого дослідження. Апробація результатів дипломного дослідження студентів здійснюється завдяки участі студентів у наукових конференціях, у роботі круглих столів, виступах на засіданнях наукового гуртка, публікації матеріалів.

7. Презентація результатів дослідження.

Презентація результатів дослідження здійснюється у формі виступу на публічному захисті в ДЕКУ з використанням слайдів чи роздаткового матеріалу, участі у дискусії. Тому підготовка до публічного захисту дипломної роботи здійснюється задовго до визначеної дати.

Завдання автора при написанні дипломної роботи значно полегшитися, якщо він для себе складе розширений (деталізований) робочий план, або конспект (проект) змістовної роботи зі скороченим викладом змісту розділів у тезисному вигляді з впаіленням основних моментів.

Зібраний матеріал потрібно викладати у логічній послідовності переходячи від простого (одиничного) до складного (загального).

Характерною ознакою наукового тексту є його цілісність, завершеність, логічна послідовність.

Можливими функціонально-синтактичними засобами вираження логічних зв'язків в дипломній роботі є:

- засоби, що вказують на послідовність (*насамперед, спочатку, отже, по-перше, по-друге*)
- засоби переходу від однієї думки до іншої (*раніше ніж ..., необхідно вивчати..., зупинитись на ..., необхідно розглянути..., перейдемо до...*)
- засоби причинно-наслідкового зв'язку (*крім того, таким чином, тому, відповідно до цього*)
- засоби заперечення (*в той час як, проте, але*)
- засоби, що підводять підсумок, формують висновок, фіксують результат (*підсумовуючи, отже, вищесказане дає підстави, слід зазначити ...*).

Культуру наукової мови визначають такі її якісні характеристики як **точність**, зокрема, це стосується формулювання думки, вірного використання термінології, відповідність заключень результатам проведених емпіричних досліджень, відповідність першоджерелам); **ясність** – думка повинна бути подана зрозуміло, доступно, доказово; **стилісність** – в роботі слід уникати обширних описів, публіцистичних відступів. Робота має в концентрованому виразі показати наукову ерудицію автора, його професійні якості, вміння виявляти проблеми та знаходити шляхи їх розв'язання.

Суттєвою вимогою до дипломної роботи є її відповідність особливостям стилю наукового викладу. Виклад матеріалу зазвичай здійснюють від третьої особи (автор пише..., на думку автора...), займенник „я” замінюють займенником „ми”.

Важливим в процесі формування рукопису наукового дослідження з оновлення є дотримання тісного взаємозв'язку теоретичних положень та емпіричних досліджень. Слід підтверджувати теоретичні положення результатами проведеного аналізу, а наведені цифрові дані в таблицях супроводжувати аналізом та висновками дослідника.

Структура дипломної роботи повинна бути наступною:

- титульний аркуш
- супровідні документи
- анотація
- зміст
- перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів (за необхідності)
- вступ
- перший розділ (теоретичний)
- другий розділ (аналітичний)
- третій розділ (конструктивний, практичний)
- висновки
- список використаних джерел
- додатки (за умов необхідності та наявності).

Структура дипломної роботи визначається складністю проблеми, метою і завданнями дослідження та попередньо формується в процесі складання, уточнення, затвердження плану.

Титульний аркуш дипломної роботи містить: найменування міністерства, якому підпорядкований вищий навчальний заклад; найменування вищого навчального закладу, факультету та кафедри, де виконано дипломну роботу; тему дипломної роботи; шифр і найменування спеціальності; освітньо-кваліфікаційний рівень ("магістр"); магістерська програма; шифр групи, прізвище, ініціали та підпис студента; науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали і підпис наукового керівника, а також консультанта (за наявності); відмітку про допуск до захисту, дата, прізвище, ініціали та підпис завідувача випускової кафедри; місто, рік (додаток Г1-Г2).

Зміст подають на початку роботи. У ньому вказують назви структурних складових роботи, послідовно перелічені назви всіх розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів (якщо вони мають заголовки), назви додатків і номери сторінок, які містять початок матеріалу. В змісті можуть бути перелічені номери й назви ілюстрацій і таблиць із зазначенням сторінок, на яких вони вміщені. Скорочення або наведення назви за іншою редакцією, послідовністю і підпорядкованістю порівняно з текстом не дозволяється (додаток Д).

Анотація виконується українською й англійською мовами і містить відомості про автора, назву дипломної роботи, освітньо-кваліфікаційний рівень та спеціальність, за якими вона виконується, місце і рік захисту, стислий виклад змісту та результатів дослідження (додаток Е).

Перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів. Усі прийняті у роботі малопоширені умовні позначення, символи, одиниці, скорочення і терміни пояснюють у переліку, який вміщують безпосередньо після змісту, починаючи з нової сторінки. Незалежно від цього за першої появи цих елементів у тексті роботи наводять їхню розшифровку.

Перелік друкують двома колонками, в яких зліва за абеткою наводять, наприклад, скорочення, справа - їхню детальну розшифровку. Якщо в роботі

спеціальні терміни, скорочення символи, позначення тощо повторюються менше, ніж три рази, перелік не складають, а їхню розшифровку наводять у тексті при першому згадуванні.

Текстова частина роботи складається зі вступу, розділів, підрозділів (основної частини), висновків.

Вступ до дипломної роботи за ОКР “Марістр” - відповідальна частина роботи, з якої розпочинається її текстова частина. Зазвичай до написання вступу приступають після завершення виконання інших складових дипломної роботи. При написанні вступу автору доречно звернутись до раніше виконаного обґрунтування вибору теми дипломної роботи, оскільки послідовність викладу матеріалу в них схожа.

У вступі необхідно:

1) здійснити постановку проблеми, коротко викласти зміст сучасного стану проблеми, вказуючи вирішені та невирішені завдання, наукові підходи, що існують у цій галузі, світові тенденції вирішення проблеми та її завдань, обґрунтувати актуальність обраної теми, доцільність та значимість проведення наукового дослідження;

2) проаналізувати рівень та сучасний стан дослідження проблеми вітчизняними та зарубіжними дослідниками, вказавши імена тих з них, хто вніс вагомий вклад в її розробку загальним або окремими списками в алфавітному порядку за першою літерою прізвища;

3) сформулювати мету та завдання дослідження. При формулюванні мети не слід повинати слова «дослідження»..., «вивчення...», зважаючи на те, що ці слова пов'язують на засіб досягнення мети, а не на саму мету.

Наприклад, мета дипломної роботи „ Роль податкової системи в соціально – економічному розвитку української держави” може бути сформована наступним чином – „... комплексний аналіз концептуальних та прагматичних основ реалізації податкової системи України, виявленні переваг та недоліків вітчизняних фіскальних технологій з метою підвищення їх ефективності, окреслення ймовірних шляхів реформування як соціально – економічного важеля реформування економіки України”.

Завдання дослідження формують з урахуванням складеного та погодженого з науковим керівником, затвердженого на засіданні кафедри плану дипломної роботи.

4) визначити об’єкт дослідження - це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію і обране для вивчення. В об’єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження. Саме на неї спрямована основна увага дослідника, оскільки предмет дослідження визначає тему дипломної роботи, яка зазначена на титульному аркуші як її назва.

5) вказати методологічну, теоретичну та фактологічну основу дипломного дослідження;

Методологічною основою дослідження є Конституція України, законодавча та нормативно – правова база з обраного напрямку та методи дослідження.

Перераховують методи дослідження, які застосовано в проведеному дипломному дослідженні для досягнення його її мети. Такими методами можуть, зокрема, бути методи теоретичного наукового пізнання: абстракції, переходу від абстрактного до

конкретного, ідеалізації та формалізації, індукції і дедукції, історичний, логічний; та методи емпіричного дослідження: системного аналізу, структурний, порівняльний, факторний, математико-статистичний методи, метод порівнянь, економіко-математичного моделювання, оптимізації та інші.

У науковому пізнанні виокремлюють два рівні: теоретичний та емпіричний. Методологія наукових досліджень розрізняє такі методи наукового пізнання: загальнонаукові та конкретно-наукові (емпіричні).

Загальнонаукові методи використовують в теоретичних та емпіричних дослідженнях. Вони включають до свого складу аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію, абстрагування, моделювання, конкретизацію, системний аналіз. До конкретно-наукових (емпіричних) методів відносять теоретичні та методичні прийоми наукових досліджень. Теоретичними прийомами є використання теоретичного доробку певної науки та створення нових теорій. Методами теоретичних прийомів наук є метод формалізації, аксіоматичний та гіпотетичний методи, та ін.

До методичних прийомів конкретно-наукових досліджень відносять спостереження, експеримент, впровадження результатів дослідження у практичну діяльність, розрахунково-аналітичні методи, методи економіко-математичного моделювання та оптимізації.

Теоретичною основою дипломної роботи є монографії, публікації у фахових періодичних виданнях, реферативні збірники, матеріали наукових та науково-практичних конференцій, навчальна література.

Фактологічну базу емпіричних досліджень складають дані статистичних збірників, аналітичні дані центральних відомств, планові та звітні дані підприємств, організацій (вказується яких саме та за які роки).

6) визначити наукову новизну отриманих результатів. Чітко сформулювати наукові положення, які доповнені, поглиблені, досліджені автором роботи, пропозиції, запропоновані автором самостійно, рекомендовані автором уточнення та рекомендації прикладного характеру;

7) відмітити практичну значущість отриманих результатів. В дипломній роботі подають відомості про практичне використання одержаних дослідником результатів, або рекомендацій щодо їх використання;

8) дати інформацію про апробацію результатів роботи та публікації автора;

9) дати загальну характеристику структури та обсягу роботи.

Основна частина дипломного дослідження складається з розділів і параграфів.

В першому розділі висвітлюють теоретичні, політико-правові організаційні, управлінські та історико-філософські аспекти обраної теми. Цей розділ є результатом ґрунтовного аналізу теоретичної та методологічної бази дослідження.

В другому розділі проводиться ґрунтовний аналіз фактичного стану досліджуваної проблеми з використанням статистичних даних та показників роботи функціональних підрозділів податкової і митної служб.

Третій розділ повинен містити обґрунтування шляхів, заходів, пропозицій дослідника, що базуються на проведеному в другому розділі аналізі, розрахунок економічної ефективності, пошук оптимізаційних рішень, економіко-математичні моделі.

В кінці кожного розділу подають короткі висновки (обсягом не більше 1 сторінки).

Висновки розміщують безпосередньо після основної частини, починаючи з нової сторінки. У них наводять отримані автором особисто основні наукові результати, які розкривають ступінь досягнення мети та завдань дипломної роботи, їхню наукову, економічну і соціальну значущість, вказують позитивні та негативні сторони запропонованих рішень, порівняння з відомими розв'язками, формулюють рекомендації щодо наукового і практичного використання здобутих результатів.

Текст висновків доцільно поділяти на пункти. Висновки подають стисло і лаконічно. Спочатку коротко оцінюють стан проблем, піднятих автором в дипломному дослідженні. Висновки повинні відображати результати виконаних досліджень в усіх підрозділах основної частини роботи та бути відповіддю на поставлені завдання у вступі. Далі розкривають шляхи розв'язання виявлених автором проблем. **Важливим критерієм оцінки якості рівня дослідження є глибина, глибина та значимість пропозицій автора.**

Перелік використаних джерел містить перелік джерел, з яких у роботі використано матеріали і на які є посилання у тексті. Цей перелік починають з нової сторінки, надаючи бібліографічні описи в порядку, за яким вони вперше згадуються у тексті або в алфавітному порядку з їхньою наскрізною нумерацією.

Додатки вміщують матеріал, який:

- а) є необхідним для повного висвітлення теми, але внесення його до основної частини може порушити впорядкований і логічний виклад тексту роботи;
- б) не може бути послідовно розміщений в основній частині роботи через великий обсяг або способи відтворення;
- в) підтверджує апробацію та впровадження результатів досліджень.

У додатках доцільно вміщувати допоміжні ілюстрації, таблиці, а також матеріали, які через великий обсяг, специфіку викладення або форму подання не можуть бути внесені до основної частини (оригінали фотографій, проміжні математичні докази, формули, розрахунки, таблиці допоміжних цифрових даних, інструкції, методики, опис комп'ютерних програм, первинні документи або їхні копії тощо).

4. Організація виконання дипломної роботи

У відповідності до визначених термінів науковий керівник дипломної роботи та заступник кафедри здійснюють контроль за виконанням дипломної роботи, а студент несе персональну відповідальність за дотримання термінів її виконання з урахуванням календарного графіка.

Кафедра поєднує складася та затверджує графік консультацій професорсько-викладацького складу. У визначені графіком дні і години наукові керівники проводять консультації для студентів.

В межах визначених термінів студент подає науковому керівнику підготовлені розділи дипломного дослідження.

Після перевірки науковим керівником розділи дипломної роботи з зауваженнями та рекомендаціями щодо покращення та подальшої роботи, повертаються

виконавцям. Повністю виконана та оформлена у відповідності до типових вимог дипломна робота подається студентом на відзив науковому керівнику.

На завершальній стадії підготовки дипломних робіт кафедра організовує попередній захист робіт випускників поточного року на предмет їх відповідності вимогам галузевого стандарту до робіт такого виду, наявності та якості роздаткових матеріалів, перевірки ерудованості автора.

Допущена комісією з попереднього захисту дипломна робота разом з усіма необхідними супровідними документами переплітається, підписується її автором, науковим керівником, завідувачем кафедри.

Студент, консультуючись з науковим керівником готує доповідь на захист в ДЕКУ, у визначені розкладом дні з'являється на публічний захист дипломної роботи в ДЕКУ.

Окрім організації виконання дипломних робіт кафедрою, важливою компонентною успішної підготовки та захисту робіт є організація виконання дипломного дослідження її автором. Остання повинна передбачити глибоке опрацювання законодавчо-нормативних, методично-інструктивних матеріалів, монографічної, періодичної економічної, навчальної літератури, збір та обробку цифрового матеріалу. Така робота триває від вибору теми та складання плану дипломної роботи до дати захисту в ДЕКУ.

4.1. Загальні принципи оформлення дипломної роботи

Як правило, дипломна робота спочатку виконується у чорновому варіанті. Лише після узгодження з науковим керівником дискусійних і сумнівних моментів, врахування зауважень і усунення недоліків, удосконалення структури викладу матеріалу приступають до виконання чистового варіанту.

У викладі матеріалу важливо дотримуватись принципу пропорційності, який полягає у дотриманні пропорцій між обсягами окремих частин роботи. При цьому на обсяг вступу відводиться 3 – 4 сторінки, на основну частину роботи 80 – 100 сторінок, на титульний лист і зміст роботи – по одній сторінці, висновки – 5 – 7 сторінок.

Структурні елементи «ЗМІСТ», «АНОТАЦІЯ», «ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ», «ВСТУП», «ВИСНОВКИ», «ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ» не нумерують, а їхні назви правлять за заголовки структурних елементів. Кожний структурний елемент, а також розділ починають з нової сторінки, у кінці назви крапка не ставиться.

Розділи і підрозділи повинні мати заголовки, а для пунктів і підпунктів вони не обов'язкові. Заголовки структурних елементів роботи та заголовки розділів слід розташовувати посередині рядка і друкувати напівжирним (bold) шрифтом великими літерами без крапки в кінці, не підкреслюючи.

Приклад:

РОЗДІЛ І

НАУКОВО – ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРИРОДИ ТА ПРОБЛЕМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАРУБІЖНИХ ПОДАТКОВИХ СИСТЕМ

Заголовки підрозділів, пунктів і підпунктів слід починати з абзацного відступу та друкувати напівжирним (bold) шрифтом маленькими літерами, крім першої великої, не підкреслюючи, без крапки в кінці.

Приклад:

2.1. Аналіз та оцінка структури податкових систем зарубіжних країн

Якщо заголовок складається з двох і більше речень, то їх розділяють крапкою. Перенесення слів у заголовку розділів не допускається. Відстань між заголовком і подальшим чи попереднім текстом має бути не менше, ніж два рядки. Відстань між описками рядків заголовка, а також між двома заголовками потрібно зробити, як у тексті. Не допускається розмішувати назву розділу, підрозділу, а також пункту й підпункту в нижній частині сторінки, якщо після неї розміщено тільки один рядок тексту.

Абзаційний відступ має бути однаковим впродовж усього тексту роботи і оформлювати п'яти знакам.

Сторінки роботи слід нумерувати арабськими цифрами, додержуючись окремій нумерації впродовж усього її тексту. Ілюстрації й таблиці, розміщені на окремих сторінках, вносять до загальної нумерації сторінок.

Розділи, підрозділи, пункти, підпункти роботи слід нумерувати арабськими цифрами. Розділи повинні мати порядкову нумерацію в межах викладення суті роботи і позначатися арабськими цифрами без крапки, наприклад, 1, 2, 3 і т. д. Підрозділи повинні мати порядкову нумерацію в межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, відокремлених крапкою.

Після номера підрозділу крапку ставлять, наприклад, 1.1., 1.2. і т. д. Пункти повинні мати порядкову нумерацію в межах кожного розділу або підрозділу. Номер пункту складається з номера розділу і порядкового номера пункту або з номера розділу, порядкового номера підрозділу та порядкового номера пункту, відокремлених крапкою. Після номера пункту крапку ставлять, наприклад, 1.1., 1.2., або 1.1.1., 1.1.2. і т. д. Номер підпункту складається з номера розділу, порядкового номера підрозділу, порядкового номера пункту і порядкового номера підпункту, відокремлених крапкою, наприклад, 1.1.1.1., 1.1.1.2., 1.1.1.3. і т. д. Після номера підпункту крапку ставлять.

Першою сторінкою роботи є титульний лист, який включають до загальної нумерації сторінок. На ньому номер сторінки не ставлять.

На другій сторінці розміщують зміст дипломної роботи. Зверху потрібно

написати: ЗМІСТ, нумерацію сторінки не проставляти.

Із сторінки 3 розпочинається виклад тексту роботи. Номер сторінки проставляють у правому верхньому куті без крапки в кінці.

Всі аркуші, на яких розміщені такі структурні частини роботи як зміст, вступ, висновки, список використаних джерел, додатки нумерують звичайним чином. Не нумерують лише їх заголовки, тобто не можна друкувати „І. ВСТУП” або „4. ВИСНОВКИ”.

4.2. Оформлення таблиць та ілюстрацій

Дипломна робота може бути допущена як до попереднього захисту на кафедрі, так і до захисту в ДІКу лише за умови високого її аналітичного та ілюстративного рівня. Для аналізу необхідно використовувати таблиці та ілюстрації, зокрема схеми, графіки, діаграми тощо. Цифровий матеріал, як правило, оформляють у вигляді таблиць. Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею симетрично до тексту. Назву і слово „Таблиця” починають з великої літери. Назву не підкреслюють. В дужках над змістом таблиці вказують одиниці виміру.

Заголовки граф повинні починатися з великих літер, підзаголовки- з маленьких, якщо вони складають одне речення із заголовком, і з великих, якщо вони є самостійними.

Приклад побудови таблиці:

Заголовок таблиці						Таблиця _____
Головка таблиці						Заголовки граф
						Підзаголовки граф
Рядки						
Боковик таблиці			Графи (колонки)			

Таблиці нумерують послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) в межах розділу. В правому верхньому куті над відповідним заголовком таблиці розміщують напис „Таблиця” із зазначенням номера. Номер таблиці повинен складатися з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, наприклад: „Таблиця 2.5” (п'ята таблиця другого розділу).

Наприклад:

Таблиця 1.2

Показники роботи з особовим складом в системі митних органів

Назва показника	1.07. 2005	1.07. 2006	1.01.2007	1.01.2008
Фактична чисельність, осіб	17928	18234	18334	18477
Прийнято, осіб	3192	631	1625	4634

Випилено, осіб	2643	1132	1552	2983
з них - в порядку переведення в інший котрий орган	2177	849	975	2234
Повищено кваліфікацію, осіб	1710	2334	4813	5251
з них керівників структурних підрозділів	507	737	1622	1750
Випилено дисциплінарних стягнень з них:	539	627	1202	1086
оголошено догану	214	219	418	331
попереджено про неповну службу	253	64	116	120
Проведено службових розслідувань	94	132	247	203

Примітка. Складено автором за даними [79-80, 82,83].

Ілюстрації позначають словом „Рис” і нумерують послідовно в межах розділу (з винятком ілюстрацій, поданих у додатках). Номер ілюстрації повинен складатися з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка. Наприклад, Рис.1.1. (перший рисунок першого розділу). Номер ілюстрації, її назва і відповідальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією. Якщо у роботі є тільки одна ілюстрація, то її нумерують за загальними правилами.

Наприклад:

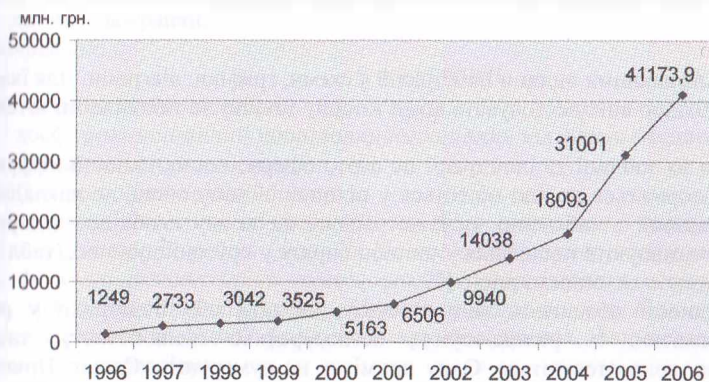

Рис. 2.1. Динаміка надходження до Державного бюджету доходів, забезпечених ДМСУ [30]

Наприклад:

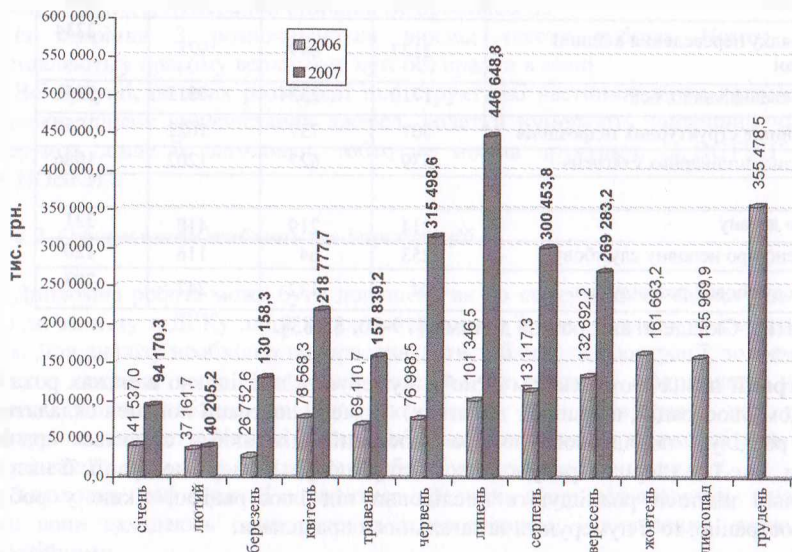

Рис. 2. 3. Суми митних платежів, нарахованих по ВМД, але не сплачених суб'єктами ЗЕД до Держбюджету на підставі рішень судів, у 2006-2007 рр. [150: с.23]

Найбільш вживаними видами ілюстрацій є схеми, графіки, діаграми. Для їхнього виконання необхідно використовувати комп'ютерну техніку та типові комп'ютерні програми.

Посилання на таблиці та ілюстрації не варто оформляти як самостійні фрази, в яких лише повторюється те, що міститься у підписі. У тому місці, де викладається матеріал, пов'язаний з таблицею чи ілюстрацією, на якому необхідно зосередити увагу читача, розміщують посилання у вигляді виразу у круглих дужках „(табл. 2.5)” або зворот типу: „... як видно з рис.1.1”.

За необхідності пояснення змісту тексту, таблиці або ілюстрації у роботі вміщують примітки. Їх розташовують безпосередньо після тексту, таблиці, ілюстрації, яких вони стосуються. Одну примітку не нумерують. Слово “Примітка” друкують з великої літери з абзацного відступу, не підкреслюють, після слова “Примітка” ставлять крапку і з великої літери в тому самому рядку подають текст примітки. Текст примітки слід друкувати келлем 12 з одинарним інтервалом.

Приклад:

Примітка. Розраховано автором за даними [3,125].

Деякі примітки нумерують послідовно арабськими цифрами з крапкою. Після слова «Примітки» ставлять двокрапку і з нового рядка з абзацу після номера примітки з великої літери подають текст примітки.

Приклад:

Примітки:

1. За даними Держкомстату України.
2. За станом на 1.01.2007 р.

4.3. Написання формул

При необхідності використовують формули. Їх виділяють з тексту вільними рядками. Над і під кожною формулою потрібно залишити не менше одного вільного рядка. Якщо рівняння чи формула не вміщаються в одному рядку, їх слід перенести після знака рівності (=) або після інших розділових знаків (+, -, :). Невеликі і складні формули, що не мають самостійного значення, вписують всередині рядків тексту.

Пояснення значень символів і числових коефіцієнтів подають безпосередньо під формулою в тій послідовності, в якій вони наведені у формулі. Значення кожного символу і числового коефіцієнта треба подавати з нового рядка, який починають зі слова „де“ без двокрапки.

Наприклад,

$$Y = k \cdot T \cdot \text{ВВП} \quad (1.1)$$

III- податкові надходження,

k- коефіцієнт залежності податкових надходжень від норми оподаткування,

T- норма оподаткування в країні,

ВВП –валовий внутрішній продукт.

Нумерувати слід лише ті формули, на які є посилання у наступному тексті. Формули у дипломній роботі (якщо їх більше однієї) нумерують у межах розділу. Номер формули складається з номера розділу і порядкового номера формули в розділі, між якими ставлять крапку. Номери формул пишуть біля правого берега аркуща на рівні відповідної формули в круглих дужках, наприклад: (2.3) (третя формула другого розділу).

4.4. Посилання на використані джерела

При написанні дипломної роботи студент повинен робити посилання на використані літературні джерела. Посилання робляться тоді, коли в тексті використовують цитати чи вислови, переповідається своїми словами думка того чи іншого автора, наводяться цифри і факти, використовуються таблиці або ілюстрації з певного джерела тощо. Вони дають необхідну інформацію щодо процитованого матеріалу, допомагають з'ясувати його зміст, мову тексту, а також дають змогу відшукати документи і перевірити їх достовірність.

Загальні вимоги до цитування:

- текст цитати береться в лапки і наводиться дослівно;
- цитування повинно бути повним (у випадку пропуску слів в цитаті ставляться три крапки), без перекручень думок автора;
- кожна цитата повинна мати посилання на джерело;
- при непрямому цитуванні слід також посилатись на джерело, а думка автора повинна передаватись максимально точно.

Посилання в тексті дипломної роботи роблять згідно їх переліку у квадратних дужках [2 - 25], або з посиланням лише на одне джерело [25].

Посилатися слід на останні видання публікації. Якщо посилаються на джерело з великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць чи формул з джерела, на які робиться посилання у дипломній роботі [26, 492].

На всі ілюстрації, формули та таблиці у роботі повинні бути посилання в тексті. Посилання на них вказують порядковим номером. Наприклад,

Ілюстрації - "рис.1.1";

"... у формулі 2.5";

"... в табл.2.5".

У повторних посиланнях на таблиці та ілюстрації пишуть скорочено слово "дивись", наприклад: "(див.табл.3.2)". При цьому слово "таблиця" в тексті пишуть скорочено.

Посилаючись на джерело слід мати на увазі, що кількість посилань має бути оптимальною, тобто не надто надмірною чи мізерною. Загальний обсяг огляду літератури не повинен перевищувати 20% обсягу основної частини дипломної роботи. Не рекомендується робити більше 2 посилань на сторінку, а також посилатися на одне джерело більше 3-х разів.

Пояснення за окремими даними, наведеними у тексті або таблицях, **допускається оформляти виносками**. Виноски позначають нарядковими знаками у вигляді арабських цифр (порядкових номерів). Нумерація виносок є окремою для кожної сторінки. Знаки виноски проставляють безпосередньо після того слова, числа, символу чи речення, до якого дають пояснення, та перед текстом пояснення.

Текст виноски вміщують під таблицею або в кінці сторінки й відокремлюють від таблиці або тексту лінією завдовжки 30 - 40 мм, проведеною в лівій частині сторінки. Текст виноски починають з абзацного відступу і друкують кеглем 12 з мінімальним міжрядковим інтервалом.

4.5. Формування списку використаних джерел

Список використаних джерел розміщують після висновків. У списку повинні наводитись лише ті джерела, які дійсно використовувались автором при написанні дипломної роботи.

Перелік джерел бажано розміщувати в списку одним із таких способів:

- в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків;
- в порядку появи посилань у тексті (найбільш зручний для користування);

у хронологічному порядку.

Що стосується останнього варіанта, то він передбачає розміщення джерел у певному порядку: спочатку законодавчі та нормативні документи, постанови уряду, укази Президента, далі автори і заголовки у алфавітному порядку, в кінці (за винятком) іноземні автори. При цьому спочатку вказується прізвище автора, його ініціали (якщо авторів більше 3-х, вказується тільки назва книги), далі назва праці, її тип (підручник, навчальний посібник, словник тощо), місце видання, назва видавництва, рік видання. Якщо йдеться про статтю у часописі, то схема запису така: автор, назва статті чи публікації, назва видання, рік, номер сторінки; для газети: автор, назва публікації, назва видання, дата виходу. Слід наголосити, що назва джерел подається тією мовою, якою вони видані. Не потрібно перекладати їх українською.

4.6. Оформлення додатків

Додатки оформляються як продовження дипломної роботи на наступних її сторінках або у вигляді окремої частини, розміщуючи їх у порядку появи посилань у тексті.

Додаток повинен мати заголовок. Він пишеться угорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком великими літерами з першої великої пишуть (друкують) слово "Додаток ___" і велика літера, що позначає додаток.

Позначаючи послідовно додатки великими літерами української абетки. Із нумерації слід виключити літери І, Є, З, І, Й, О, Ч, Ь. Наприклад, Додаток А, Додаток Б. Один додаток позначається як "Додаток А", при оформленні додатків окремою частиною на окремому аркуші пишуть (друкують) великими літерами слово "ДОДАТКИ".

За необхідності текст додатків може поділятися на розділи, підрозділи, пункти і підпункти, які слід нумерувати в межах кожного додатка відповідно до вимог. У такому разі перед кожним номером ставлять позначення додатка (літеру) і крапку, наприклад: А.2 – другий розділ додатка А; Г.3.1 – підрозділ 3.1 додатка Г; Д.4.1.2 – пункт 4.1.2 додатка Д; Ж.1.3.3.4 – підпункт 1.3.3.4 додатка Ж.

Ілюстрації, таблиці, формули та рівняння, що є у тексті додатка, слід нумерувати в межах кожного додатка, наприклад: рисунок Г.3 – третій рисунок додатка Г; таблиця А.2 – друга таблиця додатка А; формула (А.1) – перша формула додатка А. Якщо в додатка одна ілюстрація, одна таблиця, одна формула, одне рівняння, то їх також нумерують, наприклад: рисунок А.1, таблиця А.1, формула (А.1).

В посиланнях у тексті додатка на ілюстрації, таблиці, формули, рівняння рекомендується писати: «...на рисунку А.2...», «...на рисунку А.1...» – якщо рисунок єдиний у додатка А; «...в таблиці Б.3...» або «...в табл. Б.3...»; «...за формулою (В.1)...», «...у рівнянні Г.2...».

Переліки, примітки і виноски в тексті додатка оформляють та нумерують відповідно до вимог оформлення тексту роботи. Джерела, що цитують тільки у додатках, мають розглядатися незалежно від тих, які цитують в основній частині роботи, і мають бути перелічені наприкінці кожного додатка.

Форма цитування, правила складання переліку посилань і виноска повинні бути аналогічними до прийнятих в основній частині роботи. Перед номером цитати і відповідним номером у переліку посилань та виносках ставлять позначення додатка.

Якщо у роботі як додаток використовується документ, який має самостійне значення і оформляється згідно з вимогами до документа цього виду, то його копію вміщують у роботі без змін в оригіналі. Перед копією документа вміщують аркуш, на якому посередині друкують слово «Додаток__» і його назву (за наявності), праворуч у верхньому куті аркуша проставляють порядковий номер сторінки. Сторінки копії документа нумерують, продовжуючи наскрізну нумерацію сторінок роботи (не займаючи власної нумерації сторінок документа).

5. Типові помилки і недоліки при написанні дипломної роботи

1. Дипломна робота – це комплексне дослідження певної проблеми, що ґрунтується на вимогах і завданнях, висунутих перед теорією і практикою господарювання використанням нових економічних методів. Тому важливо, щоб вона мала елементи наукової новизни. Потрібно оптимально поєднати теоретичні аспекти досліджуваної проблеми з практикою організації, дати ґрунтовний аналіз та оцінку вітчизняного та зарубіжного досвіду її ефективного розв'язання.

2. Дипломна робота - не є безпосереднім переписуванням монографій, підручників, статей у періодичних виданнях. Зібраний матеріал повинен бути узагальненим, проаналізованим, творчо переосмисленим з обов'язковим авторським баченням проблеми.

Виклад потрібно здійснювати своїми словами, уникаючи незрозумілих термінів і складних мовних зворотів.

3. Викладати матеріал у дипломній роботі потрібно логічно, уникати використання неупорядкованого, несистематизованого матеріалу, застарілих даних.

Усі цифри і факти повинні бути вивірені і на них мають робитися посилання у текстовій частині.

Таблиці і рисунки повинні мати назву і бути пронумерованими для зручності посилання на них. Вони повинні також мати посилання на джерела, з яких цей матеріал взято.

4. Особливо багато погрішностей допускається студентами при опрацюванні іноземної літератури, оформленні списку використаних джерел і посилань на літературні джерела. При формуванні списку літератури потрібно керуватися правилами запису оформлення.

5. Працюючи над науковими роботами зарубіжних авторів потрібно уникати вживання важкозрозумілих слів іноземного походження. Краще їх замінити словами - детермінантами (тобто такими, що передають їх суть українською мовою).

Якщо виникає потреба звернутися до іноземної літератури, то доцільно у тексті детально переказати її зміст своїми словами без дослівного цитування і зробити посилання.

6. Дипломна робота обов'язково має мати зміст, текстова частина повинна бути узгоджена з планом, а її оформлення відповідати всім вищезгаданим вимогам.

7. Потрібно уникати граматичних і стилістичних помилок, русизмів, неточного

ситуація першоджерел. Щодо останньої вимоги то цілком можливою є ситуація, за якої порушується (втрачається) номер першоджерела. Щоб уникнути цього, посилаючись на джерело, радимо вписувати повну назву літературного джерела до тих пір, доки не буде сформований остаточний варіант списку використаних джерел. Можна також назву літературного джерела вписувати на окремих карточках. Це полегшить роботу при формуванні списку використаних джерел та його поповненні в подальшій роботі над новими джерелами.

8. Мають місце випадки, коли робота її автором виконується посліхом, з використанням недостатньої кількості літературних джерел, без посилань на них у спеціальній частині роботи, без достатньо аргументованих вступу і висновків, а також не відповідає іншим вимогам, що ставляться до дипломних робіт, що наведені вище.

У разі виявлення плагіату (дослівного переписування робіт) двома або більше авторами дипломних робіт, такі роботи до перевірки не приймаються і до захисту кафедрою не допускаються.

9. Дипломна робота повинна бути структурно витримана: не повинно виникати помітних розбіжностей у обсягах окремих параграфів, розділів.

Типові помилки студентів при написанні дипломних робіт

Неправильно	Правильно
проводити аналіз складає 25 %	здійснювати аналіз, аналізувати становить 25%
область	галузь (в укр. мові <i>область</i> – лише адміністративна одиниця, наприклад Тернопільська область)
пілісу, сектору (чого?) слідуючі	поліса, сектора (чого?) такі, ці.
продаж (Родовий відмінок множини)	продажів (Родовий відмінок множини)
В повному об'ємі любий	у повному обсязі будь-який
комісія по розслідуванню	комісія для розслідування / з розслідування
діяти по обставинах	діяти залежно від обставин /за обставинами
по постанові	за постановою, за ухвалою
по бажанню	за бажанням
розходження по контракту	розбіжності за контрактом
по спеціальності	за спеціальністю, за фахом
по підсумках	за підсумками
по сумісництву	за сумісництвом
комісія по питаннях	комісія з питань
по мірі можливостей	У міру можливостей
міроприємства	заходи
по крайній мірі	принаймні, щонайменше

при участі	за участю
при наявності	за наявності
так як	оскільки
дякуючи йому	завдяки йому
не дивлячись на.....	незважаючи на.....
по необхідності	через необхідність
являється	є
у даній (роботі, статті)	у цій (роботі, статті)

6. Супровідні документи до дипломної роботи

Пакет супровідних документів до дипломної роботи включає:

- завдання на виконання дипломної роботи;
- відзив наукового керівника;
- зовнішня рецензія;
- замовлення на виконання дипломної роботи; (додаток Ж)
- довідку про впровадження (і довідку про апробацію) (додаток З);
- анотацію (на українській та англійській мовах).

Супровідні документи зшиваються з дипломною роботою (після титульної сторінки) але до нумерації обсягу роботи не включаються.

7. Підготовка до захисту дипломної роботи

Підготовка до захисту дипломної роботи включає такі складові:

- прочитання автором дипломної роботи в повному обсязі чистового варіанту та усунення можливих технічних і редакційних помилок;
- підписання дипломної роботи автором на титульному аркуші та на останній сторінці її текстової частини;
- подання дипломної роботи після її завершення науковому керівнику для одержання його письмового відзиву;
- підписання дипломної роботи науковим керівником на титульному аркуші в разі її допуску до захисту;
- формування ілюстративного матеріалу до дипломної роботи про основні результати виконаного дослідження на її публічний захист;
- проходження попереднього захисту на кафедрі;
- подання дипломної роботи на рецензування та формування пакету супровідних документів;
- допуск до захисту дипломної роботи керівником магістерської програми, завідувачем кафедри.

Ілюстративний матеріал може готуватись у вигляді:

- а) роздаткового матеріалу;
- б) плакатів (листів з набором таблиць, схем, діаграм, графіків);

н) слайдів.

Зміст роздаткового матеріалу обговорюється та погоджується з науковим керівником, виготовляється та підшивається у папки, кількість яких відповідає кількості членів ДЕКу плюс 1(для автора). До кожної папки з роздатковим матеріалом додається титульний аркуш.

Попередній захист дипломної роботи відбувається на кафедрі у відповідності до затверджених графіків та складу комісії з числа професорсько-викладацького складу кафедри в розрізі магістерських програм.

На розгляд комісії з попереднього захисту студенту особисто необхідно подати дипломну роботу в завершеному чистовому варіанті (не переплетену), роздатковий матеріал, та відзив наукового керівника.

За результатами попереднього захисту дипломної роботи комісія в протоколі попереднього захисту робить запис “до захисту” або “на допрацювання”.

Дипломні роботи, що рекомендовані до захисту, подаються на зовнішнє рецензування (можливо: за місцем стажування, місцем роботи автора; керівнику підприємства, установи, організації, діяльність яких співзвучна обраній темі дослідження.)

Дипломна робота, що рекомендована до захисту зшивається разом з супровідними документами, та подається на підпис завідувачу кафедри.

8. Захист дипломної роботи

Порядок захисту дипломних робіт визначено „Положенням про державні екзаменаційні комісії”.

Дати захисту визначаються графіком засідань ДЕКу, затвердженим першим проректором, начальником навчального управління університету та доводяться до кафедри, членів ДЕКу та випускників поточного року.

Процедура захисту дипломної роботи складається з:

- представлення головою ДЕКу (або його заступником) дипломної роботи, що виноситься на захист, озновлення зі змістом супровідних документів;

- доповідь автора (до 10 хв.);

- відповіді автора на запитання голови, членів ДЕКу та присутніх на захисті.

В доповіді автора дипломного дослідження необхідно розкрити актуальність теми, мету роботи, об'єкт, предмет, наукову новизну та практичну цінність дипломної роботи, конкретні висновки та пропозиції. При цьому важливо ілюструвати, підкріплювати твердження автора, посиляючись на роздатковий матеріал, або демонструючи слайди.

Під час захисту ведеться протокол засідання ДЕКу. Після закінчення захисту робіт на закритому засіданні ДЕКу обговорюються підсумки, виносяться рішення щодо оцінки знань, результатів виконаних дипломних робіт щодо присвоєння кваліфікації. Рішення державної екзаменаційної комісії оголошується їх головою в той же день. У випадку, коли випускник не згідний з оголошеною оцінкою, він має право на апеляцію, яка подається в ДЕКу в день захисту.

Автори найкращих дипломних робіт за рішенням ДЕКу можуть отримати

рекомендацію в аспірантуру. Після захисту дипломної роботи передаються кафедрою на зберігання в архів.

Випускники, які виконали навчальний план, але не захистили дипломної роботи та випускники, які одержали незадовільні оцінки за результатами захисту в ДЕК, відраховуються з університету без видачі диплому магістра, з отриманням академічної довідки. Дипломна робота може бути повторно захищена протягом наступних трьох років з попереднім поновленням її автора в університеті.

9. Критерії оцінювання результатів захисту дипломної роботи

Якість виконання та успішність захисту дипломної роботи оцінюють за чотирибальною системою.

Відмінно виставляється у випадку, коли робота є бездоганною в усіх відношеннях, студент вільно володіє матеріалом обраної теми, оперує економічними термінами, використовує і дає критичну оцінку широкого кола наукової літератури, здійснює самостійний аналіз опрацьованого матеріалу, використовує сучасні теорії та методи наукових досліджень, вміло поєднує теоретичні положення з практикою, його доповідь стисла, логічна, проголошена вільно, відповіді на запитання правильні і стислі, автор має наукові публікації за темою дипломної роботи.

Добре виставляється за ґрунтовно виконану роботу, сумлінну підготовку до захисту і вмілий виклад матеріалу та достатній рівень знань, однак на захисті студент допускав певні неточності в трактуванні окремих проблем, використав достатню кількість літературних джерел, його доповідь логічна, проголошена вільно, відповіді на запитання в основному правильні і стислі, автор має наукові доробки за темою дипломного дослідження.

Задовільно виставляється, якщо студент орієнтується в даній темі, але не може без допомоги зробити висновки, пов'язати теоретичні узагальнення з практикою, відчуває значні труднощі в стислому логічному викладі проблем, не всі його відповіді на запитання правильні або повні.

Незадовільно виставляється у випадку, коли студент, навіть маючи непоганий письмовий варіант роботи, не орієнтується в питаннях теми, не володіє необхідними поняттями, не опанував мінімум наукової літератури, не володіє матеріалом обраної теми дипломного дослідження, аналіз виконано поверхнево, робота носить описовий характер, є суттєві недоліки в оформленні роботи, відповіді на запитання членів ДЕК неточні, неповні або відсутні.

Тема 6. Ефективність наукових досліджень у вищій школі.

1. Види систематизації результатів наукових досліджень.

До основних результатів наукових досліджень належать:

1. наукові реферати;
2. наукові доповіді (повідомлення) на конференціях, нарадах, семінарах,

симпозіумах;

3. курсові (дипломні, магістерські) роботи;
4. звіти про науково-дослідну (дослідно-конструкторську; дослідно-технологічну) роботу;
5. наукові переклади;
6. дисертації (кандидатські або докторські);
7. автореферати дисертацій;
8. депоновані рукописи;
9. монографії;
10. наукові статті;
11. аналітичні огляди;
12. авторські свідоцтва, патенти;
13. алгоритми і програми;
14. звіти про наукові конференції;
15. препринти;
16. підручники, навчальні посібники;
17. бібліографічні покажчики та ін.

2. *Поняття ефекту досліджень.*

Економічний ефект – це отримання додаткових економічних результатів; зростання національного доходу, продуктивності праці, ресурсозбереження.

Економічний ефект наукових досліджень визначається зменшенням сукупних витрат на виробництво продукції в тій галузі, де впроваджено завершені наукові дослідження. При цьому фактичну річну економію сукупної праці у вартісному виразі називають річним економічним ефектом, що залежить від часу та стадії шкврення роботи може бути попереднім, очікуваним, фактичним і потенційним.

Попередній економічний ефект визначається на стадії техніко-економічного обґрунтування доцільності дослідження, в загальних показниках на очікуваний об'єкт впровадження.

Очікуваний економічний ефект визначається в процесі впровадження наукового дослідження на основі прогнозування термінів впровадження отриманих результатів у виробництво. Очікуваний ефект розраховується для визначення періоду використання отриманих результатів, які можуть бути від 5 до 10-ти років від початку їх впровадження у виробництво.

Попередній і очікуваний економічні ефекти є прогнозними даними.

Фактичний ефект визначається після впровадження наукових результатів у виробництво і має конкретний характер. Розрахунок економічного ефекту ведеться за фактичними витратами на дослідження і впровадження з урахуванням економічних показників у сфері, де ці результати впроваджено.

Потенційний економічний ефект – це сума визначена за загальними показниками на можливий обсяг впровадження. Цей ефект виступає як інформація і обґрунтування доцільності широкого впровадження результатів на практиці. Ефективність шквчених наукових досліджень оцінюється науковою значимістю, економічним результатом і соціальним ефектом.

3. Критерії ефективності наукових досліджень.

Ефективність досліджень – це сукупність добутих наукових і економічних результатів що досягається шляхом співсталення отриманих результатів з витратами на їх досягнення.

Ефективність наукових робіт може бути : економічна, науково –технічна і соціальна.

Економічна ефективність зумовлюється показниками економії живої та уречевленої праці у виробництві, отриманої від науково –дослідної роботи і використання її результатів при виконанні досліджень що мають вартісний вимір.

Науково -технічна ефективність відображає приріст нових наукових знань, призначена для подальшого розвитку науки і техніки.

Соціальна ефективність виявляється у покращенні умов життя, життєдіяльності, розвитку охорони здоров'я і культури, освіти, науки та ін. сфер функціонування суспільства.

Критеріями ефективності наукових досліджень є:

1. наукова значимість виконаної роботи;
2. обсяг наукової продукції;
3. економія суспільних витрат.

4. Розрахунок економічної ефективності наукових досліджень.

Існує багато методик визначення економічної ефективності в різних галузях. але всі вони зводяться до того, що основною оцінкою економічної ефективності науково –дослідної роботи за рік є коефіцієнт, що визначається за формулою:

$$K_{ef} = E/B, \text{ де}$$

E, B – відповідна сума економічного ефекту від впровадження результатів науково –дослідної роботи за певний період часу, тис. грн.

Досить часто при визначенні економічної ефективності науково –дослідної роботи використовують показник економічного потенціалу науково –дослідної роботи що є не чим іншим як максимально можливим економічним ефектом отриманим від впровадження наукових досліджень у виробничій практиці.

За умови, якщо наукове дослідження пов'язується з певним ризиком отримання від'ємного результату, то економічний потенціал науково –дослідної роботи при $p=1$, визначається за формулою:

$$E = E_{tp} - B_d, \text{ де}$$

E_t –розрахунковий економічний потенціал за t років;

P – ймовірність отримання позитивного результату;

B –зростання витрат у випадку від'ємного результату;

D – ймовірність від'ємного результату дослідження.

При визначенні економічного ефекту наукових досліджень велике значення має фактор часу, оскільки тривалість проведення наукового дослідження, потреба його перевірки та впровадження на практику займають багато часу і можуть зменшувати очікуваний результат.

Ефективність науково –дослідної роботи наукових колективів визначають

підлячи із :

- кількості впроваджених тем;
- кількості отриманих авторських свідоцтв і патентів;
- продуктивності праці, що визначається на основі відношення контингентної вартості науково – дослідної роботи за рік до середньосирискового числа працівників науково – дослідної установи;
- економічної ефективності від впровадження науково – дослідної роботи, яка визначається як відношення фактично отриманої економії від реалізації розробок до середньорічних витрат на науково – дослідну роботу за даними поточного року і трьох попередніх.

Економічний ефект при проведенні наукових досліджень розраховують за такими напрямками:

- створення нових технологій та засобів виробництва;
- удосконалення рівня організації виробництва і управління;
- подолання соціальних проблем.

Безумовно, ефективність науки загалом неможливо оцінювати лише з позицій отримання результатів наукових досягнень у практичну діяльність, оскільки ще в певній мірі нівелює цінність самої науки.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.

При підготовці до практичних занять студенти повинні ознайомитись з контекстом лекцій, рекомендованою основною літературою і вибірково - додатковою літературою. Особливу увагу слід приділити питанням, винесеним для обговорення на семінарському занятті.

Практичне заняття №1.

Методологія науки та специфіка науково-дослідної роботи.

Ключові поняття: наука; теорія; концепція; наукове знання; науковий закон; функції науки.

1. Історичні етапи розвитку науки.
2. Теоретичні концепції. Концепція логічного позитивізму.
3. Теорія наукових революцій. Історична модель розвитку наукового знання.
4. Поняття наукового закону.
5. Філософське осмислення теоретичних концепцій.
6. Суть, зміст, значення та роль наукових досліджень в житті суспільства.
7. Завдання наукових досліджень у підготовці економістів та фахівців з питань оподаткування.
8. Поняття, зміст та функції науки.
9. Види та форми науково-дослідної роботи студентів. Планування, облік і контроль науково-дослідної роботи студентів.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть та охарактеризуйте основні історичні періоди розвитку науки.
2. Що являє собою наукова концепція. Яка динаміка її розвитку?
3. Які функції науки ви знаєте?
4. Яке призначення та роль наукових досліджень в житті суспільства?
5. Які характеристики наукового закону відрізняють його від інших законів?
6. Які види та форми науково-дослідної роботи студентів ви знаєте?
7. В чому полягає та яке призначення планування, обліку і контролю науково-дослідної роботи студентів.

Тестовий контроль.

Практичне заняття №2.

Методи наукового дослідження та їх класифікація

Ключові поняття: об'єкт наукового дослідження, теоретичні парадигми; макро-, мікро-, мезо- та мета рівні дослідження; аналіз; синтез; індукція; дедукція; аналогія; моделювання; абстрагування; конкретизація; системний аналіз; формалізація;

гіпотетичний метод; аксіоматичний метод; метод створення нової теорії; гіпотеза; теза; аргумент; форма.

1. Поняття об'єкта наукового дослідження. Класифікація об'єктів наукового дослідження. Об'єкти наукового дослідження на макро-, мікро-, мезо- та мета рівнях.
2. Предмет наукового дослідження та його визначення. Співвідношення між предметом та об'єктом наукових досліджень.
3. Методи наукового дослідження та їх класифікація. Загальнонаукові та емпіричні методи наукових досліджень: загальна характеристика.
4. Загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, абстрагування, конкретизація, системний аналіз.
5. Теоретичні методи: формалізація, гіпотетичний метод, аксіоматичний метод, метод створення нової теорії.
6. Емпіричні прийоми у наукових дослідженнях: розрахунково-аналітичні, документалістика, спостереження, експеримент, впровадження результатів у практичну діяльність.
7. Поняття гіпотези у наукових дослідженнях. Способи виконання гіпотези: безпосередній та опосередкований.
8. Структура доказу: теза, аргумент і форма.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте форми класифікації об'єктів наукового дослідження.
2. Яка різниця полягає у дослідженні об'єктів на макро-, мікро-, мезо- та мета рівнях.
3. Визначте об'єкт наукового дослідження.
4. Визначте об'єкт наукового дослідження. В чому полягає різниця між об'єктом і предметом наукового дослідження?
5. Які методи наукового дослідження ви знаєте?
6. Яка різниця між загальнонауковими та емпіричними методами наукових досліджень.
7. Поясніть суть таких методів дослідження як аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, абстрагування, конкретизація, системний аналіз.
8. Які теоретичні методи дослідження вам відомі?
9. Яким чином використовуються емпіричні методи у наукових дослідженнях. Назвіть їх та охарактеризуйте.
10. Що таке гіпотеза? Які способи виконання гіпотези вам відомі?

Тестовий контроль.

Практичне заняття №3-4

Методика виконання наукових досліджень в економіці. Організація науково-дослідного процесу

Ключові поняття: науково –дослідний процес; процес наукового дослідження; конкретизація теми; гіпотеза; обґрунтування гіпотези; методика дослідження;

принципи організації праці; плани дослідження.

1. Організація науково-дослідного процесу. Основні принципи.
2. Характеристика процесу наукового дослідження.
3. Організаційна стадія наукового дослідження:
 - a) Вивчення стану об'єкту дослідження.
 - b) Конкретизація теми, попереднє визначення теоретичних основ розробки теми в економічних дослідженнях.
 - c) Визначення теоретичних посилок теми, історії питання і сучасного стану проблеми.
 - d) Збір, відбирання та обґрунтування гіпотез.
 - e) Організаційно –методична підготовка та техніко-економічне обґрунтування. Вибір методики дослідження.
4. Особливості творчої праці у дослідницькій діяльності: організація та планування.
5. Принципи організації праці у науковій діяльності: наступність, колективність, динамічність, мобільність, самоорганізація, творчий підхід.
6. Плани дослідження: попередній, робочий, індивідуальний.
7. Графік виконання роботи.
8. Трудовий режим дослідника. Організація робочого місця дослідника.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть та охарактеризуйте етапи організації науково –дослідного процесу.
2. Назвіть основні принципи організації науково –дослідного процесу.
3. Дайте характеристику основним стадіям наукового дослідження.
4. Які особливості реалізації творчої праці вам відомі?
5. Які існують плани наукового дослідження. У чому полягає різниця між ними.
6. Яка специфіка організації робочого місця дослідження, на вашу думку, є найбільш ефективною.
7. Які принципи організації наукової праці вам відомі?

Тестовий контроль.

Практичне заняття №5

Інформаційно –аналітичне забезпечення наукових досліджень.

Ключові поняття: інформаційне забезпечення наукових досліджень; професійна консультація; пізнавальність інформації; зміст інформаційного забезпечення; робоча інформація; інформаційна пряма; інформаційна непряма; інформаційна опосередкована; нова інформація; релевантна інформація; кодування економічної інформації; фактографічна інформація; носії інформації.

1. Класифікація інформаційного забезпечення наукових досліджень:

- а) професійна інформаційна консультація,
- б) пізнавальність інформації,
- с) зміст інформаційного забезпечення.

1. Робоча інформація, інформаційна пряма, інформаційна непряма, інформаційна опосередкована, нова інформація, релевантна інформація.

2. Економічна інформація: класифікація і призначення у науково-дослідному процесі.

3. Кодування економічної інформації.

4. Фактографічна інформація та основні принципи її використання у науково-дослідному процесі.

5. Носії інформації. Бібліографічно-бібліотечні джерела інформації.

Питання для самоконтролю:

Які форми інформаційного забезпечення наукових досліджень вам відомі?

Які різновиди інформації ви знаєте?

Охарактеризуйте роль та призначення економічної інформації у науково-дослідному процесі.

Яка мета кодування економічної інформації?

Які існують носії інформації?

Назвіть основні принципи використання інформації у науково-дослідному процесі.

Тестовий контроль.

Практичне заняття №6

Систематизація результатів дослідження. Впровадження результатів наукових досліджень та їх ефективність.

Ключові поняття: систематизація результатів наукових досліджень; реферат, науковий реферат; інформативний реферат; наукова стаття; монографія; звіт, дисертація; опис джерел; впровадження результатів наукових досліджень; акт про впровадження; протоколи про впровадження результатів дослідження; ефективність результатів наукових досліджень; критерій ефективності; ефект досліджень; економічна ефективність наукових досліджень.

1. Види систематизації результатів наукових досліджень:

- а) Реферат.
- б) Науковий реферат.
- с) Інформативний реферат.
- д) Наукова стаття: структура та методика підготовки.
- е) Монографія.
- ф) Звіт про виконану науково-дослідну роботу.
- г) Дисертація.

2. Опис джерел використаних у науковому дослідженні. Бібліографічний опис.

3. Поняття необхідності впровадження результатів наукових досліджень.
4. Види і форми документів про впровадження результатів наукових досліджень:
 - a) Акт про впровадження результатів наукових досліджень.
 - b) Протоколи про впровадження результатів дослідження.
5. Ефективність результатів наукових досліджень та її критерії.
6. Поняття ефекту досліджень.
7. Критерії ефективності наукових досліджень.
8. Розрахунок економічної ефективності наукових досліджень.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть та охарактеризуйте різновиди наукових досліджень у вищій школі?
2. Які різниця між інформативним рефератом і науковою статтею?
3. Що таке монографія?
4. Для чого оформляється звіт про виконану науково –дослідну роботу?
5. Яка мета впровадження наукових досліджень?
6. Яким чином досягається ефект наукових досліджень?
7. Що впливає на ефективність наукових досліджень?.
8. яким чином розраховують економічну ефективність наукових досліджень?.

Тестовий контроль.

Тематика самостійної роботи студентів.

1. Науково-дослідницька робота студентів.
2. Система науково-дослідної роботи.
3. Участь студентів у проведенні наукової роботи у вищій школі.
4. Об'єкт і предмет методології науки.
5. Вихідні положення методології досліджень.
6. Основна проблематика методології наукових досліджень.
7. Методологічні проблеми дослідження процесу і результатів науки.
8. Рівні досліджень.
9. Мета наукових досліджень.
10. Основи сучасної експериментальної науки.
11. Способи і засоби наукового вирішення проблем експериментальних досліджень.
12. Типологія наукових досліджень.
13. Науковий експеримент.
14. Логіка доведень в науковому експерименті.
15. Основні джерела аналізу.
16. Стан досліджуваного питання.
17. Методика вивчення літературних джерел.
18. Методика накопичення фактів з наукової практики.
19. Фонд наукових понять як відображення прогресу і думки.
20. Відбір основних понять за досліджуваною темою.
21. Гносеологічні операції з базовими поняттями.
22. Способи відображення результатів дослідження.
23. Поняття і специфіка методу спостереження науковому дослідженні.
24. Види дослідницьких спостережень в науці.
25. Здійснення спостережень та використання його результатів у вирішенні дослідницьких завдань.
26. Поняття фахового досвіду та його роль у науковому пізнанні.
27. Поняття про науковий експеримент.
28. Види експерименту.
29. Основні етапи проведення експерименту.
30. Особливості наукового експерименту за вибором оптимального рішення.
31. Постановка задач конкретного експерименту.
32. Вибір необхідного числа експериментальних об'єктів.
33. Визначення необхідного терміну експерименту.
34. Вибір конкретних методик, що використовуються у ході експерименту.
35. Здійснення та фіксація експериментальних результатів.
36. Співвідношення підсумків експерименту та гіпотези дослідження.
37. Місце моделювання серед методів дослідження.
38. Методика і техніка моделювання. Види моделювання.
39. Загальне поняття про опитувальні методи.
40. Вимоги до опитувальних методів. Методика проведення бесіди.
41. Поняття про статистичні методи.

42. Визначення статистичних характеристик.
43. Методи доведення статистичної достовірності результатів експерименту.
44. Значення обробки та інтерпретації фактів у процесі наукового дослідження.
45. Способи обробки даних наукового дослідження.
46. Інтерпретація оброблених даних та перехід до формування висновків.
47. Значення дослідницької діяльності у підготовці майбутніх фахівців.
48. Підготовчий етап науково-дослідної роботи студентів.
49. Мета і задачі наукового дослідження.
50. Об'єкт і предмет дослідження.
51. Гіпотеза дослідження.
52. Форми наукових повідомлень.
53. Мовна стилістика науки.
54. Значення впровадження досягнень науки у практику.
55. Планування наукових впроваджень.
56. Організація впровадження.
57. Інструктаж і методичне навчання за темою впровадження.
58. Накопичення результатів про хід впровадження науки у практику.
59. Аналіз результатів впровадження.
60. Типові недоліки у організації процесу впровадження.

В. №1.

1. Основними нормативними актами, що регулюють наукову діяльність в Україні, є:

а) Закон України "Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності", Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність", Закон України «Про освіту». Порядок присудження вчених і наукових звань в Україні; «Положення про наукову роботу студентів»;

б) Закон України "Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності" та Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність";

в) Закон України "Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності" та Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність", Закон України «Про державний бюджет України».

2. Наукове пізнання має такі рівні:

а) емпіричний і теоретичний;

б) емпіричний, теоретичний, методологічний;

в) емпіричний і методичний, методологічний;

г) емпіричний і теоретичний, гносеологічний.

3. Не відносять до елементів наукового способу пізнання:

а) наукові факти, аксіоми, гіпотези;

б) наукові концепції і теорії, ідеї;

в) наукові принципи, наукові закони, наукові поняття, наукові категорії;

г) філософські закони, інтуїцію.

4. Методологія наукового дослідження - це:

а) теорія методів дослідження, створення наукових концепцій;

б) вивчення і аналіз методів, засобів, прийомів, за допомогою яких отримують нові знання в галузі:

а) впорядкована система методів відповідно до конкретного етапу дослідження;

г) організація пізнавального процесу в структурі наукової та пізнавальної діяльності.

5. До теоретичних методів дослідження належать:

а) спостереження, вимірювання, порівняння, експеримент;

б) дедукція, індукція, аналогія, моделювання, аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація;

в) методи прогнозування, економічного аналізу, статистико-економічні методи;

г) метод колективних експертних оцінок, метод «мозкового штурму», морфологічний метод шішізу, метод семикратного пошуку, метод асоціацій та аналогій, метод колективного блокнота, метод контрольних запитань.

6. Композиція наукових кваліфікаційних робіт - це:

а) компонування матеріалів роботи;

б) послідовність викладення частин наукової роботи;

в) складений у визначеному порядку перелік підрозділів (параграфів) та розширений перелік питань, які повинні бути висвітлені в кожному розділі;

г) структурні елементи кваліфікаційних робіт.

7. Мета наукового дослідження - це:

а) вирішенні наукової проблеми шляхом удосконалення вибраної сфери діяльності конкретного об'єкта;

б) вирішення теоретичних питань, які включають проблему дослідження;

в) виявлення, уточнення, поглиблення, методологічне обґрунтування сутності, природи, структури об'єкта, що вивчається;

г) виявлення шляхів та засобів удосконалення явища, процесу, що досліджується.

8. План наукового дослідження - це:

а) складений у визначеному порядку перелік підрозділів (параграфів) та розширений перелік питань, які повинні бути висвітлені в кожному розділі;

б) визначення проблем, гіпотез, мети та завдань, методів їх вирішення, обсяг робіт і терміни виконання, визначення шляхів та форм впровадження у практику очікуваних результатів;

в) вступ, основна частина, висновки;

г) конкретизація робіт за обраною темою дослідження.

9. До інформаційного забезпечення наукових досліджень не належать:

а) інформація як сукупність відомостей;

б) органи інформаційного забезпечення, які відповідають за збереження та поширення інформації;

в) суб'єкти, діяльність яких спрямована на контроль, оцінку і визнання отриманих наукових результатів;

г) програмно-методологічні засоби (інструменти), що забезпечують доступ до інформації.

10. За структурою каталоги у бібліотеці поділяють на:

а) алфавітний, систематичний, предметний;

б) алфавітний, хронологічний, нумераційний, географічний;

в) читашкі, службові;

г) каталоги книжкових видань, каталоги періодичних видань, каталоги, які вміщують відомості про географічні карти, нотні видання, тощо.

В №2.

1. Система принципів і засобів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему – це:

а) методологія; б) методика; в) семантика.

2. Упорядкована, систематизована, цілеспрямована система сприйняття досліджуваних явищ, його властивостей, зв'язків, відношень, яка дає вихідний емпіричний матеріал для пізнання, його властивостей, зв'язків, відношень, відповідні факти – це:

а) спостереження;

б) обстеження;

в) хронометраж.

3. Метод емпіричного рівня наукового пізнання, з допомогою якого робиться висновок про подібність чи відмінність об'єктів пізнання – це:

а) порівняння; б) спостереження; в) аналіз.

4. Метод емпіричного рівня пізнання, з допомогою якого визначається відношення однієї, вимірюваної величини, до іншої, що приймається за постійну стосовно вимірюваної, це:

а) спостереження; б) аналіз; в) вимірювання.

5. Залежно від обраної наукової проблеми теми наукових досліджень поділяють на:

а) теми над якими працює певний науковий колектив, ініціативні теми, "теми на замовлення";

б) теоретичні, методологічні, організаційні;

в) фундаментальні, прикладні;

г) емпіричні, теоретичні, емпірично-експериментальні, теоретично-експериментальні.

6. Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК) - це:

а) формалізований список друкованих видань;

б) поділ сукупності знань та напрямів наукової діяльності на десять відділів, кожен із яких поділяється на десять підрозділів, які також мають розподіл на десять додаткових розділів з власним цифровим індексом;

в) класифікація наук у певній послідовності та присвоєння їм індексу, що складається з літер абетки та певного цифрового коду;

г) класифікація творів, наявних у бібліотеці за авторами видань.

7. Мета наукового дослідження - це:

а) вирішенні наукової проблеми шляхом удосконалення вибраної сфери діяльності конкретного об'єкта;

б) вирішення теоретичних питань, які включають проблему дослідження;

в) виявлення, уточнення, поглиблення, методологічне обґрунтування суттєвості, природи.

структури об'єкта, що вивчається;

г) виявлення шляхів та засобів удосконалення явища, процесу, що досліджується.

8. Кумулятивність інформації - це:

а) достовірність інформації; б) здатність її до кодування;

в) відповідність її протоколам передачі інформації в мережі Інтернет;

г) зменшення обсягу інформації шляхом коротшого, узагальненого викладу при переході від документів, що фіксують результати експериментів, до науково-технічного звіту, статей, тезисів, монографій, підручників, довідників.

9. До суб'єктів наукової діяльності належать:

а) спеціалізовані вчені ради, Вища атестаційна комісія (ВАК) України;

б) науково-дослідні інститути;

в) науково-дослідні інститути; вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації; наукові підприємства виробничих підприємств; наукові школи, товариства; спеціалізовані вчені ради. Вища атестаційна комісія (ВАК) України;

г) вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, науково організації, вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації, громадські організації у науковій та науково-технічній діяльності.

10. Метод пізнання, з допомогою якого на підставі знання властивостей, зв'язків чи відношень окремих предметів роблять висновок про наявність цих властивостей (зв'язків чи відношень) усіх предметів чи явищ відповідної предметної сфери, це:

а) індукція; б) дедукція; в) аналіз.

В. №3.

1. Метод, за допомогою якого числено відволікаються від неістотних властивостей явищ, що вивчаються, це:

а) спостереження; б) аналіз; в) абстрагування.

2. У наукових роботах зміст подають:

а) на початку; б) в кінці; в) в залежності від уподобань автора.

3. Мінімальна висота рядків у таблиці становить:

а) 8 мм; б) 6 мм; в) 10 мм; г) 5 мм.

4. Максимально допустима кількість виправлень на одній сторінці в науковій роботі:

а) 1; б) 2; в) 3; г) 4.

5. Найменування графічного сюжету позначається:

а) рис.; б) мал.; в) ілюстр.

6. Звідання спірали при захисті дисертації вважається правомочним, якщо в його проміщенні взяло участь:

а) щонайменше 70% складу; б) більше $1/2$ складу; в) щонайменше $3/4$ складу.

7. Яка мінімальна кількість докторів наук за даною спеціальністю повинна бути присутньою при захисті докторської дисертації:

а) 2; б) 3; в) 4; г) 5.

8. Не відносять до елементів наукового способу пізнання:

а) наукові факти, аксіоми, гіпотези;

б) наукові концепції і теорії, ідеї;

в) наукові принципи, наукові закони, наукові поняття, наукові категорії;

г) філософські закони, інтуїцію.

9. Методологія наукового дослідження - це:

а) теорія методів дослідження, створення наукових концепцій;

б) пізнання і аналіз методів, засобів, прийомів, за допомогою яких отримують нові знання в певній

в) впорядкована система методів відповідно до конкретного етапу дослідження;

г) організація пізнавального процесу в структурі наукової та пізнавальної діяльності.

10. До емпіричних методів дослідження належать:

- а) спостереження, вимірювання, порівняння, експеримент;
- б) дедукція, індукція, аналогія, моделювання, аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація;
- в) методи прогнозування, економічного аналізу, статистико-економічні методи;
- г) метод колективних експертних оцінок, метод «мозкового штурму», морфологічний метод аналізу, метод семикратного пошуку, метод асоціацій та аналогій, метод колективного блокнота, метод контрольних запитань.

В №4.

1. Предмет наукового дослідження — це

- а) обрана стратегія і тактика дослідження;
- б) те, що породжує проблемну ситуацію і на що спрямований процес пізнання;
- в) найбільш значущі властивості об'єкта, окремі його аспекти, сегменти чи взаємозв'язки, які підлягають вивченню;
- г) питання, що потребує наукового вирішення.

2. Метод за допомогою якого здійснюється мислений перехід від окремих фактів, подій до їх ототожнення або від однієї думки до іншої, що є більш загальною, є:

- а) аналіз; б) узагальнення; в) абстрагування.

3. За способом подання економічна інформація є:

- а) директивна; б) розпорядча; в) звітна бухгалтерська; г) статистична

4. Розмір авторського аркушу становить:

- а) 30 000 символів; б) 40 000 символів; в) 50 000 символів; г) 60 000 символів.

5. Якою з перелічених літер української мови не позначаються додатки:

- а) Б; б) Ч; в) В; г) К.

6. Яка кількість офіційних опонентів призначається для кандидатських дисертацій:

- а) 1; б) 2; в) 3; г) 4.

7. Рівні наукового дослідження:

- а) емпіричний і теоретичний; б) фундаментальний і прикладний;
- в) фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, експериментальні дослідження.

8. Метою наукової діяльності є:

- а) відкриття законів об'єктивного світу, знання яких дозволяє свідомо управляти природою та суспільством;
- б) використання накопичених знань та досвіду, спеціальних прийомів та методів для досягнення нових знань;
- в) підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів;
- г) впровадження досягнень науково-технічного прогресу у практику підприємницької діяльності з найменшими витратами і найбільшою ефективністю у бізнесі.

9. Науково-дослідна робота:

- а) є складовою навчальних планів студентів вищих навчальних закладів;
- б) здійснюється студентами поза навчальним процесом за їх власною ініціативою;
- в) є як складовою навчальних планів студентів вищих навчальних закладів, так і здійснюється студентами поза навчальним процесом за їх власною ініціативою.

10. Метод мисленого поєднання різноманітних елементів, сторін предмета в єдине ціле — це:

- а) аналіз; б) синтез; в) поєднання.

В № 5.

1. Метод наукового пізнання, з допомогою якого, виходячи з більш загальних положень, одержують менш загальні, часткові, а то й одиничні, це:

- а) індукція; б) дедукція; в) аналіз.

2. Економічна інформація за способом відображення буває:

- а) текстова алфавітна; б) директивна; в) книжно-корисна; г) алфавітно-цифрова;

д) графічна

3. Не відносять до елементів наукового способу пізнання:

- а) наукові факти, аксіоми, гіпотези;
- б) наукові концепції і теорії, ідеї;
- в) наукові принципи, наукові закони, наукові поняття, наукові категорії;
- г) філософські закони, інтуїцію.

4. Методологія наукового дослідження - це:

- а) теорія методів дослідження, створення наукових концепцій;
- б) вивчення і аналіз методів, засобів, прийомів, за допомогою яких отримують нові знання в науці;

- в) впорядкована система методів відповідно до конкретного етапу дослідження;
- г) організація пізнавального процесу в структурі наукової та пізнавальної діяльності.

5. Залежно від обраної наукової проблеми теми наукових досліджень поділяють на:

- а) теми над якими працює певний науковий колектив, ініціативні теми; "теми на замовлення";
- б) теоретичні, методологічні, організаційні;
- в) фундаментальні, прикладні;
- г) емпіричні, теоретичні, емпірично-експериментальні, теоретично-експериментальні.

6. Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК) - це:

- а) формалізований список друкованих видань;
- б) поділ сукупності знань та напрямів наукової діяльності на десять відділів, кожен із яких поділяється на десять підрозділів, які також мають розподіл на десять додаткових розділів з високим цифровим індексом;
- в) класифікація наук у певній послідовності та присвоєння їм індексу, що складається з літер абетки та певного цифрового коду;
- г) класифікація творів, наявних у бібліотеці за авторами видань.

7. Яка мінімальна кількість докторів наук за даною спеціальністю повинна бути

присутньою при захисті докторської дисертації:

- а) 2; б) 3; в) 4; г) 5.

8. Не відносять до елементів наукового способу пізнання:

- а) наукові факти, аксіоми, гіпотези;
- б) наукові концепції і теорії, ідеї;
- в) наукові принципи, наукові закони, наукові поняття, наукові категорії;
- г) філософські закони, інтуїцію.

9. Науково-дослідна робота:

- а) є складовою навчальних планів студентів вищих учбових закладів;
- б) здійснюються студентами поза навчальним процесом за їх власною ініціативою;
- в) є як складовою навчальних планів студентів вищих учбових закладів, так і здійснюються студентами поза навчальним процесом за їх власною ініціативою.

10. Що з перелічного не входить до загального обсягу дисертації:

- а) вступ; б) основна частина; в) висновки; г) додатки.

В № 6.

1. За насиченістю даних є такі види економічної інформації:

- а) недостатня; б) достатня зайва; в) усі перелічені варіанти вірні

2. Предмет наукового дослідження - це

- а) обрана стратегія і тактика дослідження;
- б) те, що породжує проблемну ситуацію і на що спрямований процес пізнання;
- в) найбільш значущі властивості об'єкта, окремі його аспекти, сегменти чи взаємозв'язки, які підлягають вивченню;
- г) питання, що потребує наукового вирішення.

3. План-проспект наукового дослідження - це:

- а) складений у визначеному порядку перелік підрозділів (параграфів) та розширені перелік питань, які повинні бути висвітлені в кожному розділі;

- б) конкретизація робіт за обраною темою дослідження;
- в) реферативне викладення розміщених в логічному порядку питань, за якими надали систематизують весь зібраний матеріал;
- г) визначення проблем, гіпотез, мети та завдань, методів їх вирішення, обсяг робіт і терміни виконання, визначення шляхів та форм впровадження у практику очікуваних результатів.

4. Наукові документи - це:

- а) матеріальні об'єкти, який містить науково-технічну інформацію і призначений для її збереження і використання;
- б) первинна облікова і технічна документація, бухгалтерська і статистична звітність;
- в) офіційні публікації державних органів: нормативно-правові акти, статистичні збірники, бюлетені, експрес-інформація; література ділового характеру, призначена для використання фахівцями у практичній діяльності: управлінська, фінансова, комерційна маркетингова, статистична, правова тощо;

- г) друковані джерела наукової інформації.

5. За структурою каталоги у бібліотеці поділяють на:

- а) алфавітний, систематичний, предметний;
- б) алфавітний, хронологічний, нумераційний, географічний; в) читальські, службові;
- г) каталоги книжкових видань, каталоги періодичних видань, каталоги, які вміщують відомості про географічні карти, нотні видання, тощо.

6. Тема магістерської роботи затверджується наказом:

- а) декана факультету; б) ректора ВУЗу; в) завідуючого випусканою кафедри;
- г) наукового керівника.

7. Якість, які визначають культуру наукової мови:

- а) точність, ясність, стислість; б) лаконічність, стислість, точність;
- в) лаконічність, доступність, стислість.

8. Яка кількість офіційних опонентів призначається для докторської дисертації:

- а) 1; б) 2; в) 3; г) 4.

9. Який з наведених прикладів є правильним при нумерації сторінок наукових робіт:

- а) VIII; б) 8; в) № 8; г) № VIII.

10. Номер сторінки у наукових роботах проставляється:

- а) у правому верхньому куті; б) у правому нижньому куті;
- в) у лівому нижньому куті; г) у лівому верхньому куті.

В № 7

1. За корисністю використання економічна інформація є:

- а) корисна; б) некорисна; в) емпірична

2. Що з переліченого не входить до загального обсягу дисертації:

- а) вступ; б) основна частина; в) висновки; г) додатки.

3. Магістерська освітньо-професійна програма включає такі складові:

- а) освітню; б) науково-дослідницьку; в) стимулюючу; г) відповіді 1 і 2.

4. Максимально допустима кількість виправлень на одній сторінці в науковій роботі:

- а) 1; б) 2; в) 3; г) 4.

5. Найменування графічного сюжету позначається:

- а) рис.; б) мал.; в) ілюстр.

6. Композиція наукових кваліфікаційних робіт - це:

- а) компонування матеріалів роботи;
- б) послідовність викладення частин наукової роботи;
- в) складений у визначеному порядку перелік підрозділів (параграфів) та розширений перелік питань, які повинні бути висвітлені в кожному розділі;
- г) структурні елементи кваліфікаційних робіт.

7. Мета наукового дослідження - це:

- а) вирішенні наукової проблеми шляхом удосконалення вибраної сфери діяльності конкретного об'єкта;
- б) вирішення теоретичних питань, які включають проблему дослідження;
- в) виявлення, уточнення, поглиблення, методологічне обґрунтування суттєвості, природи, структури об'єкта, що вивчається;
- г) виявлення шляхів та засобів удосконалення явища, процесу, що досліджується.
8. **Властивість інформації бути правильно сприйнятою, що досягається шляхом фіксованої частоти подій, відомості про які передаються, співставленням даних отриманих від різних джерел, своєчасним розкриттям дезінформації та виключенням спотвореної інформації, це:**
- а) достовірність ; б) зручність ; в) доцільність .
9. **Загальнонауковий метод отримання в контрольованих умовах нових знань про причинно –наслідкові відносини між явищами і процесами –це:**
- а) процес ; б) дослід ; в) експеримент .
10. **Матеріальний об'єкт з зафіксованою на ньому інформацією в вигляді тексту, що призначена для передачі в просторі і часі з метою збирання і суцільного користування, це:**
- а) документ; б) акт; в) звіт.

В№ 8.

1. **За ознаками обробки економічна інформація є:**
- а) оброблювальна; б) не оброблювальна.
2. **Виклад у наукових роботах ніколи не ведеться від:**
- а) першої особи; б) другої особи; в) третьої особи.
3. **На яку з перелічених літер не може закінчуватись скорочення:**
- а)т, б)р; в) н. г) й.
4. **Наукове припущення стосовно структури досліджуваних об'єктів, характеру внутрішніх і зовнішніх зв'язків їх структурних елементів, це:**
- а) гіпотеза; б) доказ; в) припущення.
5. **Відомості отримані шляхом вимірювання, спостереження, логічних або арифметичних операцій і представлених в формі придатній для постійного зберігання, передачі і автоматизованої обробки, це :**
- а) дані; б) інформація; в) збірка.
6. **Міра внутрішньої неупорядкованості системи що збільшується при хаотичному розподілі інформаційних ресурсів зменшується при їх впорядкованості, це:**
- а) ентропія ; б) візуалізація ; в) диспропорція .
7. **Мета наукового дослідження - це:**
- а) вирішенні наукової проблеми шляхом удосконалення вибраної сфери діяльності конкретного об'єкта;
- б) вирішення теоретичних питань, які включають проблему дослідження;
- в) виявлення, уточнення, поглиблення, методологічне обґрунтування суттєвості, природи, структури об'єкта, що вивчається;
- г) виявлення шляхів та засобів удосконалення явища, процесу, що досліджується.
8. **Кумулятивність інформації - це:**
- а) достовірність інформації; б) здатність її до кодування;
- в) відповідність її протоколам передачі інформації в мережі Інтернет;
- г) зменшення обсягу інформації шляхом коротшого, узагальненого викладу при переході від документів, що фіксують результати експериментів, до науково-технічного звіту, статей, оглядів, монографій, підручників, довідників.
9. **До суб'єктів наукової діяльності належать:**
- а) спеціалізовані вчені ради, Вища атестаційна комісія (ВАК) України;
- б) науково-дослідні інститути;
- в) науково-дослідні інститути; вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації; наукові підрозділи виробничих підприємств; наукові школи, товариства; спеціалізовані вчені ради, Вища

атестаційна комісія (ЗАК) України;

г) вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації, громадські організації у науковій та науково-технічній діяльності.

10. Метод пізнання, з допомогою якого на підставі знання властивостей, зв'язків чи відношень окремих предметів роблять висновок про наявність цих властивостей (зв'язків чи відношень) усіх предметів чи явищ відповідної предметної сфери, це:

- а) індукція; б) дедукція; в) аналіз.

В.№ 9.

1. В залежності від ступеня інформаційної деталізації економічна інформація є:

- а) синтетична; б) аналітична; в) аналітико-синтетична.

2. Діяльність що забезпечує збір, обробку, зберігання, пошук і поширення інформації, а також формування організованого ресурсу і організацію доступу до нього, це:

- а) інформаційна діяльність; б) наукова діяльність; в) фінансова наука.

3. До спеціальних методів дослідження належать:

- а) спостереження, вимірювання, порівняння, експеримент;
б) дедукція, індукція, аналогія, моделювання, знані, синтез, абстрагування, конкретизація,
в) методи прогнозування, економічного аналізу, статистико-економічні методи;
г) метод колективних експертних оцінок, метод «мозкового штурму», морфологічний метод аналізу, метод семикратного пошуку, метод асоціацій та аналогій, метод колективного блокнота, метод контрольних запитань.

4. Актуальність теми наукового дослідження визначається:

- а) важливістю наукового результату для науки і практики;
б) особистим внесок автора у розв'язок досліджуваної проблеми;
в) тим, що дає результат дослідження для науки і подальшого її розвитку;
г) тим, яким чином результати дослідження можна використати на практиці.
д) затвердженого графіка.

5. Остаточний план розробки теми:

- а) план-рубрикатор, що складається з переліку розміщених в стовпчик рубрик, пов'язаних внутрішньою логікою дослідження теми;
б) реферативне викладення розміщених в логічному порядку питань;
в) план, який після затвердження науковим керівником, і залишається незмінним;
г) план наукової роботи, з яким вона представлена на захист.

6. Word Wide Web - це:

- а) спеціальна програма-браузер доступу до мережі Інтернет;
б) інформаційна служба пошуку необхідних даних у комп'ютерній мережі Інтернет;
в) протокол передачі інформації в Інтернет;
г) адреса інформаційного ресурсу в Інтернет.

7. За корисністю використання є такі види економічної інформації:

- а) корисна; б) некорисна; в) обидва правильно.

8. Яка мінімальна кількість докторів наук за даною спеціальністю повинна бути

присутня при захисті кандидатської дисертації:

- а) 2; б) 3; в) 4; г) 5.

9. Метод, відповідно до якого на підставі подібності предметів за одними ознаками робиться висновок про їх подібність за іншими ознаками:

- а) аналогія; б) формалізація; в) дедукція.

10. Залежно від об'єкту дослідження економічна інформація є:

- а) внутрішня; б) зовнішня; в) змішана; г) вхідна; д) вихідна.

В.№ 10.

1. За стабільністю використання та зберігання економічна інформація є:

а) умовно постійна; б) змішана; в) серійна; г) порядкова.

2. Метод, з допомогою якого змістове знання відображається у формалізованій мові, це:

а) аналогія; б) формалізація; в) дедукція.

3. В своєму розвитку гіпотеза проходить :

а) одну стадію; б) дві стадії; в) три стадії.

4. Математичні гіпотези повинні відповідати:

а) принципу відповідності та причинності.

б) дотриманню законів збереження, простоти та стрункості викладу.

в) рішення повинні бути інваріантні по відношенню до системи перетворень, що вважаються обов'язковими для всякої фізичної теорії.

5. Бібліографічна продукція –це:

а) інформаційна продукція, що містить бібліографічну інформацію.

б) бібліографічна продукція, що містить певну інформацію.

в) продукція, що містить інформацію про бібліографію.

6. Властивих інформації – це суб'єкт що реалізує встановлені законом :

а) повноваження володіння, користування, розпорядження інформаційними ресурсами, інформаційними системами, технологіями і засобами їх забезпечення;

б) права продажу інформації;

в) обов'язки нерозголошення державної таємниці.

7. Який з наведених способів розміщення списку використаних джерел є неправильним:

а) у порядку появи посилання у тексті;

б) у хронологічному порядку;

в) в залежності від кількості посилань на джерело в роботі по спадаючій.

8. Яка кількість офіційних опонентів призначається для докторської

дисертації:

а) 1; б) 2; в) 3; г) 4.

9. Який з наведених прикладів є правильним при нумерації сторінок

наукових робіт:

а) VIII; б) 8; в) № 8; г) № VIII.

10. Номер сторінки у наукових роботах проstaвляється:

а) у правому верхньому куті; б) у правому нижньому куті;

в) у лівому нижньому куті; г) у лівому верхньому куті.

**Перелік питань, що виносяться на залік з курсу
«Методологія наукових досліджень»**

1. Сутність науки, її цілі і завдання.
2. Функціональне призначення наукових досліджень.
3. Критерії класифікації наук.
4. Наука в системі суспільних відносин.
5. Наукова інформація.
6. Організація фундаментальних досліджень.
7. Об'єкт науки.
8. Предмет науки.
9. Наукове дослідження.
10. Предмет науки. категоріальний та понятійний апарат науки.
11. Історичні аспекти розвитку науки.
12. Наукова діяльність, її сутність.
13. Основні ознаки класифікації наукових досліджень.
14. Наукова публікація.
15. Наукова конференція.
16. Основні види науково-дослідницьких робіт.
17. Методи наукового дослідження.
18. Загальні та спеціальні методи наукового дослідження.
19. Поняття категорії.
20. Навчальний посібник.
21. Теоретичні та емпіричні методи наукового дослідження.
22. Загальна схема наукового дослідження.
23. Основні етапи наукового дослідження.
24. Пошук наукової інформації.
25. Підготовка обґрунтування.
26. Порядок оформлення аналітичних таблиць.
27. Порядок оформлення графічного матеріалу.
28. Порядок оформлення додатків.
29. Науковий термін.
30. Поняття теорії.
31. Оформлення списку використаної літератури.
32. Структура наукової роботи.
33. Самостійна робота студента.
34. Наукова гіпотеза.
35. Наукове судження.
36. Принцип теорії.
37. Ідеалізація.
38. Формалізація.
39. Аналіз.
40. Синтез.
41. Індукція.
42. Дедукція.

43. Аналогія.
44. Абстрагування.
45. Прийняття гіпотез.
46. Створення теорії.
47. Узагальнення.
48. Бібліографічний опис використаної літератури.
49. Структура дипломного проекту.
50. Процедура захисту дипломної роботи.

Рекомендований перелік літератури:

1. "Бюлетень ВАК України, 2003, №1, с. 2.
2. Андрущенко В.Л.Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). –Львів : Каменяр,2000, с.37
3. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень : Підручник.- К.:Вища шк., 1997. – с. 131.
4. Брайчева Т.В. Государственные финансы. –СПб: Питер, 2001. –288.
5. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За ред. В.Г.Кременя. –Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004, с.230
6. Горский Д. П., Проблемы общей методологии наук и диалектической логики, М., 1966;
7. Дадашев А. Функции налогов. В кн. "Налоги. Учебное пособие". Под ред. Черника,Д. - М.: Финансы и статистика, 1996.-С.51.
8. Зуйков И.С., Зуйкова Л.В. Философские аспекты истории налогообложения. Налоговый Вестник № 9-11, М.-1997 г.
9. Игнатенко А.А. Ибн –Хальдун.-м.: Мысль, 1980. с.89
10. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли. М. "Прогресс". 1968.
11. Кедров Б.М. Классификация наук. М., 1961. Т. 1. С. 23 и след
12. Кравчук Н. Я. Основи наукових досліджень: Навчально-методичний посібник. –Тернопіль :Економічна думка, 2006, с.90.
13. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень : Навчальний посібник. –К.: Кондор, 2003, с.9.
14. Куденко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2002. — 256 с.
15. Леруа Марк Платник податків: соціологічний портрет і управління відносинами суб'єктів оподаткування. Дослідницький центр Реймського університету, Реймс, Франція
16. Мамардашвили М. К., Процессы анализа и синтеза «Вопросы философии», 1958, № 2:
17. Мельник П.В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці. – Ірпінь, Академія державної податкової служби України, 2001.
18. Налоги и налоговое право. Учебное пособие / под ред. А.В. Брызгалова. - М.: "Аналитика-Пресс", 1997. - 600с.
19. Наринян А.Р., Поздеев В.А. Основы научных исследований:Учебн. Пособие.-К.: Изд –во Европ.у-та, 2002. –с.12.
20. Наумовсь А., Находкін М. Проблеми сучасності і мораль науковця Вісн. НАН України, 2006, № 5, с. 3-11
21. Петров Ю. А., 4. Гносеологическая роль формализованных языков, в кн.: Язык и мышление. М., 1967.
22. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка.- К.: Рад. шк., 1989.-511с.
23. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково –

Додатки

ДОДАТОК А.

Взірець заяви на написання дипломної роботи

Завідувачу
кафедри податків і фінансової політики
Економічного Університету
д.е.н., проф. Криватовому А.І.
студента гр. Оподм -51
Буряка С.І.

Заява

Прошу Вашого дозволу на написання дипломної роботи за ОКР «спеціаліст /магістр» на тему :
«Ефективність справляння ПДВ в Україні».

Науковим керівником прошу призначити к.е.н., доцента кафедри податків і фінансової політики Десятнюк О.М.

Дата

Підпис

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра податків і фіскальної політики

Спеціальність _____

(назва спеціальності)

(назва спеціалізації)

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Завідувач кафедри податків і фіскальної
політики

"___" _____ 200__ р.

ЗАВДАННЯ
НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ

Студент(ка) групи _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема дипломної роботи

затверджена наказом по Університету від "___" _____ 200__ р. № _____

2. Термін здачі студентом закінченої дипломної роботи _____

3. Вихідні дані до роботи _____

4. Перелік питань, що їх потрібно розробити _____

5. Перелік графічного матеріалу

6. Консультанти по роботі, із зазначенням розділів роботи.

Розділ	Консультант	Завдання видав	Завдання прийняв

7. Дата видачі завдання “___” _____ 200__ р.

Керівник _____
(підпис)

Завдання прийняв до виконання _____
(підпис)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів виконання дипломної роботи	Термін виконання етапів дипломної роботи	Примітка

Студент _____
(підпис)

Керівник дипломної роботи _____
(підпис)

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВИХ СИСТЕМ ЗАРУБІЖНИХ
КРАЇН**

План

Вступ

1. Науково –теоретичне обґрунтування природи та проблем функціонування зарубіжних податкових систем.

- 1.1. Етапи становлення та розвитку податкових систем зарубіжних країн.
- 1.2. Податкові реформи в зарубіжних країнах та їх наслідки
- 1.3. Основні принципи оподаткування в зарубіжній теорії і практиці.

2. Прагматизм функціонування податкових систем зарубіжних країн.

- 2.1. Аналіз та оцінка структури податкових систем зарубіжних країн.
- 2.2. Стан та ефективність фіскальних технологій, механізми їх реалізації та фактори впливу.
- 2.3. Оцінка механізмів гармонізації податкових систем держав-членів ЄС.

3.Стратегічні орієнтири розвитку податкових систем зарубіжних країн.

Висновки

Список використаної літератури

Додатки

ДОДАТОК Г1.

Взірець титульної сторінки дипломної роботи за ОКР «магістр»

Міністерство освіти і науки України

Тернопільський національний економічний університет

Факультет фінансів

Кафедра податків і фіскальної політики

Кінашук Сергій Іванович

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО –
ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ**

Спеціальність 8.050114 -Оподаткування

Дипломна робота за освітньо –кваліфікаційним рівнем «магістр»

Студент групи-ОПОдзм-52

Кінашук С.І.

Науковий керівник:

к.е.н., ст. викладач

Сидорович О.Ю.

Дипломну роботу допущено
до захисту «___» _____ 2008

Зав. кафедри ПіФП.

д.е.н., проф. Крисоватий А.І

Тернопіль 2008

ДОДАТОК Г2.

Взірець титульної сторінки дипломної роботи за ОКР «спеціаліст»

Міністерство освіти і науки України

Тернопільський національний економічний університет

Факультет фінансів

Кафедра податків і фіскальної політики

Кінашук Сергій Іванович

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО –
ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ**

Спеціальність 7.050114 -Оподаткування

Дипломна робота за освітньо –кваліфікаційним рівнем «спеціаліст»

Студент групи-ОПОдзс-52

Кінашук С.І.

Науковий керівник:

к.е.н., ст. викладач

Сидорович О.Ю.

Дипломну роботу допущено

до захисту «___» _____ 2008

Зав. кафедри ПiФП,

д.е.н., проф. Крисовагій А.І

Тернопіль 2008

Зміст

Вступ	3
1. Науково –теоретичне обґрунтування природи та проблем функціонування зарубіжних податкових систем.	
1.1. Етапи становлення та розвитку податкових систем зарубіжних країн.	7
1.2. Податкові реформи в зарубіжних країнах та їх наслідки	25
1.3. Основні принципи оподаткування в зарубіжній теорії і практиці.	40
2. Прагматизм функціонування податкових систем зарубіжних країн.	52
2.1. Аналіз та оцінка структури податкових систем зарубіжних країн.	
2.2. Стан та ефективність фіскальних технологій, механізми їх реалізації та фактори впливу.	65
2.3. Оцінка механізмів гармонізації податкових систем держав-членів ЄС.	79
3. Стратегічні орієнтири розвитку податкових систем зарубіжних країн.	95
Висновки	119
Список використаної літератури	123
Додатки	127

Анотація

Магістерська робота на тему:

„Роль податкової системи в соціально –економічному розвитку української держави” студентки гр.ФОМз -52 Крупчак Н.П.

В роботі здійснене комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів реалізації податкової системи, виявлені переваги та недоліки вітчизняних фіскальних технологій в порівнянні з досвідом зарубіжних країн.

На підставі вивчення теорії і практики оподаткування в інших країнах світу визначаються соціальні принципи оподаткування та окреслюються можливості їх застосування в процесі реформування податкової системи України.

Annotation

Master's degree work on a theme:

„Role of the tax system in socially -economic development of the Ukrainian state” of student of gr.ФОМз -52 Croupchac N.P.

In work there is realizable complex research of theoretical and practical aspects of realization of the tax system. exposed advantages and lacks of domestic fiscal technologies on comparison with experience of foreign countries.

On the basis of study of theory and practice of taxation in other countries, social principles of taxation are determined and possibilities of their application are studied in the process of reformation of tax system.

ДОДАТОК Ж.

Взірешь замовлення на виконання дипломної роботи

На фірмовому бланку

**Ректору Тернопільського
національного економічного університету
професору Юрію С. І.**

Тернопільська МРДПІ замовляє виконання магістерської роботи на тему : "Політика, елементи та ефекти податкового менеджменту" студенту Тернопільського національного економічного університету, який навчається за освітньо-професійною програмою підготовки магістрів зі спеціальності „Оподаткування» Гаврилюку Ростиславу Олеговичу.

Начальник
Тернопільської МРДПІ

ДОДАТОК 3

Взірець довідки про впровадження окремих рекомендацій дипломної роботи

На фірмовому бланку

**Ректору Тернопільського
національного економічного університету
професору Юрію С. І.**

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

Виконана студентом Тернопільського національного економічного університету Гаврилком Ростиславом Олеговичем дипломна робота та тему "Політика, елементи та ефекти податкового менеджменту" відповідає замовленню Тернопільської МРДПІ, має певну практичну значущість і планується до впровадження у практичну діяльність.

Зокрема, заслуговує на увагу (далі наводяться основні положення дипломної роботи, які будуть впроваджені у діяльність органу):...

Начальник
Тернопільської МРДПІ

ДОДАТОК И
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІНАНСІВ

Кафедра Податків і фінансової політики

В І Д З И В

наукового керівника к.е.н., ст. викладача

(вчене звання, науковий ступінь, посада)

Сидорович Олени Юріївни

(прізвище, ім'я, по батькові)

на дипломну роботу студента гр. ОПОДзм -52

Кінашук Сергія Івановича

(прізвище, ім'я, по батькові)

на тему «Методологічні засади функціонування податків як соціально – економічної категорії»

Актуальність теми: зумовлюється ринковими та демократичними перетвореннями, необхідністю вивчення методологічних засад функціонування податків як соціально – економічної категорії

Самостійні розробки і пропозиції автора: на основі здійсненого аналізу методологічних засад функціонування податків в податковій системі України намічені основні шляхи удосконалення їх реалізації

Практичне значення роботи: практичне значення мають рекомендації автора щодо удосконалення використання податків як соціально – економічного важеля реформування економіки України

Недоліки: суттєвих недоліків не виявлено.

Загальний висновок: Дипломна робота є завершеним самостійним дослідженням, відповідає вимогам, заслуговує на позитивну оцінку, а її автор - на присвоєння освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»

Науковий керівник:

Сидорович О.Ю.

(прізвище та ініціали)

(підпис)

« » 2008р.

ДОДАТОК К
ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА
ІНСТИТУТ ФІНАНСІВ
КАФЕДРА ФІНАНСІВ
РЕЦЕНЗІЯ НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ

Студентки групи _____ ОПОД зм -52

Спеціальність _____ Оподаткування _____

на тему: Методологічні засади функціонування податків як соціально – економічної категорії

Актуальність теми зумовлюється все зростаючою необхідністю поглибленого дослідження функціонування податків як соціально – економічної категорії та потребою розробки методологічного інструментарію їх вивчення.

Найбільш суттєві висновки і рекомендації автором самостійно на основі аналізу теоретичних і практичних матеріалів розроблено комплекс заходів, що можуть бути використані для вдосконалення функціонування податків як соціально – економічної категорії.

Самостійні розробки і пропозиції автора: у роботі наявні самостійні розробки автора, серед яких на особливу увагу заслуговує економіко – математична модель аналізу ефективності функціонування податків, та їх впливу на соціально-економічне становище України.

Практичне значення роботи окремі розробки та пропозиції автора заслуговують на увагу та можуть бути використані у практичній діяльності функціональних підрозділів податкової служби України щодо вдосконалення мобілізації податків та податкових платежів

Наявність недоліків: в ході рецензування суттєвих недоліків не вичвлено, однак, слід було б більше уваги приділити опрацюванню аналітичних даних, що б значно підвищило практичний рівень роботи.

Загальний висновок: Дипломна робота виконана на високому науково -теоретичному рівні, містить практичні рекомендації, розробки та пропозиції, рекомендується до захисту та заслуговує на позитивну оцінку

Рецензент: _____

_____ (підпис)

“ ”

_____ 2004

Додаток Л
**ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У СПИСКУ
ДЖЕРЕЛ**

Книги:

Один автор

1. Василій Великий. Гомілії / Василій Великий ; [пер. з давньогрец. Л. Звонська]. — Львів : Свічадо, 2006. — 307 с. — (Джерела християнського Сходу. Золотий вік патристики IV—V ст. ; № 14).
2. Коренівський Д. Г. Дестабілізуючий ефект параметричного білого шуму в неперервних та дискретних динамічних системах / Коренівський Д. Г. — К. : Ін-т математики, 2006. — 111 с. — (Математика та її застосування) (Праці / Ін-т математики НАН України ; т. 59).
3. Матюх Н. Д. Що дорожче срібла-золота / Наталія Дмитрівна Матюх. — К. : Асамблея діл. кід : Ін-т соц. іміджмейкінгу, 2006. — 311 с. — (Ювеліри України ; т. 1).
4. Шкляр В. Елементал : [роман] / Василь Шкляр. — Львів : Кальварія, 2005. — 196, [1] с. — (Першотвір).

Два автори

1. Матяш І. Б. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, арх. док. / І. Матяш, Ю. Мушка. — К. : Києво-Могилян. акад., 2005. — 397, [1] с. — (Бібліотека наукового щорічника "Україна дипломатична" ; вип. 1).
2. Ромовська З. В. Сімейне законодавство України / З. В. Ромовська, Ю. В. Черняк. — К. : Прецедент, 2006. — 93 с. — (Юридична бібліотека. Бібліотека адвоката) (Матеріали до складання кваліфікаційних іспитів для отримання Свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю ; вип. 11).
3. Суберляк О. В. Технологія переробки полімерних та композиційних матеріалів : підруч. [для студ. виш. навч. закл.] / О. В. Суберляк, П. І. Баштанник. — Львів : Растр-7, 2007. — 375 с.

Три автори

1. Акофф Р. Л. Идеализированное проектирование: как предотвратить завтрашний кризис сегодня. Создание будущего организации / Акофф Р. Л., Магидсон Д., Эддисон Г. Д. ; пер. с англ. Ф. П. Тарасенко. — Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2007. — XLIII, 265 с.

Чотири автори

1. Методика нормування ресурсів для виробництва продукції рослинництва / [Вітвіцький В. В., Кисляченко М. Ф., Лобастов І. В., Нечипорук А. А.]. — К. : НДІ "Укргропромпродуктивність", 2006. — 106 с. — (Бібліотека спеціаліста АПК. Економічні нормативи).

2. Механізація переробної галузі агропромислового комплексу : [підруч. для учнів проф.-техн. навч. закл.] / О. В. Гвоздєв, Ф. Ю. Ялпачик, Ю. П. Рогач, М. М. Сердюк. — К. : Вища освіта, 2006. — 478, [1] с. — (ПТО: Професійно-технічна освіта).

П'ять і більше авторів

1. Психологія менеджмента / [Власов П. К., Липницький А. В., Луцишина І. М. и др.] ; под ред. Г. С. Никифорова. — [3-є изд.]. — Х. : Гуманитар. центр, 2007. — 510 с.

2. Формування здорового способу життя молоді : навч.-метод. посіб. для працівників соц. служб для сім'ї, дітей та молоді / [Т. В. Бондар, О. Г. Карпенко, Д. М. Дикова-Фаворська та ін.]. — К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2005. — 115 с. — (Серія "Формування здорового способу життя молоді" : у 14 кн., кн. 13).

Без автора

1. Історія Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря / [авт. тексту В. Клоє]. — К. : Грані-Т, 2007. — 119 с. — (Грані світу).

2. Воскресіння мертвих : українська барокова драма : антологія / [упорядкув., ст., пер. і прим. В. О. Шевчук]. — К. : Грамота, 2007. — 638, [1] с.

3. Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця XIX — початку XX століття : [антологія / упоряд. Л. Таран, О. Лагутенко]. — К. : Грані-Т, 2007. — 190, [1] с.

4. Проблеми типологічної та квантитативної лексикології : [зб.наук.праць / наук. ред. Каліушенко В. та ін.]. — Чернівці : Рута, 2007. — 310 с.

Багатогомний документ

1. Історія Національної академії наук України, 1941—1945 / [упоряд. Л. М. Яременко та ін.]. — К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2007— . — (Джерела з історії науки в Україні). Ч. 2 : Додатки — 2007. — 573, [1] с.

2. Межгосударственные стандарты : каталог в 6 т. / [сост. Ковалева И. В., Рубцова Е. Ю. ; ред. Иванов В. Л.]. — Львов : НПЦ "Леонорм-Стандарт", 2005— . — (Серія "Нормативная база предприятия"). Т. 1. — 2005. — 277 с.

3. Дарова А. Т. Неисповедимы пути Господни... : (Дочь врага парода) : трилогия / А. Дарова. — Одесса : Астропринт, 2006— . — (Сочинения : в 8 кн. / А. Дарова ; кн. 4).

4. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : Особенная часть : в 6 т. / Н. П. Кучерявенко. — Х. Право, 2002— . — Т. 4: Косвенные налоги. — 2007. — 534 с.

5. Реабілітовані історією. Житомирська область : [у 7 т.]. — Житомир : Полісся, 2006— . —

(Науково-документальна серія книг "Реабілітовані історією": у 27 т. / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). — Кн. I / [обл. редкол.: Синявська І. М. (голова) та ін.]. — 2006. — 721, [2] с.

6. Бондаренко В. Г. Теорія ймовірностей і математична статистика. Ч.1 / В. Г. Бондаренко, І. Ю. Канівська, С. М. Парамонова. — К. : НТУУ "КПІ", 2006. — 125 с.

Матеріали конференцій, з'їздів

1. Економіка, менеджмент, освіта в системі реформування агропромислового комплексу : матеріали Всеукр. конф. молодих учених-аграрників ["Молодь України і аграрна реформа"]. (Харків, 11—13 жовт. 2000 р.) / М-во аграр. політики, Харк. держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. — Х. : Харк. держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2000. — 167 с.

2. Кібернетика в сучасних економічних процесах : зб. текстів виступів на республік. міжвуз. наук.-практ. конф. / Держкомстат України, Ін-т статистики, обліку та аудиту. — К. : ІСОА, 2002. — 147 с.

3. Матеріали ІХ з'їзду Асоціації українських банків. 30 червня 2000 р. інформ. бюл. — К. : Асоц. укр. банків, 2000. — 117 с. — (Спецвип. : 10 років АУБ).

4. Оцінка й обґрунтування продовження ресурсу елементів конструкцій : праці конф., 6—9 черв. 2000 р., Київ. Т. 2 / відп. Ред. В. Т. Трошенко. — К. : НАН України, Ін-т пробл. міцності, 2000. — С. 559—956, ХІІІ, [2] с. — (Ресурс 2000).

5. Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій : зб. наук. праць / наук. ред. В. І Моссаковський. — Дніпропетровськ : Навч. кп., 1999. — 215 с.

6. Ризикологія в економіці та підприємстві : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 берез. 2001 р. / М-во освіти і науки України, Держ. податк. адмін. України [та ін.]. — К. : КНЕУ : Акад. ДПС України, 2001. — 452 с.

Словники

1. Географія : словник-довідник / [авт.-уклад. Ципін В. Л.]. — Х. : Халімон, 2006. — 175, [1] с.

2. Тимошенко З. І. Болонський процес в дії : словник-довідник основ. термінів і понять з орг. навч. процесу у вищ. навч. закл. / З. І. Тимошенко, О. І. Тимошенко. — К. : Європ. ун-т, 2007. — 57 с.

3. Українсько-німецький тематичний словник [уклад. Н. Яцко та ін.]. — К. : Карпенко, 2007. — 219 с.

4. Європейський Союз : словник-довідник / [ред.-упоряд. М. Марченко]. — 2-ге вид., оновл. — К. : К.І.С., 2006. — 138 с.

Законодавчі та нормативні документи

1. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во. 2006. — 207 с. — (Бібліотека офіційних видань).
2. Медична статистика статистика : зб. нормат. док. / упоряд. та голов. ред. В. М. Заболотько. — К. : МНІАЦ мед. статистики : Медінформ, 2006. — 459 с. — (Нормативні директивні правові документи).
3. Експлуатація, порядок і терміни перевірки запобіжних пристроїв посудин, апаратів і трубопроводів теплових електростанцій : СОУ-Н ЕЕ 39.501:2007. — Офіц. вид. — К. : ГРІФРЕ : М-во палива та енергетики України, 2007. — VI, 74 с. — (Нормативний документ Мінпаливенерго України. Інструкція).

Стандарти

1. Графічні символи, до їх використовують на устаткуванні. Показчик та огляд (ISO 7000:2004. IDT) : ДСТУ ISO 7000:2004. — [Чинний від 2006-01-01]. — К. : Держспоживстандарт України 2006. — IV, 231 с. — (Національний стандарт України).
2. Якість води. Словник термінів : ДСТУ ISO 6107-1:2004 — ДСТУ ISO 6107-9:2004. — [Чинний від 2005-04-01]. — К. : Держспоживстандарт України, 2006. — 181 с. — (Національні стандарти України).
3. Вимоги щодо безпеки контрольно-вимірювального та лабораторного електричного устаткування. Частина 2-020. Додаткові вимоги до лабораторних центрифуг (EN 61010-2-020:1994, IDT) : ДСТУ EN 61010-2-020:2005. — [Чинний від 2007-01-01]. — К. : Держспоживстандарт України, 2007. — IV, 18 с. — (Національний стандарт України).

Частина книги, періодичного, продовжуваного видання

1. Козіна Ж. Л. Теоретичні основи і результати практичного застосування системного аналізу в наукових дослідженнях в області спортивних ігор / Ж. Л. Козіна // Теорія та методика фізичного виховання. — 2007. — № 6. — С. 15—18, 35—38.
2. Гранчак Т. Інформаційно-аналітичні структури бібліотек в умовах демократичних перетворень / Тетяна Гранчак, Валерій Горовий // Бібліотечний вісник. — 2006. — № 6. — С. 14—17.
3. Валькман Ю. Р. Моделирование НЕ-факторов — основа інтелектуалізації комп'ютерних технологій / Ю. Р. Валькман, В. С. Быков, А. Ю. Рыхальський // Системні дослідження та інформаційні технології. — 2007. — № 1. — С. 39—61.
4. Ма Шуїн Проблеми психологічної підготовки в системі фізкультурної освіти / Ма Шуїн // Теорія та методика фізичного виховання. — 2007. — № 5. — С. 12—14.
5. Регіональні особливості смертності населення України / Л. А. Чепелевська, Р. О. Моїсєєнко,

Г. І. Баторшина [та ін.] // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. — 2007. — № 1. — С. 25—29.

6. Валова І. Нові принципи угоди Базель II / І. Валова ; пер. з англ. Н. М. Середи // Банки та банківські системи. — 2007. — Т. 2, № 2. — С. 13—20.

7. Зеров М. Поетична діяльність Куліша // Українське письменство ХІХ ст. Від Куліша до Винниченка : (нариси з новітнього укр. письменства) : статті / Микола Зеров. — Дрогобич, 2007. — С. 245—291.

8. Третьяк В. В. Возможности использования баз знаний для проектирования технологии взрывной штамповки / В. В. Третьяк, С. А. Стадник, Н. В. Калайтан // Современное состояние использования импульсных источников энергии в промышленности : междунар. науч.-техн. конф., 3-5 окт. 2007 г. : тезисы докл. — Х., 2007. — С. 33.

9. Чорний Д. Міське самоврядування: тягарі проблем, принади цивілізації / Д. М. Чорний // По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України : (кінець ХІХ—початок ХХ ст. / Д. М. Чорний. — Х., 2007. — Розд. 3. — С. 137—202.

Електронні ресурси

1. Богомольний Б. Р. Медицина екстремальних ситуацій [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. мед. вузів III—IV рівнів акредитації / Б. Р. Богомольний, В. В. Кононенко, П. М. Чуєв. — 80 Мп / 700 МВ. — Одеса : Одес. мед. ун-т, 2003. — (Бібліотека студента-медика) — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. — Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. — Назва з контейнера.

2. Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти [Електронний ресурс] : за даними Всеукр. перепису населення 2001 р. / Держ. ком. статистики України ; ред. О. Г. Осауленко. — К. : СД-вид-во "ІнфоДиск", 2004. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. — (Всеукр. перепис населення, 2001). — Систем. вимоги: Pentium-266 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. — Назва з титул. екрану.

3. Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті : (підсумки 10-ї Міжнар. конф. „Крим-2003“) [Електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін, І. А. Павлуша // Бібліотечний вісник — 2003. — № 4. — С. 43. — Режим доступу до журн. :

Зміст

Передмова	6
Програма дисципліни	8
Конспект лекцій	10
Тематика практичних занять	102
Тематика самостійної роботи студентів	107
Тести з дисципліни	109
Перелік питань, що виносяться на залік з курсу	118
Рекомендований перелік літератури	120
Додатки	122